

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
im. EMILII SUKERTOWEJ-BIEDRAWINY w OLSZTYNIE

INSTYTUT HISTORII I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH
UNIwersytetu WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO w OLSZTYNIE

DRUGI POKÓJ TORUŃSKI

Bibliografia Historia Dokumenty

OLSZTYN 2017

Autorzy bibliografii:
Krzysztof Romulewicz
Anna Wysocka

Autorzy artykułów:
dr Szymon Drej
prof. Jan Gancewski
Małgorzata Jackiewicz-Garniec
prof. Janusz Małek

Redakcja:
Anita Romulewicz

Recenzent:
prof. zw. dr hab. Andrzej Wałkowski

Skład i opracowanie techniczne:
Krzysztof Tkacz

Projekt okładki:
Iwona Bolińska-Walendzik

ISBN 978-83-947082-1-4

Wydawca
Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny
10-117 Olsztyn, ul. 1-go Maja 5. Tel. (89) 527 28 74
<http://www.wbp.olsztyn.pl>
e-mail: wbp@wbp.olsztyn.pl

Druk i oprawa
Algraf
11-300 Biskupiec, ul. Harcerska 19

Spis treści

Wstęp	5
Metodologia bibliografii	9

Krzysztof Romulewicz, Anna Wysocka

Bibliografia II pokoju toruńskiego za lata 1945-2017	11
1. Bibliografie	11
2. Źródła	11
3. Historia	16
3.1. Zagadnienia ogólne	16
3.2. Zagadnienia prawnoustrojowe	51
3.3. Zagadnienia społeczno-gospodarcze	58
3.4. Zagadnienia wojskowe	63
4. Historiografia i nauki pomocnicze historii	71
5. Literatura piękna	85
6. Sztuka	86
7. Obchody. Sesje. Wystawy	87
Indeks autorski	96
Wykaz skrótów	105

Janusz Mańtek

Traktat toruński z roku 1466 w historiografii polskiej i niemieckiej	107
--	-----

Szymon Drej

Warmia po II pokoju toruńskim (1466-1512)	115
---	-----

Jan Gancewski

Prusy krzyżackie po II pokoju toruńskim. Zmiany w ośrodkach gospodarki zamkowej i domenalnej	121
--	-----

Małgorzata Jackiewicz-Garniec

Pamiętki związane z wojną trzynastoletnią i II pokojem toruńskim na zamku biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim	137
---	-----

Wstęp

Zanim doszło do wybuchu i walk w wojnie trzynastoletniej oraz zwarcia drugiego pokoju w Toruniu pod koniec 1466 r., państwo zakonu krzyżackiego w Prusach w okresie 1435-1453 zaczęło przeżywać kryzys, przede wszystkim polityczny i ekonomiczny. Towarzyszył temu zjawisku wzrost aspiracji bogatego mieszczaństwa i rycerstwa, które to grupy społeczne chciały ograniczenia krępujących je przepisów wydawanych przez Zakon, a przede wszystkim respektowania praw już raz nadanych społeczeństwu w Prusach, głównie w przywilejach lokacyjnych. W celu wspierania swoich interesów i przeciwdziałaniu nadużyciom urzędników krzyżackich w państwie w Prusach, mieszczaństwo dużych miast i część rycerstwa z ziemi chełmińskiej postanowili zawiązać konfederację. Doszło do tego w dniu 14 marca 1440 r. Odbył się wówczas zjazd w Kwidzynie, na którym powołano Związek Pruski. Główną rolę w powołaniu tej organizacji odegrały mieszczaństwo Torunia i Chełmna oraz rycerstwo z ziemi chełmińskiej.

Sytuacja dla powstania Związku była w tym okresie bardzo dogodna, gdyż trwał w tym czasie konflikt wewnątrz samego Zakonu. Apogeum konfliktu ze Związkiem był proces, który odbył się przed cesarzem Fryderykiem III. Wyrok, który został ogłoszony pod koniec 1453 r. nakazywał bezwzględne rozwiązanie Związku Pruskiego. W tej sytuacji jego członkowie wypowiedzieli posłuszeństwo Zakonowi. Mieszczaństwo i rycerstwo związkowe oddali się pod opiekę króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka, który przyjął ich prośbę i podjął decyzję o inkorporacji Prus. Była to bezpośrednia przyczyna wybuchu wojny trzynastoletniej.

Przyszli członkowie Związku Pruskiego w swojej działalności opozycyjnej, prowadzonej w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach, pokazali wobec Zakonu, jako władcy feudalnemu, swoją siłę już wkrótce po zawarciu przez tenże Zakon traktatu w Brześciu z Polską w 1435 roku. Sytuacja społeczno-gospodarcza oraz polityczna w państwie krzyżackim w Prusach w pierwszej połowie XV w. spowodowała właśnie to, iż najbardziej wpływowe grupy społeczne w państwie krzyżackim postanowiły upomnieć się o swoje prawa, które przecież nadał im sam Zakon, a także o dalsze rozwiązania, zwłaszcza o charakterze ekonomicznym, które dawałyby im lepsze możliwości rozwoju czy funkcjonowania.

Członkowie Związku Pruskiego występowali w swojej działalności opozycyjnej przede wszystkim o uzyskanie szeregu praw ekonomicznych oraz o respektowanie przez Zakon, jako władcę terytorialnego, wcześniej nabytych przez ludność praw, nie zaś przeciw panowaniu potężnego Zakonu na ziemiach pruskich, a już zupełnie nie było to spowodowane wolą polityczną Związku. Związek Pruski nie był ani organizacją, ani

instytucją o charakterze politycznym, chociaż jako działalność opozycyjna w konsekwencji przybrał taki charakter. Kiedy jednak przedstawicielom stanów pruskich nie udało się zrealizować swych postulatów i wymóc na wielkim mistrzu zakonu krzyżackiego zmianę kursu w jego polityce ekonomicznej wobec swoich poddanych, a ponadto cesarz niemiecki Fryderyk III wydał 5 września 1453 r. niekorzystny dla Związku wyrok potępiający go i skazujący na rozwiązanie – członkowie Związku w miastach i część rycerstwa – nie mając innego wyjścia - rozpoczęli przygotowania do zbrojnej akcji przeciwko Zakonowi. Wówczas to też Tajna Rada Związku, obradująca w Toruniu, nawiązała kontakty z dworem polskim, przygotowując poddanie Prus królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi. Rycerstwo i mieszcianie uznali, bowiem, że należy znaleźć nowego władcę, który zapewni im ich nabyte wcześniej prawa. Jednak akt poddania się stanów pruskich polskiemu królowi był dla członków Związku Pruskiego rozwiązaniem ostatecznym, podobnie jak przygotowywanie wystąpienia zbrojnego przeciwko zakonowi krzyżackiemu. Członkowie Związku Pruskiego nie chcieli zmiany władcy. Wręcz przeciwnie, chcieli tylko uznania swoich praw, najmniej – jak się wydaje – politycznych, a najbardziej ekonomicznych i społeczno-gospodarczych.

Jeżeli wielki mistrz zakonu krzyżackiego, przede wszystkim Ludwig von Erlichshausen, przyjąłby warunki lub też rozpoczął rzeczowe negocjacje z przedstawicielami Związku tuż po jego utworzeniu, które realnie gwarantowałyby jego członkom uzyskanie praw i spełnienie większości żądań, z pewnością nie doszłoby do wystąpienia z prośbą do króla polskiego o poddanie się stanów pruskich Polsce. Z drugiej jednak strony, w kulminacyjnym dla Związku momencie, musiał zwrócić się do Kazimierza Jagiellończyka jako króla Polski i ewentualnego przyszłego władcy również poddanych w Prusach, gdyż nie miał innego wyjścia, również, a może przede wszystkim, ze względu na uwarunkowania polityczne, które zaczęły wówczas odgrywać dość poważną rolę.

Tu należy zaznaczyć, że postępowaniu związkowców w przededniu wojny trzynastoletniej, kiedy to 4 lutego 1454 r. wysłali na zamek w Malborku akt wypowiedzenia posłuszeństwa wielkiemu mistrzowi, jako ich dotychczasowemu władcy, musiało jednocześnie towarzyszyć podjęcie działań natury politycznej, aby ich starania uzyskania w osobie króla Polski nowego władcy w Prusach nie spełzły na niczym. W tym celu 6 marca 1454 r. poselstwo Związku Pruskiego wystawiło akt stwierdzający, że całe Prusy poddają się królowi polskiemu, jako prawowitemu dziedzicowi oderwanych dawniej od Korony Polskiej ziem leżących na Pomorzu. Był to celny zabieg dyplomatyczny ze strony opozycji antykrzyżackiej, gdyż w wydanym tego samego dnia przywileju inkorporacyjnym król Kazimierz Jagiellończyk uwzględnił prośbę Związku Pruskiego i przejął pod swoją władzę i *de facto* opiekę nad tymi terytoriami, całością ziem pruskich wraz z ich poddanymi (czyli nie tylko członkami Związku Pruskiego, ale także wszystkimi innymi) oraz jednocześnie stwierdził wcielenie ziem pruskich do Królestwa Polskiego. Akt ten mówił zatem o likwidacji państwa zakonu krzyżackiego nad Bałtykiem, przynajmniej w jego większej części i w związku z tym można go również traktować jak akt wypowiedzenia posłuszeństwa państwu krzyżackiemu. Był to więc klasyczny, znany w dziejach konfliktów *casus belli*, który rzeczywiście rozpoczął wojnę z lat 1454-1466.

Pamiętając o chronologii wydarzeń przypomnijmy jednak, że od powstania Związku Pruskiego do wydania aktu inkorporacji Prus do Polski oraz do rozpoczęcia wojny trzynastoletniej minęło czternaście lat. W tym czasie trwały różnego rodzaju dyskusje i konflikty między opozycją stanową a zakonem krzyżackim. Ostatecznie Związek Pruski, po przegranym sporze i zlikwidowaniu go przez cesarza niemieckiego, podjął duże ryzyko przyjęcia zwierzchnictwa nad ziemiami pruskimi. Jednym z poważnych argumentów za takim rozwiązaniem było powoływanie się przez stronę związkową na dawną przynależność Pomorza Gdańskiego i ziemi chełmińskiej do Królestwa Polskiego. Związkowcy nie mieli jednak pewności, czym zakończy się ich misja dyplomatyczna na dwór w Krakowie. Mogło się okazać, że z jakiś powodów król Polski nie przyjąłby ich prośby i dokonał aktu inkorporacji ziem pruskich do Korony.

Dlaczego związkowcy wypowiedzieli posłuszeństwo wielkiemu mistrzowi zakonu krzyżackiego? Przyczynami są przede wszystkim: nie zachowywanie przez kolejnych wielkich mistrzów dotychczas wydawanych praw dla stanów pruskich (przede wszystkim dla mieszczaństwa) oraz niesprawiedliwie traktowanie swoich poddanych. Autorzy listu wypowiedniego, zgromadzeni w Toruniu na początku lutego 1454 r. wskazują również jeszcze na jedną istotną rzecz, a mianowicie na ich dotychczasowe postępowanie wobec zwierzchnika zakonu krzyżackiego. Przypominają, że traktowali wielkiego mistrza zawsze jak swojego pana, zawsze składali jemu hołd lenny, także uczynili to Ludwigowi von Erlichshausen, do którego ten list skierowali. Nie było z ich strony jakichkolwiek przejawów chęci wypowiedzenia posłuszeństwa wielkiemu mistrzowi. Przyczynami były w takim razie: łamanie prawa oraz brak sprawiedliwych rządów wielkiego mistrza jako pana feudalnego.

Z tego wynikała ich postawa, jako poddanych wielkiego mistrza. Chcieli bronić swoich praw, które należały się im i które posiadali od wielu dziesiątek lat, nadane „po wieczne czasy”. Prawa te miały być niezienne i miały gwarantować pozycję zarówno mieszczaństwu, jak i rycerstwu je posiadającym. Gdy coraz częściej dochodziło do ich łamania, a mieszczaństwo i rycerstwo w państwie krzyżackim w Prusach nie mogło sobie z tym poradzić w inny sposób, wypowiedziało posłuszeństwo wielkiemu mistrzowi.

Pozostaje jeszcze pytanie, kiedy nie było odwrotu od takiego kroku? Otóż po Wielkiej Wojnie z Polską i Litwą z lat 1409-1411 Zakon był zmuszony zaostrzyć kurs w polityce wewnętrznej, przede wszystkim finansowej. Zaczęły wzrastać w nieuzasadniony sposób podatki i ich skala. To doprowadziło w połowie XV w. do nadmiernej polityki fiskalnej Zakonu w Prusach wobec poddanych. Ponadto Krzyżacy, wynajmując wojska zaciężne na wojny z Polską, musieli wydawać na nie duże kwoty pieniędzy. Dlatego też między innymi prowadzili uciążliwą dla mieszkańców, wspomnianą politykę fiskalną. Podatki uderzały również w miasta, które cierpiały także z powodu krzyżackiej polityki celnej hamującej rozwój handlu, m.in. z Polską. Zakon w ówczesnej Europie stał się instytucją anachroniczną, co powodowało również jego powolny i nieuchronny rozkład struktur państwowych i korporacyjnych. Tego dowodem był również „sojusz” miast pruskich z Polską przeciwko Krzyżakom.

Musimy spojrzeć jeszcze na sojusz rycerstwa, częstokroć polskiego, pochodzącego z ziemi chełmińskiej i mieszczan z miast pruskich, najczęściej pochodzenia niemieckiego. Jest to jeszcze jeden dowód na pragmatyzm Związku Pruskiego i jego „pozanarodowe” korzenie powstania. Łamanie wcześniej nadanych praw i fiskalizm urzędników krzyżackich, zarówno wielkiego mistrza, jak i większości komturów, stał się bezpośrednim powodem, dla którego powstał Związek miast pruskich i rycerstwa, i który nie mając innych możliwości zagwarantowania swoich dotychczasowych praw, musiał zwrócić się o ich gwarancję do króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka.

Po długoletniej, wyczerpującej i wyniszczającej ziemi pruskie wojnie doszło między walczącymi stronami do podpisania pokoju (już drugiego po tym z lutego 1411 r.), w Toruniu w dniu 19 października 1466 r. Warunki, jakie wprowadzał mówiły o tym, że: Polska otrzyma Pomorze Gdańskie wraz z ziemią chełmińską i nieopodal leżącą ziemią michałowską, Prusy zachodnie z Malborkiem i Elblągiem oraz Warmię. Te ziemie otrzymały nazwę Prus Królewskich, gdyż zostały bezpośrednio przyłączone do Królestwa Polskiego i były pod władaniem ówczynie panującego króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka. Pozostała część Prus, wschodnia i północna pozostała pod panowaniem krzyżackim i nosiła nazwę Prus krzyżackich, aż do hołdu Albrechta Hohenzollerna von Ansbach-Kulmbach, złożonego królowi polskiemu, a jego stryjowi, Zygmuntowi I Staremu na rynku Starego Miasta Krakowa w 1525 r.

Ponadto każdy nowo obrany mistrz miał w ciągu 6 miesięcy złożyć królowi polskiemu hołd lenny. Wielki mistrz stawał się senatorem królewskim, zobowiązanym do uczestnictwa w radzie królewskiej na wezwanie władcy polskiego z prawem udziału w elekcji nowego władcy włącznie. Miał też obowiązek udzielenia pomocy zbrojnej Polsce i był ograniczony w sprawach polityki zagranicznej na rzecz króla polskiego.

Traktat toruński z 1466 r. zabraniał Krzyżakom zabiegania o zwolnienie z przysięgi wierności składanej królowi polskiemu. Od tego czasu skład Zakonu do połowy liczebności miał być werbowany spośród poddanych Królestwa Polskiego, czyli Korony i Prus królewskich. Traktat zapewniał również powszechną amnestię dla poddanych króla polskiego i zakonu krzyżackiego. Ponadto zapewniał swobodę kontaktów handlowych na terenie całych Prus dla przedstawicieli stanu mieszczańskiego i pośredników handlowych z nimi współpracujących. Dokonano także sekularyzacji biskupstwa chełmińskiego, poddając je zwierzchnictwu arcybiskupa gnieźnieńskiego, a zarazem sekretarza królewskiego Wincentego Kiełbasy.

Traktat miał zostać potwierdzony przez papieżstwo, które formalnie utrzymywało nadal zwierzchnictwo nad Prusami jako terenami podległymi św. Piotrowi i trwać na jego pożytek po wieki.

Jan Gancewski

Metodologia bibliografii

„Bibliografia II pokoju toruńskiego za lata 1945-2017” ma charakter przedmiotowy. Zgromadzono w niej informacje na temat piśmiennictwa odnoszącego się nie tylko do samego aktu zawarcia traktatu pokojowego pomiędzy Polską a zakonem krzyżackim w dniu 19 października 1466 r., ale również wydarzeń z nim bezpośrednio powiązanych. Znalazły się wśród nich zarówno te, które stanowiły podstawę podpisania traktatu (akt inkorporacji Prus z 1454 r., wojna trzynastoletnia z lat 1454-1466), jak też i te, które były jego bezpośrednimi i pośrednimi następstwami w wymiarze prawno-ustrojowym, politycznym, gospodarczym czy społecznym. Uwzględniono również ukształtowaną w kolejnych wiekach tradycję obchodów podpisania dokumentu. Przedmiotem zainteresowania bibliografów były ponadto obszary pozostające w bezpośredniej bliskości omawianych wydarzeń i dotknięte zapisami traktatu (Pomorze Gdańskie, Ziemia Chełmińska, Ziemia Michałowska, Warmia i Powiśle z Żuławami), a także szerszy kontekst polityki wewnętrznej państw i relacji międzynarodowych.

Bibliografia zestawia prace naukowe oraz popularnonaukowe, polskie i zagraniczne z lat 1945-2016 oraz z pierwszego kwartału 2017 r. Zakres formalny bibliografii obejmuje wydawnictwa zwarte, artykuły z czasopism, rozprawy z prac zbiorowych oraz rozdziały i fragmenty. Całość uzupełniono netografią (bibliografią publikacji internetowych). Uwzględniono też materiały w przygotowaniu. Dotyczy to m.in. publikacji jubileuszowych i pokonferencyjnych, wydawanych w związku z organizowanymi w różnych miastach Polski obchodami 550-lecia pokoju toruńskiego.

Źródłem informacji były bibliografie polskie (*Przewodnik Bibliograficzny, Bibliografia Zawartości Czasopism, Bibliografia Historii Polskiej, Bibliografia Pomorza Wschodniego i Zachodniego, Bibliografia Pomorza Gdańskiego, Bibliografia Warmii i Mazur, Bibliografia Miasta Torunia*), bibliografie narodowe zagraniczne (głównie niemiecka, ale także angielska i rosyjska) oraz tematyczne portale internetowe i elektroniczne katalogi bibliotek polskich oraz zagranicznych. Punktem odniesienia była też bibliografia tematyczna Janiny Huppenthal *II pokój toruński: poradnik bibliograficzny*¹, wydana w 1966 r. z okazji pięćsetnej rocznicy podpisania traktatu. Zawiera ona wybór piśmiennictwa polskiego z lat 1945-1965 (101 pozycji). Podczas prac nad obecną bibliografią zebrane przez Janinę Huppenthal materiały poddano analizie i weryfikacji, pogłębiono badania nad ujętym przez nią okresem i uzupełniono zbiór, zwłaszcza o prace obcojęzyczne.

¹ J. Huppenthal, *II pokój toruński. Poradnik bibliograficzny*, Prace Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu nr 9, Toruń 1966.

Staraniem autorów niniejszej bibliografii było stworzenie zróżnicowanego i wartościowego zestawienia źródeł na temat drugiego pokoju toruńskiego. Warto przy tym podkreślić, że materiały gromadzono w sposób subiektywny, nie przyjmując za cel kompletności zbioru. W dalszym ciągu istnieje więc obszar do poszukiwań badawczych w tym zakresie. Dodatkowo wynika on z faktu, że analizowane szczegółowe bibliografie regionalne publikowane są często z opóźnieniem, nawet kilkuletnim, a bez ich pośrednictwa nie sposób dotrzeć do wszystkich wydawanych w Polsce czasopism i zamieszczanych w nich materiałów. W dalszym ciągu powstają też nowe publikacje, niektóre z nich np. pokonferencyjne, związane z obchodami jubileuszowymi, zaplanowane zostały w kalendarzu wydawniczym nawet z rocznym opóźnieniem.

„Bibliografia II pokoju toruńskiego za lata 1945-2017” zawiera 495 numerowanych pozycji bibliograficznych, usystematyzowanych alfabetycznie w obrębie siedmiu działów tematycznych: bibliografie, źródła, historia (w tym zagadnienia ogólne, prawno-ustrojowe, społeczno-gospodarcze, wojskowe), nauki pomocnicze historii, literatura, sztuka, obchody. Poszczególne pozycje zawierają właściwe opisy bibliograficzne i adnotacje. Podstawą opisu jest norma PN-N-01152. W niniejszej bibliografii zastosowano drugi stopień szczegółowości sporządzania opisu, który obejmuje elementy obowiązkowe identyfikujące wydawnictwa zwarte lub ich części. Zawarte w opisach adnotacje stanowią uzupełnienie informacji ujętych w tytułach. Precyzują też tematykę poszczególnych prac. Aby umożliwić jak najbardziej efektywne wykorzystanie prezentowanych materiałów zastosowano w zřębie głównym bibliografii system odsyłaczy.

Bibliografia zaopatrzona jest w indeks alfabetyczny, który zawiera w takim układzie nazwiska i kryptonimy autorów, współautorów, opracowujących, tłumaczy, autorów przedmów i wstępów, redaktorów, ilustratorów, recenzentów i rozmówców oraz tytuły dzieł anonimowych i zbiorowych. Liczby odsyłają do numerów pozycji w zřębie głównym.

Niniejsza bibliografia kierowana jest przede wszystkim do historyków, studentów i pracowników naukowych, ale także pasjonatów, regionalistów, nauczycieli i popularyzatorów wydarzeń z dziejów państwa polskiego i zakonu krzyżackiego. Może ona okazać się cennym wsparciem zwłaszcza w dobie zalewu informacji, głównie internetowych, których natłok często utrudnia dobór fachowej literatury z różnych dziedzin. Autorzy mają też nadzieję, że stanie się ona zachętą do dalszych badań nad historią, zarówno ogólną, jak i poszczególnych regionów Polski, w których traktat z 1466 r. odcisnął swój niezatarty ślad.

Krzysztof Romulewicz

Krzysztof Romulewicz
Anna Wysocka
Wojewódzka Biblioteka Publiczna
w Olsztynie

Bibliografia II pokoju toruńskiego za lata 1945-2017

1. BIBLIOGRAFIE

1. **HUPPENTHAL, Janina:** II pokój toruński : poradnik bibliograficzny / Janina Huppenthal. – Toruń : Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, 1966. – 30, [2] s., [4] s. tabl. ; 23 cm. – (Prace Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu ; 9)

Tyt. okł.: 500-lecie pokoju toruńskiego.

2. ŹRÓDŁA

2. **BISKUP, Marian:** Spisy jeńców polskich z bitwy pod Chojnicami / Marian Biskup // *Przegląd Historyczny*. – 1965, z. 1, s. 88-103.

Bitwa (18 IX 1454 r.) pierwszej fazy wojny trzynastoletniej.

3. **BISKUP, Marian:** Wykaz broni palnej i innego sprzętu wojennego wysłanego przez Toruń w okresie wojny trzynastoletniej (1454-1466) / Marian Biskup // *Zapiski Historyczne*. – 1966, z. 1, s. 82-94.

4. **BLASCHKA, Anton:** Gesselens Kopie des Zweiten Thorner Friedensvertrages / Anton Blaschka // *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe*. – Jg. 8 (1958/1959), H. 4/5, s. 671-681.

5. **Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert.** Bd. 2, (1438-1467) / hrsg. im Auftrage der Historischen Kommission für ost-und westpreussische Landesforschung von Erich Weise. – Marburg : N. G. Elwert, 1955. – 296 s. ; 29 cm.

Omów.: Uwagi o traktacie toruńskim 1466 r. (Zamiast recenzji pracy E. Weisego, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh. Zweiter Band (1438-1467)*, Marburg 1955) / Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1956, z. 4, s. 63-67.

Rec.: W sprawie publikacji traktatów państwowych Zakonu Krzyżackiego z XV wieku / Marian Biskup // *Kwartalnik Historyczny*. – 1956, nr 4/5, s. 486-502.

Tekst traktatu s. 267-287.

6. **DŁUGOSZ, Jan:** Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 12, 1445-1461 / [kom. red. Krzysztof Baczkowski et al. ; oprac. tekstu łac. Danuta Turkowska z udziałem Czesławy Pirożyńskiej ; przekł. na jęz. pol. Julia Mrukówna ; weryfikacja przekł. Jerzy Wyrozumski i Krzysztof Ożóg]. – Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN, 2004. – 465, [3] s. ; 26 cm.

Tyt. z obwol.: Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Indeksy

ISBN 83-01-14304-5

Toż: Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 12, 1445-1461 / [kom. red. Krzysztof Baczkowski et al. ; oprac. tekstu łac. Danuta Turkowska z udziałem Czesławy Pirożyńskiej ; przekł. na jęz. pol. Julia Mrukówna ; weryfikacja przekł. Jerzy Wyrozumski, Krzysztof Ożóg]. – Wyd. 2. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 465, [4] s. ; 25 cm. – ISBN 978-83-01-16077-7

M.in. wojna trzynastoletnia.

7. **DŁUGOSZ, Jan:** Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 12, 1462-1480 / [kom. red. Krzysztof Baczkowski et al. ; oprac. tekstu łac. Danuta Turkowska ; przekł. na jęz. pol. Julia Mrukówna ; weryfikacja przekł. i red. Jerzy Wyrozumski ; koment. Krzysztof Baczkowski et al.]. – Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN, 2004. – 511, [4] s. 26 cm.

Tyt. z obwol.: Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Indeksy

ISBN 83-01-14304-5

Toż: Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 12, 1462-1480 / [kom. red. Krzysztof Baczkowski et al. ; oprac. tekstu łac. Danuta Turkowska ; przekł. na jęz. pol. Julia Mrukówna ; weryfikacja przekł. i red. Jerzy Wyrozumski ; koment. Krzysztof Baczkowski et al.]. – Wyd. 2. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 511, [4] s. ; 25 cm. – ISBN 978-83-01-16078-4

M.in. wojna trzynastoletnia oraz II pokój toruński.

8. **[Drugi]** II pokój toruński z 1466 r. // W: Traktat II pokoju toruńskiego z 19 X 1466 r. / [oprac. i red. Sławomir Fafiński]. – Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, 2016. – S. 1-18.

ISBN 978-83-60839-71-3

Tekst traktatu.

Tyt. s. przytyt.: W 550 rocznicę II pokoju toruńskiego (1466-2016)

9. **Dwa** listy związane z bitwą pod Chojnicami w 1454 r. / [wyd.] Adam Szveda // W: Ziemia chojnicka w okresie zmagania Polski z zakonem krzyżackim / pod red. Jacka Knopka. – [Bydgoszcz] : Przedsiębiorstwo Marketingowe Logo ; Chojnice : na zlec. Chojnickiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2010. – S. 33-37. – (Biblioteka Chojnicka ; t. 12)

ISBN 978-83-62097-22-7 (Logo)

10. **GĄSIOROWSKI, Antoni:** Friedensvertragsurkunden zwischen Polen und dem Deutschen Orden im 15. Jahrhundert / Antoni Gąsiorowski // *Folia Diplomatica*. – [Vol.] 2 (1976), s. 159-171.

Toż wyd. zm.: Formularz dokumentów traktatów polsko-krzyżackich z XIV-XV wieku / Antoni Gąsiorowski // *Archeion*. – [T.] 66 (1978), s. 171-184.

Formularz dokumentów traktatów pokojowych pomiędzy Polską a zakonem krzyżackim w XV w.

11. **GRABOWSKI, Janusz:** 19 X 1466 Toruń / Janusz Grabowski // W: Z dziejów stosunków Polski z zakonem krzyżackim w Prusach (XIII-XVI wiek) / Janusz Grabowski ; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2006. – S. 29-31 : il.

Bibliogr. s. 17-18 i [52]. – Streszcz. w jęz. ang.

ISBN 83-7181-422-4

ISBN 978-83-7181-422-8

12. **GRZEGORZ, Maksymilian:** Przywilej inkorporacyjny z 1454 r. a traktat toruński z 1466 r. / Maksymilian Grzegorz // *Rocznik Toruński*. – [R.] 10 (1975), s. 259-274.

13. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** Kopiariusz skryptów dłużnych z okresu wojny trzynastoletniej : (Liber copiarium de debitis olim contractis in antiquo Prutenico bello) / Irena Janosz-Biskupowa, Karola Ciesielska // *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – Nr 12 (1958) [wyd. 1960], z. 1/4, s. 49-51.

14. **Księga** długów miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej / wyd. Karola Ciesielska i Irena Janosz-Biskupowa. – Toruń ; Łódź : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964. – XXIX, [1], 318, [1] s. ; 23 cm. – (Fontes / Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; 55); (Źródła do Dziejów Wojny Trzynastoletniej ; t. 2)

Tyt. dod.: Liber copiarum de debitis olim contractis in antiquo Prutenico bello. – Tekst części łac. i niem.

Rec.: Marian Friedberg // *Archeion*. – T. 42 (1965), s. 313-316.

Rec. Henryk Samsonowicz // *Zapiski Historyczne*. – 1966, z. 3, s. 228-229.

T. 1 źródło: Księga Theudenkusa / wyd. Leon Koczy. – Toruń : Towarzystwo Naukowe ; Warszawa : Kasa im. Mianowskiego Instytut Popierania Nauki, 1937.

15. **Księga** żołądu Związku Pruskiego z okresu wojny trzynastoletniej : 1454-1466 / wyd. Antoni Czacharowski ; [red. nauk. Karol Górski]. – Toruń : Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe : na zlec. Polskiej Akademii Nauk, 1969. – XIII, [1], 136, [1] s. ; 23 cm. – (Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; 61); (Źródła do Dziejów Wojny Trzynastoletniej ; t. 3)

Tekst niem.

Rec.: Karola Ciesielska // *Zapiski Historyczne*. – 1971, z. 4, s. 182-183.

Rec.: Gerard Labuda // *Studia Źródłoznawcze : Commentationes*. – T. 16 (1971), s. 271.

16. **LESZCZYŃSKA-SKRĘTOWA, Zofia**: Przyczynek do oceny roli pospolitego ruszenia w czasie wojny trzynastoletniej / Zofia Leszczyńska-Skrętowa // *Małopolskie Studia Historyczne*. – 1966, z. 3/4, s. 99-100.

List Kazimierza Jagiellończyka z 26 X 1455 r. Dot. uwięzienia w Toruniu dezertarów.

17. **NOWAK, Przemysław**: Dokumenty II pokoju toruńskiego z 1466 roku / Przemysław Nowak // *Studia Źródłoznawcze : Commentationes*. – T. 43 (2005), s. 85-110.

18. **Od traktatu** kaliskiego do pokoju oliwskiego : polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343-1660 : praca zbiorowa = Vom Frieden von Kalisch bis zum Frieden von Oliva : Diplomatische beziehungen zwischen dem Königreich Polen und dem Deutschen Orden, Herzogtum Preußen in den Jahren 1343-1660 : Kooperation / red. Almut Bues, Janusz Grabowski, Jacek Krochmal, Grischa Vercamer, Hubert Wajs ; Archiwum Główne Akt Dawnych, Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. – Warszawa : Archiwum Główne Akt Dawnych : Niemiecki Instytut Historyczny : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych : Wydawnictwo DiG, 2014. – 411 s. : il. ; 24 cm.

– Indeks. – Tekst części. niem. Streszcz. w jęz. ang., niem., pol. przy ref.

ISBN 978-83-940026-0-2 (AGAD) :

ISBN 978-83-62421-99-2 (NDAP)

ISBN 978-83-7181-891-2 (DiG)

Materiały z conf., 24-25 maja 2013 r., Warszawa.

Z treści: Szweda Adam: „Princeps et consiliarius Regni Poloniae” : król i wielki mistrz w latach 1466-1497, s. 241-260. – Drugi pokój toruński z 19 X 1466 r., dokument główny strony polskiej, s. 380. – Drugi pokój toruński z 19 X 1466 r., dokument główny strony krzyżackiej, s. 381.

19. **Prusy** Królewskie i Książęce w XV i XVI w. : wybór tekstów. Cz. 1, (1466-1548) / przygot. Karol Górski ; przy współpr. Janusza Małłka. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1971. – 121 s. ; 21 cm. – (Skrypty i Teksty Pomocnicze / Uniwersytet Mikołaja Kopernika)

Bibliogr. s. 113-118.

20. **RADZIMIŃSKI, Andrzej**: Katalog dokumentów i listów królewskich z Archiwum Państwowego w Toruniu : (1345-1789) / Andrzej Radziwiński, Janusz Tandecki ; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe w Toruniu. – Warszawa : NDAP : „DiG”, 1999. – XVIII, 282 s. : il. ; 24 cm.

Tyt. grzb.: Katalog dokumentów i listów królewskich (1345-1789) – Bibliogr. s. XVII-XVIII. – Wstęp także niem.

ISBN 83-7181-114-4 („DiG”)

Rec. Waldemar Chorążyczewski // *Archeion*. – T. 102 (2000), s. 174-178.

21. **RADZIMIŃSKI, Andrzej:** Katalog dokumentów i listów krzyżackich oraz dotyczących wojny trzynastoletniej z Archiwum Państwowego w Toruniu. T. 2, (1454-1510) / Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe w Toruniu ; Andrzej Radziwiński, Janusz Tandecki. – Warszawa : NDAP : „DiG”, 1998. – XVIII, 185 s. ; 24 cm.

T. 1 ogł. pt.: Katalog dokumentów i listów krzyżackich Archiwum Państwowego w Toruniu w 1994 r. - Na książce wyłącznie błędny ISBN. – Bibliogr. – Wstęp także niem.

ISBN 83-7181-057-1 (t. 2, „DiG”)

Rec.: Andrzej Chodubski // *Kultura i Edukacja*. – 1999, nr 2/3, s. 176-179.

Rec.: Roman Czaja // *Hansische Geschichtsblätter*. – Jg. 117 (1999), s. 256.

Rec.: Sławomir Jóźwiak // *Zapiski Historyczne*. – 1999, z. 2, s. 148-149.

Rec.: Dariusz Karczewski // *Archeion*. – T. 100 (1999), s. 278-281.

Rec.: Bernhart Jähnig // *Beiträge zur Geschichte Westpreussens. Zeitschrift der Copernicus-Vereinigung zur Pflege der Heimatkunde und Geschichte Westpreussen e. V.* – Nr 16 (1999), s. 273-274.

Rec.: Maksymilian Grzegorz // *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Historyczne*. – 2000, z. 6, s. 195-197.

22. **SPIERAŁSKI, Zdzisław:** Polska sztuka wojenna w latach 1454-1562 / Zdzisław Spieralski. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1958. – 155, [1] s., [5] k. mapy złoż.: il. ; 21 cm. – (Prace Komisji Wojskowo-Historycznej Ministerstwa Obrony Narodowej. Seria Popularna); (Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej ; z. 4)

23. **SZYBKOWSKI, Sobiesław:** Listy książąt mazowieckich do gdańskiej rady miejskiej (do końca wojny trzynastoletniej) / Sobiesław Szybkowski // *Archeion*. – T. 113 (2012), s. 217-248.

Streszcz. w jęz. ang., ros., franc.

24. **Władztwo** Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych (1454-1657) : wybór źródeł / oprac. i wstępem poprzedził Adam Vetulani. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953. – LXVII, [1], 283, [1] s. ; 22 cm.

Bibliogr. s. LXXIV-LXXVI. – Tekst część. tł. z łac.

Toż: **Władztwo** Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych (1454-1657) : wybór źródeł / oprac. i wstępem poprzedził Adam Vetulani. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo ; Warszawa : we współpr. z De Agostini Polska, cop. 2006. – LXXVI, 306, [1] s. ; 20 cm. – (Skarby Biblioteki Narodowej). – ISBN 8304048965 (ZNiO) ; ISBN 8373162585 (De Agostini, kolekcja)

Z treści: Opór stanów pruskich przeciw zakonowi i poddanie się Polsce, s. XII-XVI. – Państwo zakonne lennem Polski, s. XVI-XX. – Źródła: Związek Pruski i początki wojny trzynastoletniej, s. 3-14. – Akt inkorporacji ziem pruskich z 6 III 1454 r., s. 15-25. – Zakończenie wojny trzynastoletniej, s. 25-42. – Traktat toruński z r. 1466, s. 43-73.

25. **Wykazy** mieszczan toruńskich pożyczających pieniądze na zapłaty dla Ulryka Czerwonki w okresie wojny trzynastoletniej / [wyd.] Krzysztof Kopiński // *Rocznik Toruński*. – [R.] 39 (2012), s. 137-146.

26. **Ziemia chełmińska w przeszłości** : wybór tekstów źródłowych / red. Marian Biskup ; [teksty przygot. Janusz Bieniak et al.] ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu. – Toruń : Wydawnictwo Łódzkie, 1961. – XVI, [4], 283, [3] s., [8] k. tabl. : mapy ; 21 cm. – (Prace Popularnonaukowe – Towarzystwo Naukowe w Toruniu 1)

Bibliogr. – M.in. tł. z fr., łac. i niem.

M.in. fragm. traktatu II pokoju toruńskiego dot. Ziemi Chełmińskiej.

27. **Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce** : zbiór tekstów źródłowych / oprac. pod red. [i z przedm.] Karola Górskiego. – Poznań : Instytut Zachodni, 1949. – XCV, 288 s. ; 22 cm. – (Biblioteka Tekstów Historycznych ; t. 1)

Rec.: Bogusław Leśnodorski // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – 1951, nr 3, s. 451-455.

Z treści: I. Wstęp historyczny: Traktat toruński 1466, s. LXXI-XCV. – II. Dokumenty: Traktat toruński z r. 1466, s. 84-114. – III. Dokumenty: Tekst oryginalny, s. 204-232. – Przypisy, s. 266-274.

Źródła zob. też poz. 187, 375

3. HISTORIA

3.1. Zagadnienia ogólne

28. **ACHREMCZYK, Stanisław**: Historia Warmii i Mazur : od pradziejów do 1945 roku / Stanisław Achremczyk ; Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. – Olsztyn : OBN, 1992. – 321, [3] s. : faks., fot., mapy, portr. ; 22 cm. – (Biblioteka Olsztyńska ; nr 18)

Toż: Historia Warmii i Mazur / Stanisław Achremczyk. – Wyd. 2 poszerz. – Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1997. – 303 s., [11] s.: faks., fot., m., portr. ; 24 cm. - (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 0585-3893 ; 166)

Z treści: Wojna trzynastoletnia 1454-1466, s. 57-62. – Dominium warmińskie, s 62-67. – Dzieje lenna pruskiego (1466-1657), s. 101-102. – Kłopotliwy lennik, s. 102-104.

29. **ACHREMCZYK, Stanisław**: Królestwo Polskie Kazimierza Jagiellończyka / Stanisław Achremczyk // W: Traktat II pokoju toruńskiego z 19 X 1466 r. / [oprac. i red. Sławomir Fafiński]. – Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, 2016. – S. VII-[XIV].

Tyt. s. przyt.: W 550 rocznicę II pokoju toruńskiego (1466-2016)

ISBN 978-83-60839-71-3

30. **ACHREMCZYK, Stanisław**: W dobie wojen polsko-krzyżackich / Stanisław Achremczyk // W: Olsztyn : stolica Warmii i Mazur / Stanisław Achremczyk. – Olsztyn : Edytor Wers, 2016. – S. 45-57.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego.

31. **ACHREMCZYK, Stanisław:** Warmia w państwie krzyżackim i polskim (1243-1772) / Stanisław Achremczyk // W: Warmia / Stanisław Achremczyk. – Olsztyn : Wydawnictwo Littera, 2000. – S. 9-230.

ISBN 83-901431-9-4

Toż: Warmia w państwie krzyżackim i polskim (1243-1772) / Stanisław Achremczyk // W: *Warmia* / Stanisław Achremczyk. – Wyd. 2. – Olsztyn : Wydawnictwo Littera, 2011. – S. 11-356. – ISBN 978-83-89775-22-1

Dot. m.in. wojny trzynastoletniej i postanowień II pokoju toruńskiego.

32. **ACHREMCZYK, Stanisław:** Wojna trzynastoletnia 1454-1466 / Stanisław Achremczyk // W: Historia Warmii i Mazur. T. 1, Pradzieje - 1772 / Stanisław Achremczyk. – Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego : Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2010. – S. 198-208.

ISBN 978-83-60839-33-1 (OBN)

33. **ACHREMCZYK, Stanisław:** 550 lat Warmii – tożsamość historycznej krainy / Stanisław Achremczyk // W: Kalendarz Olsztyński 2016 / [pod red. Tomasza Śrutkowskiego]. – Olsztyn : Edytor Wers, 2016. – S. 144-155 : il., mapy.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego 1466 r.

34. **AMBROZIAK, Sławomir:** „Rogalik” / Sławomir Ambroziak // *Kurek Mazurski*. – 2011, nr 8, s. 18-19, il. – (Mazurskie historie)

Nt. zmian, jakie zaszły w Prusach na skutek postanowień pokoju toruńskiego z 19 X 1466 r.

35. **ARNOLD, Stanisław:** Sprawa scalenia terytorium narodowego i kierunki ekspansji do połowy XVI w. / Stanisław Arnold, Kazimierz Lepszy, Andrzej Wyczański // W: *Historia Polski*. T. 1, Do roku 1764. Cz. 2, Od połowy XV w. / oprac. zbior. pod red. Tadeusza Manteuffla ; oprac. S. Arnold [et al.] ; red. Henryk Łowmiański ; Instytut Historii PAN. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957. – S. 174-185.

Toż: Sprawa scalenia terytorium narodowego i kierunki ekspansji do połowy XVI w. / Stanisław Arnold, Kazimierz Lepszy, Andrzej Wyczański // W: *Historia Polski*. T. 1, Do roku 1764. Cz. 2, Od połowy XV w. / oprac. zbior. pod red. Tadeusza Manteuffla ; oprac. S. Arnold [et al.] ; red. Henryk Łowmiański ; Instytut Historii PAN. – Wyd. 2. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958. – 853, [2] s. : il. ; 20 cm.

Toż: Sprawa scalenia terytorium narodowego i kierunki ekspansji do połowy XVI w. / Stanisław Arnold, Kazimierz Lepszy, Andrzej Wyczański // W: *Historia Polski*. T. 1, Do roku 1764. Cz. 2, Od połowy XV w. / oprac. zbior. pod red. Tadeusza Manteuffla ; oprac. S. Arnold [et al.] ; red. Henryk Łowmiański ; Instytut Historii PAN. – Wyd. 3. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960. – 853, [2] s. : il. ; 20 cm.

Toż: Sprawa scalenia terytorium narodowego i kierunki ekspansji do połowy XVI w. / Stanisław Arnold, Kazimierz Lepszy, Andrzej Wyczański // W: *Historia Polski*. T. 1, Do roku 1764. Cz. 2, Od połowy XV w. /

oprac. zbior. pod red. Tadeusza Manteuffla ; oprac. S. Arnold [et al.] ; red. Henryk Łowmiański ; Instytut Historii PAN. – Wyd. 4. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964. – 853, [2] s. : il. ; 20 cm.

Toż: Sprawa scalenia terytorium narodowego i kierunki ekspansji do połowy XVI w. / Stanisław Arnold, Kazimierz Lepszy, Andrzej Wyczański // *W: Historia Polski. T. 1, Do roku 1764. Cz. 2, Od połowy XV w.* / oprac. zbior. pod red. Tadeusza Manteuffla ; oprac. S. Arnold [et al.] ; red. Henryk Łowmiański ; Instytut Historii PAN. – Wyd. 5. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. – 853, [2] s. : il. ; 20 cm.

Z treści: Geneza zjednoczenia Pomorza Gdańskiego z Polską i wybuch wojny 13-letniej, s. 174-177. – Przebieg wojny trzynastoletniej, s. 177-180. – Pokój toruński, s. 181-182. – Antypolska postawa Cesarstwa i papieżstwa w czasie wojny trzynastoletniej, s. 182-185.

36. **ARNOLD, Udo:** Deutschmeister, Administrator des Hochmeistertums in Preußen, Hoch- und Deutschmeister / Udo Arnold // *W: Herrschaft, Netzwerke, Brüder des Deutschen Ordens in Mittelalter und Neuzeit : Vorträge der Tagung der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens in Marburg 2010* / hrsg. Klaus Militzer. – Weimar : Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften, cop. 2012. – S. 159-175. – (Veröffentlichungen der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens ; Bd. 12); (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens ; Bd. 72)

ISBN 97-83-89739-741-5

M.in. nt. II pokoju toruńskiego 1466 r.

37. **BACZKOWSKI, Krzysztof:** Cesarstwo a kwestia uznania warunków pokoju toruńskiego z 1466 roku na przełomie XV i XVI wieku / Krzysztof Baczkowski // *Małopolskie Studia Historyczne*. – 1966, z. 3/4, s. 19-33.

38. **BACZKOWSKI, Krzysztof:** Wojna trzynastoletnia / Krzysztof Baczkowski // *W: Dzieje Polski późnośredniowiecznej : (1370-1506)* / Krzysztof Baczkowski. – Kraków : „Fogra”, cop. 1999. – S. 209-226. – (Wielka Historia Polski ; t. 3)

ISBN 83-85719-40-7 (t. 3)

39. **BALJAZIN, Vladimir N.:** Drugi pokój toruński a stosunki rosyjsko-polskie w latach 1490-1525 / Vladimir N. Baljazin // *Rocznik Olsztyński*. – T. 8 (1968), s. 35-48.

Stresz. w jęz. ang., ros.

40. **BALJAZIN, Vladimir N.:** Rossiâ i Tevtonskij Orden / Vladimir N. Baljazin // *Voprosy Istorii*. – 1963, nr 6, s. 60-72.

Dot. polityki Moskwy wobec ostatnich wielkich mistrzów w okresie schyłku Prus Krzyżackich.

41. **BARYCZ, Henryk:** Związki intelektualne Pomorza z Uniwersytetem Krakowskim w XIV-XVII w. / Henryk Barycz // *Przegląd Zachodni*. – 1955, nr 1/2, s. 233-243.

Stosunek Uniwersytetu do sprawy krzyżackiej. M.in. udział profesorów Jana z Dąbrowki i Jakuba z Szadka w rokowaniach pokojowych.

42. **BISKUP, Marian:** Czasy Kazimierza Jagiellończyka 1447-1466 – lata konfliktów zbrojnych / Marian Biskup // W: *Historia dyplomacji polskiej*. T. 1, Połowa X w. – 1572 / pod red. Mariana Biskupa ; oprac. Marian Biskup [et al.] ; Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – S. 431-478.

ISBN 83-01-00424-X (t. 1)

Toż: Czasy Kazimierza Jagiellończyka 1447-1466 – lata konfliktów zbrojnych / Marian Biskup // W: *Historia dyplomacji polskiej*. T. 1, Połowa X w. – 1572 / pod red. Mariana Biskupa ; oprac. Marian Biskup [et al.] ; Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. – Wyd. 2. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. – 874, [2] s., [38] k. tabl. : il., mapy, portr. ; 25 cm. – ISBN 83-01-00424-X

Toż: *Dyplomacja polska czasów Kazimierza Jagiellończyka*. Cz. 1, W kręgu wielkiego konfliktu zbrojnego z zakonem krzyżackim (1447-1466) // W: *Kazimierz Jagiellończyk : zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku* / Marian Biskup, Karol Górski. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1987. – S. 173-229. – Na s. red. błędny ISBN.

43. **BISKUP, Marian:** Der Zusammenbruch des Ordensstaates in Preussen im Lichte der neuesten polnischen Forschungen / Marian Biskup // *Acta Poloniae Historica*. – T. 9 (1963), s. 59-76.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej (1454-1466).

44. **BISKUP, Marian:** Die Stände im Preussen Königlichen Anteils 1466-1526 / Marian Biskup // W: *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländern* / hrsg. v. Hartmut Boockmann, unter Mitarb. v. Elisabeth Müller-Luckner. – München : Oldenbourg, 1992. – S. 83-99. – (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien ; 16)

ISBN 3-486-55840-4

Toż: *Die Stände im Preussen Königlichen Anteils 1466-1526* / Marian Biskup // W: *Opera minora : studia z dziejów zakonu krzyżackiego, Prus, Polski i krajów nadbałtyckich* / Marian Biskup ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk im. Tadeusza Manteuffla, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. – Toruń : TN, 2002. – S. 261-278. Zob. poz. 50.

Toż: *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländern* / hrsg. v. Hartmut Boockmann, unter Mitarb. v. Elisabeth Müller-Luckner. – München : Oldenbourg, 2009. – S. 83-99. – (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien ; 16). – ISBN 978-3-486-59562-8

45. **BISKUP, Marian:** Do genezy inkorporacji Prus / Marian Biskup // *Przegląd Zachodni*. – 1954, nr 7/8, s. 293-306.

46. **BISKUP, Marian:** Drugi pokój toruński : z prof. Marianem Biskupem rozmawia Ewa Zientara [online]. Tryb dostępu: <http://muzhp.pl/pl/e/1250/drugi-pokoj-torunski> [dostęp 06.02.2017]

47. **BISKUP, Marian:** Działalność dyplomatyczna Jana Długosza w sprawach pruskich w latach 1454-1466 / Marian Biskup // W: Długossiana : studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza / red. Stanisław Gawęda. – Kraków : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – S. 141-167. – (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne ; z. 65)

W serii głównej nr 561. – Streszcz. w jęz. ang. po pracach.

ISBN 83-01-01640-X

48. **BISKUP, Marian:** Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach : gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia / Marian Biskup, Gerard Labuda. – Gdańsk : Wydawnictwo Morskie, 1986. – 624 s., [56] s. tabl. : il., faks., fot., mapy, pl., portr. ; 25 cm. – (Seria Monografii Pomorskich)

Uwagi bibliogr. s. 516-553. – Indeksy.

ISBN 83-215-7220-0

Toż: Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach : gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia / Marian Biskup, Gerard Labuda. – [Wyd. 2]. – Gdańsk : Wydaw. Morskie, 1988. – 624 s., [56] s. tabl. : faks., fot., mapy, pl., portr. ; 25 cm. – (Seria Monografii Pomorskich). – Uwagi bibliogr. s. 516-553. – Indeksy. – ISBN 83-215-7238-3

Toż: Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen : Wirtschaft, Gesellschaft, Staat, Ideologie / Marian Biskup, Gerard Labuda ; aus dem Poln. von Jürgen Heyde und Ulrich Kodur ; Deutsches Historisches Institut Warschau. – Osnabrück : Fibre, 2000. – 619 s. : il. ; 23 cm. – (Klio in Polen ; 6). – ISBN 3-929759-42-X

Z treści: Rozbicie państwa zakonnego w Prusach – zjednoczenie jego ziem z Polską w połowie XV w., s. 397-417. – Próby obalenia traktatu toruńskiego do roku 1497; wojna księcia 1478-1479 r., s. 462-465.

49. **BISKUP, Marian:** Geneza i znaczenie hołdu pruskiego 1525 r. / Marian Biskup // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1975, nr 4, s. 407-424.

Streszcz. w jęz. niem.

Zawiera omówienie postanowień traktatu toruńskiego z 1466 r.

50. **BISKUP, Marian:** Opera minora : studia z dziejów zakonu krzyżackiego, Prus, Polski i krajów nadbałtyckich / Marian Biskup ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk im. Tadeusza Manteuffla, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. – Toruń : TN, 2002. – 498, [1] s., [1] k. tabl. kolor., [1] k. tabl. złoż. : mapy ; 24 cm.

ISBN 83-87639-48-6

Z treści: Etniczno-demograficzne przemiany Prus Krzyżackich w rozwoju osadnictwa w średniowieczu (o tzw. nowym plemieniu Prusaków), s. 129-150. – Rola miast w reprezentacji stanowej Królestwa Polskiego i Prus Krzyżackich w XIV i XV wieku, s. 187-218. – Królewiec a Polska i Litwa Jagiellońska w czasach średniowiecza (do roku 1525), s. 234-260. – Die Stände im Preussen Königlichen Anteils 1466-1526, s. 261-278. – Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts, s. 339-359. – Die Bedeutung der Leipziger Universität für das intellektuelle Leben des polnischen staates im 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts, s. 415-426.

51. **BISKUP, Marian:** Pokój toruński : (w pięćsetną rocznicę) / Marian Biskup // *Mówią Wieki*. – 1966, nr 9, s. 1-8, il.

52. **BISKUP, Marian:** Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku : u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich / Marian Biskup. – Olsztyn : Pojezierze, 1983. – 646, [2] s. : il., fot., portr. ; 26 cm.

ISBN 83-7002-156-5

Z treści: Sytuacja międzynarodowa Polski i Prus Krzyżackich u schyłku XV wieku, s. 19-41. – Pełna realizacja traktatu toruńskiego i pierwsze próby jego podważenia przez władze Zakonu i Rzeszę, s. 42-61.

53. **BISKUP, Marian:** Przesłanki zjednoczenia politycznego Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku / Marian Biskup // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1966, nr 2, s. 197-209.

Streszcz. w jez. ang.

54. **BISKUP, Marian:** Przyczyny „wojny pruskiej” i potencjał stron walczących / Marian Biskup // W: „Wojna Pruska” czyli Wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519-1521 : u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich / Marian Biskup. – Oświęcim : Wydawnictwo Napoleon V, 2014. – S. 25-28.

ISBN 978-83-7889-308-0

Dot. m.in. postanowień traktatu toruńskiego z 1466 r.

55. **BISKUP, Marian:** Realizacja traktatu toruńskiego (1466-1497) / Marian Biskup // W: Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach : władza i społeczeństwo / Marian Biskup, Roman Czaja, Wiesław Długokęcki [et al.] ; red. nauk. Marian Biskup, Roman Czaja. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – S. 275-279.

ISBN 978-83-01-15526-1

56. **BISKUP, Marian:** Traktat toruński 1466 : w pięćsetną rocznicę / Marian Biskup. – Bydgoszcz : Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, 1966. – 71, [1] s. : il., mapa ; 18 cm.

Rec.: Tadeusz Bolduan // *Litery*. – 1966, nr 9, s. 25.

Rec.: Janina Słonimska // *Pomorze*. – 1966, nr 15, s. 13.

57. **BISKUP, Marian:** Trzynastoletnia wojna Polski i stanów pruskich z Zakonem (1454-1466) / Marian Biskup // W: Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim : (1308-1521) / Marian Biskup. – Gdańsk : Wydawnictwo „Marpress”, 1993. – S. 200-259.

Bibliogr. s. 339-344. Indeks.

ISBN 83-85349-08-1

58. **BISKUP, Marian:** Walka o zjednoczenie Pomorza wschodniego z Polską w połowie XV wieku / Marian Biskup // W: Szkice z dziejów Pomorza. [T.] 1, Pomorze średnio-wieczne / red. Gerard Labuda. – Warszawa : „Książka i Wiedza”, 1958. – S. 330-368.

Z treści: Inkorporacja ziem pomorskich, s. 352-354. – Wojna Polski z zakonem (1454-1466), s. 354-368.

59. **BISKUP, Marian:** Wkład stanów pomorskich w zjednoczenie Pomorza z Polską / Marian Biskup // *Litery.* – 1966, nr 5, s. 10, il.

60. **BISKUP, Marian:** Wojna trzynastoletnia i powrót Polski nad Bałtyk w XV wieku / Marian Biskup. – Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. – 79, [1] s. : faks., fot., mapy, portr. (w tym kolor.) ; 27 cm. – (Dzieje narodu i państwa polskiego ; I-14)

Wskazówki bibliogr. s. 80.

ISBN 83-03-03076-0

61. **BISKUP, Marian:** Zjazd w Poznaniu w 1510 roku / Marian Biskup // *Roczniki Historyczne.* – T. 48 (1982), s. 47-98.

Streszcz. w jęz. niem.

Toż nadb.: Zjazd w Poznaniu w 1510 roku / Marian Biskup. – [s.l. : s.n.], 1982. – 52 s. ; 24 cm. – R. wyd. na podst. r. wyd. czasop.

Dot. m.in. stosunków polsko-pruskich i II pokoju toruńskiego w 1466 r.

62. **BISKUP, Marian:** Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku / Marian Biskup // W: Historia Pomorza. T. 1, Do roku 1466. Cz. 1 / oprac. zbior. pod red. Gerarda Labudy ; oprac. Marian Biskup [et al.]. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1969. – S. 720-743.

Toż: Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku / Marian Biskup // W: *Historia Pomorza. T. 1, Do roku 1466. Cz. 1* / oprac. zbior. pod red. Gerarda Labudy ; oprac. Marian Biskup [et al.]. – Wyd. 2 uzup. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1972. – 819, [1] s., [1] k. tabl. : il., mapy ; 23 cm. – Spis treści także w jęz. ros., ang.

Z treści: Przywilej inkorporacyjny Prus, s. 729-731. – Wybuch i pierwsza faza wojny trzynastoletniej (1454-1461), s. 733-737. – Druga faza wojny trzynastoletniej (1462-1466), s. 738-740. – Traktat toruński 1466 roku, s. 740-743.

63. **BOGDAN, Danuta:** Warmia w XVI-XVIII wieku : dominium – księstwo – kraina? / Danuta Bogdan // W: Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku / pod red. Jacka Wijaczki. – Kielce : „Takt”, 1997. – S. 59-78.

ISBN 83-907464-5-X

Nt. relacji Warmii z Koroną w okresie wojny trzynastoletniej i po pokoju toruńskim z 1466 r.

64. **BOGUCA, Maria:** Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy / Maria Bogucka. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981. – 288 s., [14] k. il. ; 21 cm.

Nota bibliogr. s. 247-248. – Indeksy.

ISBN 83-06-00554-6

Toż: Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy / Maria Bogucka. – Wyd. 2. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1998. – 296, [3] s., [24] s. tabl. : il., faks., mapy, portr. ; 22 cm. – Nota bibliogr. s. 265-266. – Indeks. – (Biografie Sławnych Ludzi). – ISBN 83-06-02674-8

Toż: Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy / Maria Bogucka. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, cop. 2009. – [Wyd. 3]. – 310, [6] s., [20] s. tabl. : il. ; 22 cm. – Bibliogr. s. 287-289. Indeks. – (Władcy Polscy). – ISBN 978-83-242-1232-3

Z treści: Inkorporacja Pomorza wschodniego, s. 64-71. – Początek zmagania, s. 72-81. – Wojna trzynastoletnia, s. 82-91.

65. **BOGUCA, Maria:** Kazimierz Jagiellończyk / Maria Bogucka. – Warszawa : „Książka i Wiedza”, 1970. – 298, [10] s. : il. ; 18 cm.

Toż: Kazimierz Jagiellończyk / Maria Bogucka. – Wyd. 2. – Warszawa : „Książka i Wiedza”, 1978. – 298, [10] s. : il. ; 18 cm. – Nota bibliogr.

Z treści: Powrót nad Bałtyk [wojna trzynastoletnia], s. 64-84. – Pruskie kłopoty [Prusy po podpisaniu pokoju], s. 135-157.

66. **BOGUCA, Maria:** Wojna trzynastoletnia / Maria Bogucka // W: Szkice gdańskie (XV-XVII w.) / Maria Bogucka. – Warszawa : „Wiedza Powszechna”, 1955. – S. 32-53 : il. – (Biblioteczka dla Każdego)

Toż: Wojna trzynastoletnia / Maria Bogucka // W: *Szkice gdańskie XV-XVII w.* / Maria Bogucka. – Wyd. 2 rozsz. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1957. – 233, [2] s., [1] k. tabl. : il. ; 21 cm. – (Biblioteczka dla Każdego)

67. **BOGUCA, Maria:** Wojna trzynastoletnia / Maria Bogucka // W: Dzieje Polski do 1795 r. / Maria Bogucka ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Warszawa : „Wiedza Powszechna”, 1964. – S. 129-134. – (Biblioteka Wiedzy Historycznej. Historia Polski)

68. **BONK, Hugo:** Od Grunwaldu do drugiego pokoju toruńskiego / Hugo Bonk // W: Historia Olsztyna 1353-1772 / Hugo Bonk ; tł. z niem. Edyta Borkowska, Krzysztof Kasperowicz, Małgorzata Zegler ; red. nauk. Alicja Dobrosielska, Marek M. Pacholec. – Olsztyn : Oficyna Wydawnicza Pruthenia, 2016. – S. 119-132.

Tyt. oryg.: Darstellung der Geschichte Allensteins. T. 1: Die ermländische Zeit (1353 bis 1772), Allenstein 1930.

Wydarzenia w historii Olsztyna.

69. **BOOCKMANN, Hartmut:** Der Deutsche Orden : Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte / Hartmut Boockmann. – München : Verlag C.H. Beck, 1981. – 319, [24] s. : il., mapy ; 23 cm.

ISBN 978-3-406-38174-4

Rec.: Nowe dzieło o Zakonie Krzyżackim / Benedykt Zientara // *Przegląd Historyczny*. – 1982, z. 3/4, s. 307-315.

Rec.: Nowa próba spojrzenia na Zakon Krzyżacki w Prusach / Marian Biskup // *Rocznik Historyczny*. – R. 49 (1983), s. 162-168.

Rec.: Karol Górski // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1983, nr 1, s. 117-122.

Rozdz. X poświęcony sytuacji zakonu krzyżackiego w Prusach w XV w.

70. **BOOCKMANN, Hartmut:** Ostpreussen und Westpreussen / von Hartmut Boockmann. – [1. Aufl.]. – Berlin : Siedler, 1992. – 479, [1] s. : faks., fot., mapy, portr., reprodukt. ; 27 cm. – (Deutsche Geschichte im Osten Europas)

Bibliogr. s. 449-460. – Indeksy.

ISBN 3-88680-212-4

Toż: Ostpreussen und Westpreussen / von Hartmut Boockmann. – [2. Aufl.]. – Berlin : Siedler, 1993. – 479 s. : faks., fot., mapy, portr., reprodukt. ; 27 cm

Toż: Ostpreussen und Westpreussen / von Hartmut Boockmann. – Sonderausg., durchges. und aktualisierte Wyd. – Berlin : Siedler, 2002. – 479 s. : faks., fot., mapy, portr., reprodukt. ; 27 cm. – ISBN 3-88680-772-X

Z treści: Der Widerstand der Stände und die Aufteilung des Ordensstaates im Zweiten Thorner Frieden 1466, s. 200-221. – Vom Zweiten Thorner Frieden bis zur Krakauer Huldigung, s. 222-240.

71. **BOOCKMANN, Hartmut:** Zakon Krzyżacki w XV w. / Hartmut Boockmann // W: Zakon Krzyżacki : dwanaście rozdziałów jego historii / Hartmut Boockmann ; [przeł. Robert Traba ; przekł. przejrzała Wanda Lipnik] ; Niemiecki Instytut Historyczny. – Warszawa : „Volumen” : NIH, cop. 1998. – S. 231-257. – (Klio w Niemczech ; 3)

Nota bibliogr. – Indeksy.

ISBN 83-7233-048-4 („Volumen”)

M.in. dot. II pokoju toruńskiego.

72. **BUCZYŃSKI, Edward:** II Pokój Toruński (1466-1966) / Edward Buczyński. – Toruń : Towarzystwo Miłośników Torunia, 1966. – 44, [4] s. : il. ; 19 cm.

73. **BURLEIGH, Michael:** Prussian society and the German Order : an aristocratic corporation in crisis c. 1410-1466 / Michael Burleigh. – Cambridge : Cambridge University Press, 1984. – X, 207 s. : il., mapy ; 24 cm. – (Cambridge Studies in Early Modern History)

Bibliogr. s. 190-201. – Indeksy.

ISBN 978-05-21261-04-3

Rec.: William Urban // *Journal of Baltic Studies*. – Vol. 15 (1984), no 4, s. 308-310.

Rec.: Karol Górski // *Acta Poloniae Historica*. – [T.] 56 (1987) ; [druk.] 1988, s. 220-224.

Rec.: Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1988, nr 1/2, s. 168-171.

74. **CACKOWSKI, Stefan:** W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej (1454-1793) / Stefan Cackowski // W: Toruń dawny i dzisiejszy : zarys dziejów / pod red. Mariana

Biskupa ; oprac. Stefan Cackowski [et al.]. – Warszawa ; Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983. – S. 133-300. – (Prace Popularnonaukowe / Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; nr 41)

ISBN 83-01-04958-8

M.in. rola Torunia w wojnie trzynastoletniej i pokój toruński 1466 r.

75. **CHŁOSTA, Jan:** Pokój toruński z 1466 r. / Jan Chłosta // W: Słownik Warmii : (historyczno-geograficzny) / Jan Chłosta. – Olsztyn : „Littera”, 2002. – S. 267-268.

76. **CHRISTIANSEN, Eric:** Przetrwanie i kres Zakonu w Prusach (1418-1525) / Eric Christiansen // W: Krucjaty północne / Eric Christiansen ; przetł. Janusz Szczepański. – Wyd. 1. – Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 2009. – S. 309-317.

Tyt. oryg.: „The Northern crusades”, 1997.

ISBN 978-83-7510-358-8

Toż: Przetrwanie i kres Zakonu w Prusach (1418-1525) / Eric Christiansen // W: *Krucjaty północne* / Eric Christiansen ; przetł. Janusz Szczepański. – Wyd. 1., (dodr.). – Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 2012. – 366 s., [8] s. tabl. : il. (gł. kolor.) ; 24 cm. – ISBN 978-83-7510-358-8

Toż: Przetrwanie i kres Zakonu w Prusach (1418-1525) / Eric Christiansen // W: *Krucjaty północne* / Eric Christiansen ; przetł. Janusz Szczepański. – Wyd. 1., (dodr.). – Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 2014. – 366 s., [8] s. tabl. : il. (gł. kolor.) ; 24 cm. – ISBN 978-83-7510-358-8

77. **CIESIELSKA, Karola:** Trzynastoletnie zmagania / Karola Ciesielska // W: W zasięgu krzyżackiego miecza / Karola Ciesielska. – Warszawa : „Wiedza Powszechna”, dr. 1961. – S. 180-207, il., mapy. – (Biblioteka Wiedzy Historycznej. Historia Polski)

Bibliogr.

Toż: Trzynastoletnie zmagania / Karola Ciesielska // W: *W zasięgu krzyżackiego miecza* / Karola Ciesielska. – Wyd. 2. – Warszawa : „Wiedza Powszechna”, 1963. – S. 180-207, il., mapy. – Bibliogr. – (Biblioteka Wiedzy Historycznej. Historia Polski)

78. **CIEŚLAK, Edmund:** Stosunek Związku Miast Hanzeatyckich do Polski w okresie wojny trzynastoletniej 1454-1466 / Edmund Cieślak // *Zapiski Historyczne*. – 1956, z. 1/2, s. 7-64.

Bibliogr.

79. **DĄBROWSKI, Jan:** Złamanie przewagi możnowładztwa i odzyskanie ujść Wisły / Jan Dąbrowski // W: Dzieje Polski średniowiecznej. T. 2, Od roku 1333 do 1506 / Roman Grodecki, Stanisław Zachorowski, Jan Dąbrowski ; [aut. tomu] Jan Dąbrowski ; oprac. Jerzy Wyrozumski. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas” ; Liszki : „Platan, cop. 1995. – S. 377-410.

Reed. na podst. wyd. z r. 1926 nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej.

Toż: Złamanie przewagi możnowładztwa i odzyskanie ujść Wisły / Jan Dąbrowski // *W: Dzieje Polski średniowiecznej* / Roman Grodecki, Stanisław Zachorowski, Jan Dąbrowski ; oprac. Jerzy Wyrozumski. - Zawiera: T. 1, Do roku 1333 / [Roman Grodecki, Stanisław Zachorowski]. T. 2, Od roku 1333 do 1506 / napisał Jan Dąbrowski. - Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, cop. 2011. - 907 s. ; 24 cm. - Bibliogr. przy rozdz. i przy tomach. Indeksy. - ISBN 978-83-242-1326-9

Z treści: Pierwsze działania wojenne i przywileje niezawskie 1454 r., s. 396-399. - Wojna pruska od bitwy chojnickiej do wzięcia Malborka, s. 399-400. - Walka o wzmocnienie władzy królewskiej, s. 400-403. - Próby pośrednictwa między Polską a Zakonem. Zjazd w Głogowie, s. 404-406. - Ostatnie lata wojny pruskiej, s. 406-407. - Pokój toruński 1466 r. Odzyskanie ujść Wisły, s. 407-409. - Wyniki pierwszego okresu rządów Kazimierza Jagiellończyka 1447-1466, s. 409-410.

80. **DŁUGOKĘCKI, Wiesław:** Danzigs Beziehungen zur Stadt Marienburg zur Zeit des Preußischen Bundes und des Dreizehnjährigen Krieges / Wiesław Długokęcki // *W: Danzig vom 15. bis 20. Jahrhundert* / hrsg. Bernhart Jähnig. - Marburg : Elwert, 2006. - S. 87-107. - (Tagungsberichte der Historischen Kommission für Ost- und Westpreußische Landesforschung ; 19)

M.in. nt. wojny trzynastoletniej 1454-1466 i stosunków regionalnych w Prusach.

81. **DŁUGOKĘCKI, Wiesław:** Die Weichselwerder in der Politik des Königs Kasimir IV. Jagiellonicus / Wiesław Długokęcki // *Quaestiones Medii Aevi Novae*. - T. 15 (2010), s. 305-328.

Nt. wojny trzynastoletniej 1454-1466 i stosunków państwa zakonu krzyżackiego z Polską w XV w.

82. **DOLEZEL, Stephan:** Der zweite Thorner Frieden (1466) in der polnischen und preussischen politischen Argumentation des 16. Jahrhunderts / Stephan Dolezel // *Analecta Cracoviensia*. - [R.] 7 (1975), s. 265-273.

Toż nadb.: Der Zweite Thorner Frieden (1466) in der polnischen und preussischen Argumentation des 16. Jahrhunderts / Stephan Dolezel. - [Kraków : s.n.], 1975. - S. [1], 266-273 ; 21 cm. - Tyt. nagł.

83. **DRABINA, Jan:** Wrocławska kapituła katedralna i jej stosunek do politycznych wydarzeń lat 1453-1471 / Jan Drabina // *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. - T. 2 (1969 ; [druk:] 1970), s. 183-204.

84. **DRAMIŃSKI, Andrzej:** Warmia: dziedzictwo, które zachwyca, ale i zobowiązuje [online] / Andrzej Damiński. Tryb dostępu: <http://www.sdp.pl/felietony/13397,-warmia-dziedzictwo-ktore-zachwyca-ale-i-zobowiazuje-,1477148022> [dostęp 06.12.2016]

Warmia po 1466 r.

85. **DUNDULIS, Bronius:** Lietuva ir trylikos metu karas tarp Lenkijos ir Ordino (1454-1466 m.) / B[ronius] Dundulis // *Liet. TSR Aukštuju Mokyklų Mokslo Darbai, Istorija*. - [T.] 9 (1968), s. 123-143.

Streszcz. w jęz. ros.

86. **Dziedzictwo** ziem pruskich : dzieje i kultura Warmii i Mazur : podręcznik dla młodzieży / [koncepcja, red. i oprac. dydaktyczne Izabela Lewandowska]. – Olsztyn : Pracownia Wydawnicza ElSet, 2012. – 495, [1] s. : il. (gł. kolor.) ; 25 cm.

Bibliogr. po rozdz.

ISBN 978-83-62863-00-6

Z treści: Gancewska Iwona, Gancewski Jan: Średniowiecze na ziemiach pruskich (wiek X-XV), s. 60-115 [zawiera m.in.]: Wojna trzynastoletnia 1454-1466, s. 80-85. – Warmia po II pokoju toruńskim, s. 86-88. – Państwo krzyżackie po II pokoju toruńskim, s. 88-89.

87. **DZIURLIKOWSKI, Wiesław**: Za tę wojnę płacił Toruń : minęło 545 lat od zawarcia po 13 latach walk drugiego pokoju toruńskiego / Wiesław Dziurlikowski // *Nowości (Toruń)*. – 2011, nr 244, s. 10. – (Dzieje i ludzie)

Udział Torunia w wojnie trzynastoletniej.

88. **FALKOWSKI, Henryk**: Droga do potęgi / Henryk Falkowski // *Bez Wierszówki*. – 2016, nr 11/12, s. 11-12, il., mapy.

M.in. nt. konsekwencji wojny trzynastoletniej i zawarcia traktatu toruńskiego w 1466 r.

89. **FAŁKOWSKI, Wojciech**: Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447-1492) : studium aspektów politycznych / Wojciech Fałkowski. – Warszawa : Wydawnictwa Fundacji „Historia pro Futuro”, 1992. – 206, [2] s. ; 24 cm.

Bibliogr. s. 196-206.

ISBN 83-85408-26-6

Rec.: Elita władzy za panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447-1492) / Andrzej Radziwiński // *Kwartalnik Historyczny*. – 1995, nr 1, s. 96-98.

90. **FRĄCKOWSKI, Benon**: II Pokój Toruński : Toruń, którego już nie ma / Benon Frąckowski // *Gazeta Wyborcza – Toruń*. – 2006, nr 247, s. 2. – (Jak to u nas drzewiej bywało)

91. **FRIEDRICH, Karin**: Początki Prus Królewskich / Karin Friedrich // W: Inne Prusy : Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami (1569-1772) / Karin Friedrich ; przetł. Grażyna Waluga. – Poznań : Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2005. – S. 36-73.

ISBN 83-7063-475-3

Dot. m.in. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego 1466 r. Na ten temat również we wprowadzeniu, s. 11-37.

92. **FRIEDRICH, Karin:** The Teutonic Legacy / Karin Friedrich // W: Brandenburg-Prussia, 1466-1806 : the rise of a composite state / Karin Friedrich. – Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2012. – S. 7-21.

Bibliogr. s. 122-148. Indeks.

ISBN 978-0-230-53565-7

M.in. nt. wojny trzynastoletniej i podziału Prus na mocy traktatu toruńskiego z 1466 r.

93. **GALICKI, Sławomir:** Drugi toruński / Sławomir Galicki // *Nowości (Toruń)*. – 1996, nr 249, s. 10.

94. **GANCEWSKI, Jan:** Z Polską przeciwko Krzyżakom : Związek Miast Pruskich / Jan Gancewski // *Mówią Wieki*. – 2014, nr 1 (Wydanie Specjalne), s. 28-30, il.

Działania zakończone II pokojem toruńskim.

95. **GANCEWSKI, Jan:** Zakon krzyżacki i jego państwo w przeddzień hołdu pruskiego 1525 r. Stan i przemiany = The Order of the Teutonic Knights and their state on the eve of the Prussian Homage of 1525. State and transformation / Jan Gancewski // *Miscellanea Historico-Archivistica*. – T. 23 (2016), s. 115-126.

96. **GAUSE, Fritz:** Der II. Thorner Friede 1466 / Fritz Gause // *Deutsche Ostkunde*. – Bd. 12 (1966), nr 3, s. 50-55.

97. **GAWĘDA, Stanisław:** Rola finansowa duchowieństwa diecezji krakowskiej w okresie wojny trzynastoletniej / Stanisław Gawęda // *Nasza Przyszłość*. – T. 10 (1959), s. 143-158.

98. **GAWĘDA, Stanisław:** Udział finansowy Krakowa w wojnie trzynastoletniej / Stanisław Gawęda // *Małopolskie Studia Historyczne*. – 1959, z. 2/3, s. 19-33.

99. **GAWĘDA, Stanisław:** Wkład Krakowa do wysiłku Polski w czasie wojny trzynastoletniej / Stanisław Gawęda // *Rocznik Krakowski*. – T. 39 (1968), s. 63-68.

100. **GĄSIOROWSKI, Andrzej:** Z dziejów kontaktów polsko-pruskich / Andrzej Gąsiorowski // *Szkice Humanistyczne*. – 2013, nr 4, s. 109-120.

W latach 1466-1772.

101. **GÓRSKI, Karol:** Historia i refleksje : 500-lecie II pokoju toruńskiego / Karol Górski ; rozm. Jerzy Dostatni // *Kamena*. – 1966, nr 17, s. 10-11.

102. **GÓRSKI, Karol:** Pokój toruński 1466 roku i jego znaczenie dla Polski / Karol Górski. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1966. – 45, [3] s. : il. ; 23 cm. – (Biblioteczka Historyczna PZWS)

Bibliogr.

103. **GÓRSKI, Karol:** Polityczna rola Warmii w Rzeczypospolitej 1466-1772 / Karol Górski // *Przegląd Zachodni*. – 1949, nr 7/8, s. 1-23.

Po II pokoju toruńskim w 1466 r.

104. **GÓRSKI, Karol:** Położenie i sytuacja międzynarodowa Polski w II połowie XV wieku / Karol Górski, Marian Biskup // W: VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Historia Polski od połowy XV wieku do połowy XVIII wieku. t. 1. – Warszawa : 1960. – S. 79-90.

105. **GÓRSKI, Karol:** Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej / Karol Górski ; [red. Katarzyna Błoch]. – Oświęcim : Wydawnictwo Napoleon V, 2014. – 217, [1] s., [1] k. tabl. złoż. : il. ; 25 cm.

Reed. wyd. z 1932 r. – Bibliogr. s. 210-217.

ISBN 978-83-7889-139-0

106. **GÓRSKI, Karol:** Powstanie i wojna trzynastoletnia / Karol Górski // W: *Krótkie dzieje Prus Wschodnich* / Karol Górski ; [oprac. staraniem Instytutu Zachodniego w Poznaniu]. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1946. – S. 38-44. – (Biblioteka Popularno Naukowa. Seria Ziemie Odzyskane)

Toż : Powstanie i wojna trzynastoletnia / Karol Górski // W: *Krótkie dzieje Prus Wschodnich* / Karol Górski ; [oprac. staraniem Instytutu Zachodniego w Poznaniu]. – [Wyd. 2]. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1949. – S. 38-44. (Biblioteka Ziem Odzyskanych)

Publikacja zatwierdzona przez Ministerstwo Oświaty jako lektura pomocnicza przy nauce historii w szkole oraz polecona do bibliotek szkolnych. Kr. II pokój toruński kończący wojnę trzynastoletnią.

107. **GÓRSKI, Karol:** Problematyka dziejowa Prus Królewskich (1466-1772) / Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1963, z. 2, s. 159-171.

Prusy Królewskie po II pokoju toruńskim w 1466 r.

108. **GÓRSKI, Karol:** Toruński triumf i błąd / Karol Górski // *Arkona*. – 1945, nr 12, s. 2.

109. **GÓRSKI, Karol:** Walka o biskupstwo / Karol Górski // W: Łukasz Watzenrode : życie i działalność polityczna (1447-1512) / Karol Górski ; Polska Akademia Nauk. Zakład Historii Nauki i Techniki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. – S. 17-46.

Sytuacja po zakończeniu wojny Polski z państwem krzyżackim. Również stosunek Watzenrodego do zapisów traktatu toruńskiego z 1466 r.

110. **GÓRSKI, Karol:** Wojna trzynastoletnia (1454-1466) / Karol Górski // *Przegląd Zachodni*. – 1954, nr 7/8, s. 331-352.

Toż nadb.: Wojna trzynastoletnia (1454-1466) / Karol Górski. – Poznań : Inst. Zachodni, 1954. – 24 s. ; 24 cm.

111. **GÓRSKI, Karol:** Wojna trzynastoletnia / Karol Górski // W: Państwo krzyżackie w Prusach / Karol Górski. – Gdańsk : „Instytut Bałtycki”, 1946. – S. 223-243, mapy.

112. **GÓRSKI, Karol:** Wojna trzynastoletnia / Karol Górski // W: Dzieje Malborka / Karol Górski. – Gdynia : Wydawnictwo Morskie, dr. 1961. – S. 73-101.

Toż: Wojna trzynastoletnia / Karol Górski // W: *Dzieje Malborka* / Karol Górski. – Wyd. 2. – Gdynia : Wydawnictwo Morskie, 1973. – S. 91-117.

113. **GÓRSKI, Karol:** Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego / Karol Górski. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. – 245 s., [24] k. tabl. : il., portr., err. ; 25 cm.

Bibliogr. Indeks.

Toż: Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego / Karol Górski [komentarz współczesny Zenon Hubert Nowak]. – [Wyd. 2]. – Malbork : Muzeum Zamkowe ; Bydgoszcz : „Excalibur”, 2003. – 143, [1] s. : il. kolor., pl. ; 36 cm. – Uwagi bibliogr. s. 128-142. – ISBN 83-86206-67-5 (MZ) ; ISBN 83-916078-3-6

Z treści: Wojna trzynastoletnia – okres pierwszy, s. 166-169. – Wojna trzynastoletnia – okres drugi: zdrady i wykup zamków, s. 169-171. – Wojna trzynastoletnia – okres trzeci: ofensywa Zakonu, s. 171-174. – Wojna trzynastoletnia – okres czwarty: 1466-1466 r., s. 174-176. – Pokój toruński, s. 176-180. – „Wojna księża” i próba rewizji traktatu 1466 r., s. 181-182. – Zmiana struktury Prus krzyżackich po 1466 r., s. 183-185.

114. **GRAFF, Tomasz:** Kościół w Polsce wobec konfliktu z Zakonem Krzyżackim w XV wieku : studium z dziejów kultury politycznej polskiego episkopatu / Tomasz Graff. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2010. – 124 s. ; 21 cm.

Bibliogr. s. 101-118. Indeks. – Streszcz. w jęz. niem.

ISBN 978-83-76380353

Z treści: Wojna trzynastoletnia (1454-1466) [również akt II pokoju toruńskiego], s. 70-97. – Zakończenie, s. 98-99.

115. **GRULKOWSKI, Marcin:** Königliche Äußerungen über die Bürger. Die Briefe von Kasimir IV. der Jagiellone, Johann I. Albrecht und Alexander der Jagiellone an die Stadt

Danzig / Marcin Grulkowski, Beata Możejko, Sobiesław Szybkowski // W: *Selbstzeugnisse im polnischen und deutschen Schrifttum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit (15.-18. Jahrhundert)* / hrsg. Renata Skowrońska, u.a. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014. – S. 85-101. – (Studienreihe der Polnischen Historischen Mission ; 1)

M.in. nt. wojny trzynastoletniej 1454-1466 i relacji polsko-krzyżackich.

116. **GRZEGORZ, Maksymilian:** Wcielenie całości ziem pruskich do Królestwa Polskiego / Maksymilian Grzegorz // W: *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie. T. 1, Od pradziejów do 1870 roku* / [red. nauk. Jerzy Sikorski i Stanisław Szostakowski]. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1981. – S. 150-158. – (Monografie Dziejów Społecznych i Politycznych Warmii i Mazur, ISSN 0208-4031 ; nr 5/1)

117. **GRZEGORZ, Maksymilian:** Wojna trzynastoletnia (1454-1466). II traktat toruński z 19 października 1466 roku / Maksymilian Grzegorz // W: *Pomorze Gdańskie pod rządami Zakonu krzyżackiego w latach 1308-1466* / Maksymilian Grzegorz. – Bydgoszcz : Wydaw. Uczelniane WSP – Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1997. – S. 257-314.

118. **HEJNOSZ, Wojciech:** Der Friedensvertrag von Thorn (Toruń) 1466 und seine staatsrechtliche Bedeutung / Wojciech Hejnosz ; übers. Bruno Heinrich // *Acta Poloniae Historica*. – [T.] 17 (1968), s. 105-122.

119. **HEJNOSZ, Wojciech:** Zagadnienie ważności pokoju toruńskiego z r. 1466 / Wojciech Hejnosz // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1957, nr 2, s. 65-70.

Toż: Zagadnienie ważności pokoju toruńskiego z r. 1466 / Wojciech Hejnosz // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1997, nr 3, s. 317-322.

120. **HELLMANN, Manfred:** Beiträge zur Geschichte des Dreizehnjährigen Krieges im Ordensland Preußen / Manfred Hellmann // *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*. – Bd. 8 (1959), s. 1-50.

121. **HOSZOWSKI, Stanisław:** Akt inkorporacji ziem pomorskich w 1454 roku i jego dziejowe znaczenie : z okazji 500 rocznicy odzyskania dostępu do morza (1454-1954) / Stanisław Hoszowski // *Życie Szkoły Wyższej*. – 1954, nr 7/8, s. 32-43.

122. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** Chronologia zjazdów stanów Prus Królewskich w latach 1466-1492 / Irena Janosz-Biskupowa // *Acta Universitatis Nicolai Copernici*.

Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia. – [Nr] 9 (1973), s. 113-131.

Streszcz. w jęz. niem.

123. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** O wojnie trzynastoletniej i pokoju toruńskim / Irena Janosz-Biskupowa // *Poznaj Swój Kraj.* – 1966, nr 7, s. 3-4, il.

124. **JASIENICA, Paweł:** Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, dr. 1963. – 451, [4] s. : il. ; 23 cm.

Nazwa aut.: Lech Leon Beynar.

Wydania kolejne: Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – Wyd. 2. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, dr. 1965. – 438, [2] s. : il. ; 23 cm.

Polska Jagiellonów. T. 1-2 / Paweł Jasienica. – Wyd. 3. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 2 t. – (278, [2] s. ; 234, [6] s.) ; 20 cm.

Polska Jagiellonów. T. 1-2 / Paweł Jasienica. – Wyd. 4. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1975. – 2 t. (294, [2] ; 246, [2] s.) ; 20 cm. – (Seria Kieszonkowa PIW)

Jagiellonian Poland / by Paweł Jasienica ; transl. by Alexander Jordan. – Miami : The Amer. Inst. of Polish Culture, 1978. – [6], 416 s. : il. ; 24 cm.

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 5]. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1979. – 449, [3] s. : il., portr. ; 22 cm.

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 6]. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1983. – 449, [3] s. : fot., portr. ; 22 cm.

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 7]. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1985. – 395, [5] s. ; 21 cm. – Indeksy.

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 7 dodr.]. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1986. – 395, [5] s. ; 21 cm. – Indeksy. – ISBN 83-06-01091-4

Polska Piastów ; Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – Wyd. 4. w tej ed. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986. – 405, [2], 477, [3] s. : il. ; 21 cm. – Indeksy. – ISBN 83-06-001504-5

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 5 w tej edycji i.e. 8]. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1989. – 477, [3] s. : faks., fot., portr. ; 21 cm. – Indeksy. – ISBN 83-06-01796-X

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 6 w tej edycji i.e. 9]. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1990. – 477, [3] s. : faks., fot., portr. ; 21 cm. – Indeksy. – ISBN 83-06-01796-X

Jagiellonian Poland / by Paweł Jasienica ; transl. by Alexander Jordan. – Miami : The Amer. Inst. of Polish Culture, 1992. – [6], 416 s. : 1 mapa, portr. ; 24 cm. – ISBN 1-881-284-01-8

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 6 w tej ed. dodr.]. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1992. – 477, [3] s. : il., faks., fot., portr. ; 21 cm. – Indeksy. – ISBN 83-06-01796-X

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – [Wyd. 7]. – Warszawa : „Czytelnik”, 1996. – 485, [3] s. ; 20 cm. – ISBN 83-07-02439-0

Polska Jagiellonów / Paweł Jasienica. – Warszawa : Prószyński i S-ka, cop. 2007. – 540, [3] s., [32] s. tabl. kolor. : il. ; 21 cm. – Indeksy. – ISBN 978-83-7469-522-0

125. **JAWORSKI, Rafał:** Toruńskie (nie)pokoje / Rafał Jaworski. // *Mówią Wieki.* – 2006, nr 2, s. 37-46.

I i II pokój toruński.

126. **JER:** Pokój toruński : kartka z kalendarza / jer // *Gazeta Olsztyńska*. – 1998, nr 204, s. 2.

127. **JURKIEWICZ-PILSKA, Edith Marguerite:** Czasy polskie (1466-1772) – starostwo tołkmińskie / Edith Marguerite Jurkiewicz-Pilska // W: O Tolkmicku i parafii św. Jakuba : trzynaście opowieści / Edith Marguerite Jurkiewicz-Pilska. – Gdynia : Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne, 2015. – S. 91-96 : il.

ISBN 978-83-7942-490-0

128. **JURKIEWICZ-PILSKA, Edith Marguerite:** Od powietrza, głodu, ognia i wojny, zachowaj nas, Panie / Edith Marguerite Jurkiewicz-Pilska // W: O Tolkmicku i parafii św. Jakuba : trzynaście opowieści / Edith Marguerite Jurkiewicz-Pilska. – Gdynia : Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne, 2015. – S. 67-90 : il.

ISBN 978-83-7942-490-0

M.in. nt. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego.

129. **KALINOWSKI, Krzysztof:** 545 lat temu podpisano II pokój toruński / Krzysztof Kalinowski // *Gazeta Wyborcza – Toruń*. – 2011, nr 244, s. 2.

130. **KOCZY, Leon:** Poddanie się Prus Polsce w 1454 roku / Leon Koczy // *Teki Historyczne*. – 1954, nr 3/4, s. 97-124.

131. **KOLANKOWSKI, Ludwik:** Polska Jagiellonów : dzieje polityczne / Ludwik Kolankowski ; do dr. przygotował Zygmunt Kolankowski. – Wyd. 3 popr. i uzup. – Olsztyn : Oficyna Warmińska, 1991. – 305, [1] s. : faks., fot., portr. ; 24 cm.

Bibliogr. s. 237-247. – Indeks.

ISBN 83-85410-04-X

Z treści: Nabytki na Zachodzie [m.in. dot. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego], s. 73-91.

132. **KOPICZKO, Andrzej:** Drugi pokój toruński – geneza, postanowienia i reperkusje na Warmii / Andrzej Kopiczko // W: Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae : wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum” / pod red. Tomasza Garwolińskiego. – Olsztyn : Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum”, 2016. – S. 10-27.

Streszcz. w jęz. ang. i niem.

133. **KOSMAN, Marceli:** Wielka zwycięska wojna / Marceli Kosman // W: Krzyżacy

w historii i legendzie wieków : w 600 rocznicę grunwaldzkiej wiktorii / Marceli Kosman. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Grado, 2010. – S. 108-172.

ISBN 978-83-61201-63-2

M.in. dot. wojny trzynastoletniej oraz II pokoju toruńskiego.

134. **KOTARSKI, Stefan:** Udział Czechów w walce Polski o jej ziemie przybałtyckie : szkic z wojny trzynastoletniej / Stefan Kotarski // *Przegląd Zachodni*. – 1949, nr 7/8, s. 24-39.

Bibliogr.

Toż: Udział Czechów w walce Polski o jej ziemie przybałtyckie : szkic z wojny trzynastoletniej / Stefan Kotarski // *Komunikaty / Stacja Naukowa Instytutu Zachodniego w Olsztynie (Instytut Mazurski)*. – 1949, nr 7/8, s. 24-39.

135. **KRWAWICZ, Marian:** Wojna trzynastoletnia 1454-1466 / Marian Krwawicz, Jan Wimmer. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1957. – 95, [1] s., [6] k. tabl. : il. ; 20 cm.

Rec.: Marian Biskup // *Przegląd Historyczny*. – 1958, nr 3, s. 593-599.

Rec.: Feliks Kiryk // *Wiomości Historyczne*. – 1958, nr 1/2, s. 127-129.

136. **KRYGIER, Anna:** Wpływ papieżstwa na rokowania pokojowe podczas wojny trzynastoletniej (1454-1466) / Anna Krygier // W: *Prestiż i władza w średniowieczu* / [red. Monika Jędrzejek et al.]. – Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2012. – S. 111-123.

ISBN 978-83-63311-06-3

Materiały pokonferencyjne ze studenckich konferencji naukowych: IX Ogólnopolska Studencka Sesja Mediewistyczna „Prestiż i władza – problematyka i odbiór społeczny w średniowieczu”, „Grunwald – w sześćsetną rocznicę bitwy”.

137. **LEPSZY, Kazimierz:** Walka o zjednoczenie Pomorza z całością ziem polskich : (od 1454 r. do połowy XVII w.) / Kazimierz Lepszy // W: *Konferencja Pomorska 1954* / [kom. red. Bogusław Leśnodorski et al.] ; Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. – S. 31-113.

M.in. wojna trzynastoletnia oraz II pokój toruński.

138. **LOOK, Witold:** Chojnice a Zakon Krzyżacki w okresie Związku Pruskiego i wojny trzynastoletniej (1440-1466) / Witold Look // *Prace Komisji Historii 2. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Seria C*. – Nr 3 (1964), s. 69-98.

139. **LUBIATOWSKI, Tomasz:** Toruński przełom dziejowy [online] / Tomasz

Lubiatowski. Tryb dostępu: <http://spodkopca.pl/torunski-przelom-dziejowy/> [dostęp 06.02.2017]

140. **LÜCKERATH, Carl August:** Thorner Frieden (1. und 2.) / C[arl] A[ugust] Lückcrath // W: *Lexikon des Mittelalters*. T. 8. Stadt (Byzantinisches Reich) bis Werl. – München : Lexma Verlag, 1997. – Sp. 733-734.

141. **ŁOWMIAŃSKI, Henryk:** Polityka Jagiellonów / Henryk Łowmiański ; do druku przygot. Krzysztof Pietkiewicz. – Poznań : Wydaw. Poznańskie, 1999. – XII, 673 s. ; 25 cm.

Bibliogr. s. 635-640.

ISBN 83-7177-104-5

Toż: Polityka Jagiellonów / Henryk Łowmiański ; do druku przygot. Krzysztof Pietkiewicz. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2006. – XII, 673 s. ; 24 cm. – Bibliogr. s. 635-640. Indeksy. – ISBN 83-7177-401-X

Z treści: Litwa wobec wojny trzynastoletniej, s. 225-228. – Wojna z Zakonem Niemieckim o Pomorze i Prusy: konflikt wewnętrzny w państwie krzyżackim, s. 247-250. – Powstanie pruskie 1454 roku, s. 251-252. – Inkorporacja Prus do Polski. Wybuch wojny trzynastoletniej, s. 252-255. – Przebieg wojny trzynastoletniej, s. 255-259. – Drugi pokój toruński 1466 roku i jego konsekwencje, s. 259-266.

142. **ŁOWMIAŃSKI, Henryk:** Prusowie i państwo krzyżackie / Henryk Łowmiański // W: *Warmia i Mazury* : praca zbiorowa. [Cz. 1] / pod red. Stanisławy Zajchowskiej, Marii Kiełczewskiej-Zaleskiej ; [fot. Jerzy Antoniewicz et al.]. – Poznań : Instytut Zachodni, 1953. – S. 93-120.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego.

143. **MACKOWSKI, Tomasz:** Gdańsk caught between Lübeck and the Polish kingdom / Tomasz Mackowski // W: *The German Hanse in past and present Europe : a medieval league as a model for modern interregional cooperation?* / oprac. Hanno Brand. – Groningen : Hanse Passage, Castel International Publ., 2007. – S. 117-145.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej 1454-1466.

144. **MALECZYŃSKA, Ewa:** Wojna trzynastoletnia i odzyskanie Pomorza Wschodniego / Ewa Maleczyńska // W: *Historia Polski do r. 1466* / [J. Bardach et al.] ; red. Juliusz Bardach. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1953. – S. 326-329.

Toż: Wojna trzynastoletnia i odzyskanie Pomorza Wschodniego / Ewa Maleczyńska // W: *Historia Polski do r. 1466* / J. Bardach [et al.]. – Wyd. 2 popr. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1954. – 375, [1] s. : il. ; 25 cm. – Bibliogr.

Toż: Wojna trzynastoletnia i odzyskanie Pomorza Wschodniego / Ewa Maleczyńska // W: *Historia Polski do r. 1466* / J. Bardach [et al.]. – Wyd. 3 popr. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1958. – 375, [1] s. : il. ; 25 cm. – Bibliogr.

Toż: *Wojna trzynastoletnia i odzyskanie Pomorza Wschodniego* / Ewa Maleczyńska // *W: Historia Polski do r. 1466* / J. Bardach [et al.]. – Wyd. 4. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1960. – 375, [1] s. : il. ; 25 cm. – Bibliogr.

Publikacja zatwierdzona przez Ministerstwo Oświaty jako książka pomocnicza dla nauczycieli i słuchaczy Wyższych Szkół Pedagogicznych.

145. **MAŁŁEK, Janusz:** Dwie części Prus – nowsze spojrzenie / Janusz Małłek // *W: Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku* / pod red. Jacka Wijaczki. – Kielce : „Takt”, 1997. – S. 7-15.

ISBN 83-907464-5-X

Toż: *Dwie części Prus – nowsze spojrzenie* / Janusz Małłek // *W: Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Małłek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 127-132. – ISBN 978-83-62552-44-3

Nt. podziału na mocy traktatu toruńskiego z 1466 r.

146. **MAŁŁEK, Janusz:** From the rebellion of the Prussian league to the autonomy of Royal Prussia: the estates of Prussia and Poland in the years 1454-1526 / Janusz Małłek // *Parliaments, Estates & Representation*. – Vol. 14 (1994), Iss. 1, s. 19-29.

Toż: *From the Rebellion of the Prussian League to the Autonomy of Royal Prussia: The Estates of Prussia and Poland (1454-1526)* / Janusz Małłek // *W: Poland and Prussia in the Baltic area from the sixteenth to the eighteenth century* / Janusz Małłek ; transl. by Hazel Pearson. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. – S. 23-40. – (Opera selecta / Janusz Małłek ; vol. 2) ; (Prace Przedstawione Międzynarodowej Komisji Historii Instytucji Reprezentatywnych i Parlamentarnych = Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions ; vol. 91). – ISBN 978-83-231-3034-5

147. **MAŁŁEK, Janusz:** Opór jako środek w walce politycznej reprezentacji stanowej przeciw władcom Prus Książęcych i Prus Królewskich od XVI do XVIII wieku / Janusz Małłek // *Rocznik Gdański*. – T. 49 (1989), z. 1, s. 51-71.

Toż: *Opór jako środek w walce politycznej reprezentacji stanowej przeciw władcom Prus Książęcych i Prus Królewskich od XVI do XVIII wieku* / Janusz Małłek // *W: Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Małłek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 42-57. – ISBN 978-83-62552-44-3

Dot. również sytuacji po podziale Prus na mocy traktatu toruńskiego z 1466 r.

148. **MAŁŁEK, Janusz:** Polnische und preussische Politik in der frühen Neuzeit / Janusz Małłek // *W: Polen und Preussen vom 15. bis zum 18. Jahrhundert : Bestandsaufnahme und Perspektiven* / Janusz Małłek. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011. – S. 107-234. – (Opera selecta / Janusz Małłek ; vol. 1)

ISBN 978-83-231-2671-3

M.in. nt. relacji Prus Królewskich i Polski po pokoju toruńskim 1466 r.

149. **MAŁŁEK, Janusz:** Powstanie poczucia krajowej odrębności w Prusach i jej rozwój w XV i XVI wieku / Janusz Małłek // *W: Dwie części Prus : studia z dziejów Prus*

Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku / Janusz Mańtek. – Olsztyn : Pojezierze, 1987. – S. 9-17.

ISBN 83-7002-302-9

Toż: Powstanie poczucia krajowej odrębności w Prusach i jej rozwój w XV i XVI wieku / Janusz Mańtek // *W: Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich : pamięci Benedykta Zientary 1929-1983* / [red. nauk. Aleksander Gieysztor i Sławomir Gawlas]. – Warszawa : Państwowe Wydaw. Naukowe, 1990. – S. 244-252. – ISBN 83-01-09025-1

Toż: Powstanie poczucia krajowej odrębności w Prusach i jej rozwój w XV i XVI wieku / Janusz Mańtek // *W: Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Mańtek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 58-65. – ISBN 978-83-62552-44-3

Toż: Powstanie poczucia krajowej odrębności w Prusach i jej rozwój w XV i XVI wieku / Janusz Mańtek // *W: Dwie części Prus : studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku* / Janusz Mańtek. – Wyd. 2. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. – 287 s. : il. ; 24 cm. – Bibliogr. – ISBN 978-83-231-3265-3

Charakterystyka okresu od pocz. XV w. do wojny trzynastoletniej 1454-1466, a także okresu po II pokoju toruńskim 1466 r.

150. **MAŃTEK, Janusz:** Próba likwidacji odrębności Prus Królewskich w roku 1530 / Janusz Mańtek. // *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia.* – [Nr] 9 (1973), s. 145-157.

Streszcz. w jęz. niem.

Toż nadb.: Próba likwidacji odrębności Prus Królewskich w roku 1530 / Janusz Mańtek. – [Toruń : UMK], 1973. – S. [145]-157 ; 24 cm.

M.in. nt. wzajemnych relacji Prus Królewskich i Polski w okresie wojny trzynastoletniej (1454-1466) i w kolejnych dziesięcioleciach.

151. **MAŃTEK, Janusz:** Prusy Królewskie a Korona w latach 1454/1466-1569 : centralizm i partykularyzm we wzajemnych stosunkach / Janusz Mańtek // *W: Spory o państwo w dobie nowożytnej : między racją stanu a partykularyzmem* / pod red. Zbigniewa Anusika. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2007. – S. 23-39.

ISBN 978-83-7525-029-9

Toż: The Royal Prussian estates and the Kingdom of Poland in the years 1454/1466-1569 : centralism and particularism in reciprocity / Janusz Mańtek // *Parliaments, Estates & Representation.* – Vol. 27 (2007), s. 111-127.

Toż: Prusy Królewskie a Korona w latach 1454/1466-1569 : centralizm i partykularyzm we wzajemnych stosunkach / Janusz Mańtek // *W: Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Mańtek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 180-193. – ISBN 978-83-62552-44-3

Toż: The Royal Prussian Estates and the Kingdom of Poland in the Years 1454/1466-1569 : centralism and Particularism in Reciprocity / Janusz Mańtek // *W: Poland and Prussia in the Baltic area from the sixteenth to the eighteenth century* / Janusz Mańtek ; transl. by Hazel Pearson. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. – S. 113-136. – (Opera selecta / Janusz Mańtek ; vol. 2) ; (Prace Przedstawione Międzynarodowej Komisji Historii Instytucji Reprezentatywnych i Parlamentarnych = Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions ; vol. 91). – ISBN 978-83-231-3034-5

152. **MAŃTEK, Janusz:** Prusy Królewskie a Prusy Krzyżackie a potem Prusy Książęce w XV i XVI wieku : izolacja czy gospodarcze i polityczne zbliżenie? / Janusz Mańtek //

W: Dwie części Prus : studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku / Janusz Mańtek. – Olsztyn : Pojezierze, 1987. – S. 18-30.

ISBN 83-7002-302-9

Toż: Prusy Królewskie a Prusy Krzyżackie a potem Prusy Książęce w XV i XVI wieku : izolacja czy gospodarcze i polityczne zbliżenie? / Janusz Mańtek // W: *Dwie części Prus : studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku* / Janusz Mańtek. – Wyd. 2. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. – 287 s. : il. ; 24 cm. – Bibliogr. – ISBN 978-83-231-3265-3

Konsekwencje traktatu toruńskiego z 1466 r. – prawo, polityka, gospodarka.

153. **MIELCZARSKI, Stanisław:** Wojna trzynastoletnia / Stanisław Mielczarski // W: *Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego : od VII wieku do 1945 roku* : [praca zbiorowa Stanisław Mielczarski et al. ; koord. całości Wacław Odynieć]. – Gdańsk : Wydaw. Morskie, 1978. – S. 89-92. – (Seria Monografii Pomorskich)

Również nt. postanowień II pokoju toruńskiego.

154. **MIKULSKI, Krzysztof:** Radomski hołd wielkiego mistrza / Krzysztof Mikulski // *Mówią Wieki*. – 2008, nr 3, s. 19-23, il.

M.in. hołd toruński wielkiego mistrza Ludwika von Erlichsausena w 1466 r.

155. **MILITZER, Klaus:** Zakon krzyżacki w Prusach po drugim pokoju toruńskim 1466-1525 / Klaus Militzer // W: *Historia zakonu krzyżackiego* / Klaus Militzer ; przekł. Ewa Marszał, Jerzy Zakrzewski. – Kraków : Wydawnictwo WAM, 2007. – S. 221-228. – (Biblioteka Historia Kościoła)

Tekst tł. z jęz. niem.

ISBN 978-83-7318-862-4

Również kr. nt. przyczyn wojny trzynastoletniej.

156. **MORAWSKI, Karol:** 500-lecie pokoju toruńskiego – 19 października 1466 roku / Karol Morawski, Jan Tyszkiewicz // *Wiadomości Historyczne*. – 1966, nr 4, s. 145-152.

157. **MORAWSKI, Paolo:** Dalla pace con l'Ordine Teutonico alla pace con i Turchi : notizie sulla Polonia nei „Diarii” di Marin Sanudo il Giovane (1466-1536) / Paolo Morawski // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. – Z. 94 (1991), s. 7-40.

M.in. nt. II pokoju toruńskiego w 1466 r.

158. **NECIO, Jerzy:** Gra o majestat / Jerzy Necio // *Debata*. – 2016, nr 10, s. 26-27.

Nt. wojny trzynastoletniej i inkorporacji części Prus, w tym Warmii, w granice Rzeczypospolitej.

159. **NEUMEYER, Heinz:** Die erste Teilung des Preußenlandes : der Zweite Thorner Friede / Heinz Neumeyer // *Westpreußen-Jahrbuch*. – Bd. 16 (1966), s. 13-18.

160. **NOWAK, Zenon Hubert:** Waffenstillstände und Friedensverträge zwischen Polen und dem Deutschen Orden / Zenon Hubert Nowak // W: Träger und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter / hrsg. Johannes Fried. – Sigmaringen : Thorbecke, 1996. – S. 391-403.

M.in. nt. traktatu toruńskiego z 1466 r.

161. **OPGENOORTH, Ernst:** Landesgeschichte West- und Ostpreußens vom Zweiten Thorner Frieden 1466 bis 1945 / Ernst Opgenoorth // W: Tausend Jahre Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen / hrsg. Wilfred Schlau. – München : Verlag Bruckmann, 1995. – S. 57-64.

ISBN 3-765-42404-8

162. **Panorama** lojalności : Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku / [red. nauk. i oprac. indeksu Anna Skolimowska]. – Warszawa : „DiG” : OBTA. UW, 2001. – 181, [3] s., 22 s. tabl. (gł. kolor.) : il. ; 25 cm. – (Eseje i Studia – Uniwersytet Warszawski. Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej ; t. 4)

ISBN 83-7181-229-9 („DiG”)

Z treści: Biskup Marian: Prusy Królewskie w II połowie XV i w XVI stuleciu [dot. m.in. wojny trzydziestoletniej i II pokoju toruńskiego z 1466 r.], s. 7-15. – Bogdan Danuta: Próba skategoryzowania pojęcia lojalności w aspekcie miejsca Warmii w Prusach i Koronie w XVI wieku [m.in. nt. konsekwencji II pokoju toruńskiego], s. 92-110.

163. **Państwo** zakonu krzyżackiego w Prusach : podziały administracyjne i kościelne w XIII-XVI wieku / pod red. Zenona Huberta Nowaka przy współpr. Romana Czai ; oprac. Marian Arsyński [et al.] ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. – Toruń : TNT, 2000. – 132, [1] s., [4] k. tabl. złoż. : il., mapy ; 26 cm.

Bibliogr. przy rozdz.

ISBN 83-87639-26-5 (TNT)

Toż nadb.: Podziały administracyjne państwa zakonnego w Prusach / Janusz Tandecki. – Toruń : Towarzystwo Naukowe ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000. – S. [1], 18-28, [1] k. tabl. skł. ; 26 cm.

Toż nadb.: Podziały kościelne / Andrzej Radziński. – Toruń : Towarzystwo Naukowe ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000. – S. [1], 68-80, [1] k. tabl. skł. ; 26 cm.

M.in. dot. zmian po II pokoju toruńskim. – Z treści: Tandecki Janusz: Podziały administracyjne państwa zakonnego w Prusach, s. 19-28. – Radziński Andrzej: Podziały kościelne, s. 67-80.

164. **PAPACOSTEA, Șerban:** Ștefan cel Mare și războiul Poloniei cu Ordinul teuton (1454-1466) / Șerban Papacostea // *Revue Roumaine d'Histoire*. – 1978, nr 3, s. 475-479.

Stefan III Wielki (Mołdawski) a wojna trzynastoletnia w Polsce.

165. **Parafie** w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w. / pod red. Radosława Biskupa i Andrzeja Radziwińskiego. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. – 370 s. : il. kolor. ; 23 cm. – (Ecclesia Clerusque Temporibus Medii Aevi ; vol. 4)

Indeks.

ISBN 978-83-231-3423-7

Nt. organizacji kościelnej przed i po II pokoju toruńskim z 1466 r.

166. **PATZE, Hans:** Der Deutschordensstaat Preußen 1226-1466 / Hans Patze // W: Europa im Hoch- und Spätmittelalter / hrsg. von Ferdinand Seibt ; unter Mitarb. von Udo Arnold [et al.]. – Stuttgart : Klett-Cotta, 1987. – S. 468-489. – (Handbuch der europäischen Geschichte / hrsg. von Theodor Schieder ; Bd. 2)

ISBN 978-3-12-907540-1

167. **PETER, Tadeusz:** Rola rodu Bażyńskich dla zespolenia Prus z Polską / Tadeusz Peter // *Nowa Szkoła*. – 2009, nr 9, s. 47-53.

168. **PIWARSKI, Kazimierz:** Grunwald i jego następstwa / Kazimierz Piwarski. // W: Prusy Wschodnie w dziejach Polski / Kazimierz Piwarski. – Kraków : Księgarnia S. Kamińskiego, dr. 1947. – S. 22-36. – (Biblioteczka Historyczna - Księgarnia S. Kamińskiego ; nr 2)

Bibliogr.

M.in. dot. II pokoju toruńskiego.

169. **POLAK, Wojciech:** Warmia w okresie wojny trzynastoletniej : 150 lat diecezji warmińskiej / Wojciech Polak // *Posłaniec Warmiński*. – 1987, nr 6, s. 5, 8.

170. **Polska** i ziemie pruskie po pokoju toruńskim (1466 r.) : skutki i znaczenie dla ziem pruskich : pamięci Profesorów Karola Górskiego i Mariana Biskupa / pod red. Dariusza Makiłły. – Warszawa, 2017. – [w opracowaniu].

Materiały z konferencji naukowej zorg. 6 X 2016 r. w Nidzicy przez Wyższą Szkołę Finansów i Zarządzania w Warszawie, Burmistrza Miasta Nidzica, Starostę Nidzickiego i Nidzicki Ośrodek Kultury. – Treść: Kopiński Krzysztof: Działalność toruńskich członków Tajnej Rady Związku Pruskiego w okresie od kwietnia 1453 roku do lipca 1454 roku. – Makiłła Dariusz: Status prawno-polityczny Prus Krzyżackich wobec Korony po 1466 r. – Zawadzki Wojciech: Znaczenie pokoju toruńskiego 1466 r. dla Elbląga. – Kulecki Michał: Dokumenty krzyżackie w Metryce Koronnej. – Gancewski Jan: Gospodarka zakonu krzyżackiego w Prusach po II pokoju toruńskim. Kierunki zmian i przekształceń. – Groth Andrzej: Specyfika ustrojowa i gospodarcza Prus Królewskich po 1466 r. – Bogdan Danuta: Warmia w Koronie po 1466 r. Specyfika

prawno-ustrojowa. – Hochleitner Janusz: Przeobrażenia społeczno-religijne Warmii w pierwszej połowie XVI w. – Białuński Grzegorz: Prawo magdeburskie w Prusach Krzyżackich po wojnie trzynastoletniej. – Piotrkiewicz Romualda: Przebieg granic między Warmią a Prusami Krzyżackimi/Książęcymi w XV-XVI w. – Małłek Janusz: Książę i stany w księstwie pruskim 1525-1568. – Herod Patrycja Ewa: Okoliczności wydania dekretu antyluterańskiego 15 marca 1525 r. przez księcia mazowieckiego Janusza III.

171. **Prusy Królewskie** : społeczeństwo, kultura, gospodarka : 1454-1772 : szkice z dziejów / pod red. Edmunda Kizika. – Gdańsk : Muzeum Narodowe, cop. 2012. – 602 s., [1] k. tabl. złoż. : il., err. ; 24 cm.

Bibliogr. s. 512-526 i przy pracach.

ISBN 978-83-63185-16-9

Rec.: Stanisław Salmonowicz // *Zapiski Historyczne*. – 2013, z. 2, s. 155-158.

Treść: Kizik Edmund: Uwagi wstępne. Prusy Królewskie: środowisko geograficzne, administracja, demografia, s. 12-32. – Wijaczka Jacek: Prusy Królewskie. Dzieje polityczne do 1660 r., s. 34-70. – Dygdała Jerzy: Dzieje polityczne Prus Królewskich do rozbiorów Rzeczypospolitej (1772-1793), s. 72-94. – Kizik Edmund: Prawo w Prusach Królewskich, s. 96-129. – Wijaczka Jacek: Gospodarka Prus Królewskich, s. 131-202. – Kościelak Sławomir: Dzieje wyznaniowe Prus Królewskich w XVI-XVIII w., s. 204-263. – Kizik Edmund: Oświata, literatura, nauka i kolekcjonerstwo w Prusach Królewskich, s. 265-307. – Tylicki Jacek: Sztuka Prus Królewskich. Malarstwo i rysunek, s. 309-370, 529-547. – Kriegseisen Jacek: Rzemiosło artystyczne w Prusach Królewskich, s. 372-395, 548-563. – Barylewska-Szymańska Ewa, Maciakowska Zofia: Urbanistyka i architektura miast Prus Królewskich, s. 398-430, 564-579. – Bukal Grzegorz: Fortyfikacje na obszarze Prus Królewskich i Warmii (1454-1772), s. 432-464, 580-590. – Kizik Edmund: Życie codzienne w miastach i na wsi Prus Królewskich (wybrane problemy), s. 466-510. – Bibliografia Prus Królewskich (wybór), s. 512-526.

172. **PTAK, Jan**: Warmia w wojnie trzynastoletniej / Jan Ptak // *Posłaniec Warmiński*. – 1984, nr 15, s. 8, 9.

173. **RADZIŁOWSKI, Paul**: Poland Never Defeated : The Diplomatic Uses of Legend in the 15th Century / Paul Radzilowski // *The Polish Review*. – 2006, z. 2, s. 173-187.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej 1454-1466 i porozumień pokojowych Polski z zakonem krzyżackim.

174. **RHODE, Gotthold**: Vom Königlichen Preußen zur preußischen Provinz Westpreußen 1466-1772 / Gotthold Rhode // W: Schlesien und Pommern in den deutsch-polnischen Beziehungen vom 16. bis 18. Jahrhundert : XIV. deutsch-polnische Schulbuchkonferenz der Historiker vom 9. bis 14. Juni 1981 in Zamość / red. Rainer Riemenschneider ; Gemeinsame Deutsch-Polnische Schulbuchkommission. – Braunschweig : Selbstverlag des Georg-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung, 1982. – S. 44-65. – (Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung ; Bd. 22/5)

ISBN 3-88304-105-X

Dzieje polityczne Prus podzielonych na mocy traktatu toruńskiego 1466 r.

175. **ROZYNKOWSKI, Waldemar**: Toruński pokój / Waldemar Rozynkowski // W: Encyklopedia katolicka. T. 19, Szczepkowski – Użhorodzka unia / Katolicki Uniwersytet

Lubelski Jana Pawła II, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
Jana Pawła II. – Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
Jana Pawła II, 2013. – S. 914-915.

Bibliogr.

176. **SALMONOWICZ, Stanisław:** Narodziny państwa prusko-brandenburskiego (do roku 1618) / Stanisław Salmonowicz // W: Prusy : dzieje państwa i społeczeństwa / Stanisław Salmonowicz. – Warszawa : Wydawnictwo Poznańskie, 1987. – S. 15-38.

ISBN 83-210-0714-7

Toż: Narodziny państwa prusko-brandenburskiego (do roku 1618) / Stanisław Salmonowicz // W: *Prusy : dzieje państwa i społeczeństwa* / Stanisław Salmonowicz. – Wyd. 2. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1998. – 486, [2] s., [24] s. tabl. : il., fot., m., portr. ; 22 cm. – Bibliogr. s. 467-475. – Indeks. – ISBN 83-05-12953-5

Toż: Narodziny państwa prusko-brandenburskiego (do roku 1618) / Stanisław Salmonowicz // W: *Prusy : dzieje państwa i społeczeństwa* / Stanisław Salmonowicz. – Wyd. 3. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2004. – 511, [1] s., [24] s. tabl. : il., fot., m., portr. ; 22 cm. – Bibliogr. s. 484-497. – Indeks. – ISBN 83-05-13333-8

Również nt. państwa zakonnego w Prusach w XV w.

177. **SAMSONOWICZ, Henryk:** Inkorporacja Prus i wojna trzynastoletnia. Przywileje niezawskie / Henryk Samsonowicz // W: Polska do 1586 / aut. tekstów wiodących Henryk Samsonowicz – część do roku 1506, Andrzej Wyczański – część 1506-1586. – Madrid : Mediasat Group ; [Kraków] : Mediasat Poland, cop. 2007. – S. 214-223 : il., mapy. – (Biblioteka Gazety Wyborczej. Historia Powszechna, Historia Polski ; 1)

ISBN 978-84-9819-808-9 (t. 1)

178. **SARNOWSKY, Jürgen:** Die ständische Kritik am Deutschen Orden in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts / Jürgen Sarnowsky // W: Das Preußenland als Forschungsaufgabe : Eine europäische Region in ihren geschichtlichen Bezügen. Festschrift für Udo Arnold zum 60. Geburtstag gewidmet von den Mitgliedern der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung / hrsg. Bernhart Jähniß. – Lüneburg : Nordostdeutsches Kulturwerk, 2000. – S. 403-422. – (Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung ; 20)

Dot. m.in. wojny trzynastoletniej (1454-1466).

179. **SCHMITZ, Frauke:** Eine Deutschordenschronik berichtet. Beschreibung von Personen und Gruppen in der „Geschichte wegen eines Bundes“ / Frauke Schmitz // W: Bilder – Wahrnehmungen – Vorstellungen : Neue Forschungen zur Historiographie des hohen und späten Mittelalters / hrsg. Jürgen Sarnowsky. – Göttingen : V&R Unipress, 2007. – S. 165-201. – (Nova mediaevalia ; 3)

ISBN 978-3-89971-340-4

M.in. nt. wojny trzynastoletniej (1454-1466).

180. **SIERADZAN, Wiesław:** Aus der Geschichte des Grenzgebiets zwischen dem Sakrzerland und Preußen im 14. und 15. Jahrhundert / Wiesław Sieradzan // *Preußenland*. – T. 39 (2001), s. 43-57, mapy.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej (1454-1466).

181. **SIERADZAN, Wiesław:** Rozejm mazowiecko-krzyżacki z 1459 roku : jeszcze o polityce książąt mazowieckich w pierwszych latach wojny trzynastoletniej / Wiesław Sieradzan // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1999, nr 2, s. 179-196.

Streszcz. w jęz. niem.

182. **SIERADZAN, Wiesław:** Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1411-1466 / Wiesław Sieradzan. – Toruń : Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. – 274 s. : il., mapy ; 24 cm.

Bibliogr. – Indeksy. – Streszcz. w jęz. niem.

ISBN 83-231-1138-3

183. **SIERADZAN, Wiesław:** Sąsiedztwo po Grunwaldzie / Wiesław Sieradzan // *Polityka*. – 2010, nr 4 (Wydanie Specjalne), s. 115-119, il.

184. **SIKORSKI, Jerzy:** Stosunek Warmii do królewskiego aktu inkorporacyjnego Prus z 1454 roku oraz do pokoju torunskiego / Jerzy Sikorski // W: *Monarchia polska i Warmia u schyłku XV wieku : zagadnienia prawno-ustrojowe i polityczne* / Jerzy Sikorski ; Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. – Olsztyn : „Pojezierze”, 1978. – S. 54-67. – (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie = Abhandlungen und Wissenschaftliches Material des Wojciech Kętrzyński Forschungszentrums in Olsztyn ; nr 65)

Bibliogr. s. 182-185. – Indeks. – Streszcz. w jęz. niem.

185. **SIKORSKI, Jerzy:** Wojna trzynastoletnia (1454-1466) : Warmia w wojnach polsko-krzyżackich / Jerzy Sikorski // W: *Dziedzictwo Warmii*. 3, *Wojny / pod red. Stanisława Achremczyka, Krystyny Orłowskiej-Wojczulanis*. – Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego ; Lidzbark Warmiński : Starostwo Powiatowe, 2007. – S. 14-26.

Bibliogr.

186. **SKONIECZNY, Arkadiusz:** Rok Pokoju Toruńskiego : 600 lat temu – I Pokój

Toruński 1411 : 545 lat temu – II Pokój Toruński 1466 / Arkadiusz Skonieczny. – Toruń : na zlec. PCU Przewodnickie Centrum Usługowe, 2011. – 11 s. : il. kolor. ; 21x10 cm.

Opis wg okł.

ISBN 978-83-923638-6-6

187. **SMOŁUCHA, Janusz**: Spór o biskupstwo warmińskie w czasie wojny trzynastoletniej na tle stosunków Polski z papieżem w połowie XV wieku / Janusz Smółucha // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. – Z. 132 (2005), s. 47-55.

Streszcz. w jęz. ang.

Zawiera dokumenty.

188. **STOKOWSKI, Marek**: Związek Pruski i wojna trzynastoletnia / Marek Stokowski // W: *Krzyżacy : w kilku słowach* / Marek Stokowski ; oprac. graf. Agnieszka M. Spiechowicz-Jędrys ; zdj. Jerzy Jędrys. – Kraków : Wydawnictwo Turystyczne, 2008. – S. 40-41.

189. **SYDOW, Marian**: Aktualności sprzed 480 lat : (na marginesie rocznicy pokoju toruńskiego) / S.M. [Marian Sydow] // *Głos Demokratyczny*. – 1946, nr 27, s. 5.

190. **SZALEWSKI, Dariusz**: Trzyście lat wojny z Krzyżakami / Dariusz Szalewski // *Nowości (Toruń)*. – 2006, nr 246, s. 12.

191. **SZCZUCZKO, Witold**: Polityczno-gospodarcze przesłanki rozwoju miasta / Witold Szczuczko // W: *Historia Elbląga*. T. 2, cz. 1, (1466-1626) / pod red. Stanisława Gierszewskiego i Andrzeja Grotha ; oprac. Wiesław Długokęcki [et al.]. – Gdańsk : Marpress, 1996. – S. 5-17.

ISBN 83-85349-67-7 (t. 2 cz. 1)

M.in. nt. organizacji Prus Królewskich po inkorporacji do Królestwa Polskiego w 1454 r. i po pokoju toruńskim w 1466 r.

192. **SZORC, Alojzy**: Diecezja warmińska a zakon krzyżacki 1243-1525 / Alojzy Szorc // W: *Zakon krzyżacki w historii, ideologii i działaniu – symbole dziejowe = Der Deutsche Orden in Geschichte, Ideologie und Wirkung – historische Symbole* / praca zbior. pod red. nauk. Jana Gancewskiego. – Olsztyn : Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych ; Agencja Wydawnicza „Remix”, 2010. – S. 39-56.

Tekst równol. pol., niem.

ISBN 978-83-87031-30-5

193. **SZORC, Alojzy**: Koneksje zewnętrzne Warmii / Alojzy Szorc // W: Dominium warmińskie 1243-1772 : przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii / Alojzy Szorc. – Olsztyn : „Pojezierze” ; OBN, 1990. – S. 79-92.

ISBN 83-7002-385-1

Nt. relacji z państwem zakonnym i Rzeczypospolitą przed i po pokoju toruńskim z 1466 r.

194. **SZORC, Alojzy**: W sprawie włączenia Warmii do Polski w 1466 roku / Alojzy Szorc // W: Studia historyczne z XIII-XV wieku / pod red. Józefa Śliwińskiego. – Olsztyn : WSP. Wydaw., 1995. – S. 143-150. – (Studia i Materiały WSP w Olsztynie, ISSN 0860-7273 ; nr 86)

ISBN 83-85513-67-1

195. **ŚWIĘTONIOWSKI, Michał**: Argumentacja strony polskiej w akcie „inkorporacji ziem pruskich” z 6 marca 1454 r. / Michał Świętoniowski // W: Per aspera ad astra : materiały z XVI Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów. T. 3, Historia Polski średniowiecznej / [red. nac. Adam Świątek ; zespół red. Marta Adamczyk et al.]. – Kraków : Koło Naukowe Historyków Studentów UJ : AT Group, 2008. – S. 115-129.

ISBN 978-83-61026-24-2 (AT Group)

196. **TANDECKI, Janusz**: Miasta pruskie przed i po pierwszym pokoju toruńskim z 1 II 1411 r. / Janusz Tandecki ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. // *Miscellanea Historico-Archivistica*. – T. 19 (2012), s. 109-117.

197. **TARGOWSKI, Michał**: Co nam dały te traktaty? / Michał Targowski ; rozm. Szymon Spandowski // *Nowości (Toruń)*. – 2010, nr 304, s. 8.

Rozmowa z pracownikiem naukowym Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Znaczenie I i II pokoju toruńskiego dla Torunia.

198. **TAZBIR, Janusz**: Refleksje nad pokojem toruńskim / Janusz Tazbir // *Życie Warszawy*. – 1966, nr 247.

199. **TÖPPEN, Max**: Wielka wojna. Pokój toruński 1466 / Max Töppen // W: Historia Mazur : przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej : według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił / Max Töppen ; przeł. [z niem.] Małgorzata Szymańska-Jasińska ; oprac. i wstępem poprzedził Grzegorz Jasiński. – Olsztyn : Wspólnota Kulturowa „Borussia”, 1995. – S. 153-155. – (Biblioteka „Borussii”)

ISBN 83-90380-3-X

Toż: Wielka wojna. Pokój toruński 1466 / Max Töppen // W: *Historia Mazur : przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej : według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił* / Max Töppen ; przeł. Małgorzata Szymańska-Jasińska ; oprac. i wstępem poprzedził Grzegorz Jasiński. – Wyd. 2. – Olsztyn : Wspólnota Kulturowa „Borussia”, 1998. – 520, VI s., [4] k. tab. złoż. : fot., mapy, 1 portr. ; 23 cm. – ISBN 83-900380-3-X

Tyt. oryg.: Geschichte Masurens, 1870.

200. **Toruń** miastem pokoju : II Pokój Toruński / red. nauk. Piotr Oliński, Waldemar Rozyński. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2016. – 216 s. : il. ; 21 cm.

ISBN 978-83-8019-559-2

Materiały z konferencji naukowej zorg. 26 X 2016 r. przez Towarzystwo Miłośników Torunia i Instytut Historii i Archiwistyki UMK. Treść: Kwiatkowski Krzysztof: Toruń miastem pokoju w późnym średniowieczu. - Szweada Adam: II pokój toruński. - Hlebionek Marcin: Uwagi o pieczęciach przy dokumentach II pokoju toruńskiego. - Józwiak Sławomir: Sposoby zaprzysięgania polsko-krzyżackich traktatów pokojowych w XV w. na tle zachodnioeuropejskich procedur ratyfikacyjnych. - Kucharski Krzysztof: Trudna koegzystencja konfesyjna – Toruń miastem pokoju religijnego w epoce wczesnonowożytnej? Fakty i opinie XVI-XVIII w. - Birecki Piotr: Czy Marian Jaroczyński, twórca II Traktatu Toruńskiego to drugi Jan Matejko?

201. **TRAWKOWSKI, Stanisław**: Zjednoczenie Pomorza Gdańskiego z Polską / Stanisław Trawkowski // W: *Zarys historii Polski* / pod red. Janusza Tazbira ; aut. Tadeusz Manteuffel [et al.] ; z prac Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. – S. 147-150 : il., mapy.

ISBN 83-06-00377-2

M.in. wojna trzynastoletnia i II pokój toruński.

202. **TYSZKIEWICZ, Jan**: Oddziały Tatarów litewskich w wojnie trzynastoletniej / Jan Tyszkiewicz // W: *Tatarzy w Polsce i Europie : fragmenty dziejów* / Jan Tyszkiewicz ; Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora. – Pułtusk : Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora ; [Warszawa] : Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, 2008. – S. 111-124.

ISBN 978-83-7549-056-5 (AH)

203. **ULRICHS, Cord**: Der 13jährige Krieg zwischen dem Deutschen Orden und dem preußischen Städtebund im Spiegel der 'Geschichte von wegen eines Bundes' und anderer Chroniken / Cord Ulrichs // W: *Krieg und Verbrechen nach spätmittelalterlichen Chroniken* / Christoph Heiduk, Hoefert Almut, Cord Ulrichs. – Köln [u.a.] : Böhlau, 1997. – S. 185-241. – (Kollektive Einstellungen und sozialer Wandel im Mittelalter, N.F. ; 4)

ISBN 3-412-15196-3

204. **URBAN, William**: Tannenberg and after : Lithuania, Poland, and the Teutonic Order in search of immortality / William Urban. – Chicago : Lithuanian Research and Studies Center, 1999. – XXXII, 500 s. : il., mapy ; 26 cm.

Bibliogr.

ISBN 0-9297-0025-2

Toż: Tannenberg and after : Lithuania, Poland, and the Teutonic Order in search of immortality / William Urban. – Wyd. 2. – Chicago : Lithuanian Research and Studies Center, 2002. – XXXII, 500 s. : il., mapy ; 26 cm. – Bibliogr.

Toż: Žalgiris ir kas po jo: Lietuva, Lenkija ir Vokiečių ordinas – nemirtingumo beieškant = Tannenberg and after: Lithuania, Poland, and the Teutonic Order in Search of Immortality / William Urban ; tł. Ovidijus Stokys, Aldona Matulyte. – Vilnius : MELI, 2004. – 543, [1] s., Abb., Kt. – ISBN 5-420-01533-1.

Rec.: Karsten Brüggemann // *Hansische Geschichtsblätter*. – T. 119 (2001), s. 312.

Rec.: Gregory Guzman // *Journal of Baltic Studies*. – 2001, z. 3, s. 317-319.

Rec.: Paul W. Knoll // *The Catholic Historical Review*. – T. 90 (2004), s. 536-537.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej (1454-1466) i ładu po II pokoju toruńskim.

205. **VETULANI, Adam**: Polska i Prusy Książęce w związku ustrojowym : próba popularnej syntezy / Adam Vetulani // *Roczniki Historyczne*. – R. 18 (1949), s. 105-117.

Nt. możliwości wykorzystania II pokoju toruńskiego.

206. **VETULANI, Adam**: Prawny stosunek Prus Książęcych do Polski (1466-1657) / Adam Vetulani // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – 1954, z. 2/3, s. 7-41.

Dot. traktatu krakowskiego z 1454 r. i drugiego pokoju toruńskiego z 1466 r.

207. **VETULANI, Adam**: Rokowania krakowskie z 1454 r. i zjednoczenie ziem pruskich z Polską / Adam Vetulani // *Przegląd Historyczny*. – 1954, z. 2/3, s. 188-236.

Dot. również drugiego pokoju toruńskiego z 1466 r.

208. **VETULANI, Adam**: Wojna trzynastoletnia, traktat toruński i jego wykonanie / Adam Vetulani // W: *Walka Polski w wiekach średnich o dostęp do Bałtyku* / Adam Vetulani. – [Warszawa] : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1954. – S. 130-141.

209. **WAKAR, Andrzej**: Sześć wieków Olsztyna / Andrzej Wakar, Bolesław Wolski ; Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Wydział Kultury i Wojewódzki Komitet Frontu Narodowego w Olsztynie. – Olsztyn : Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Wydział Kultury ; Wojewódzki Komitet Frontu Narodowego, 1956. – 84, [4] s., [1] k. tabl. : il. ; 20 cm.

Z treści: Ludność Warmii i Mazur pragnie zjednoczenia z Polską, s. 20-23. – Od 1454 r. aż do upadku państwa polskiego Olsztyn należał do Polski, s. 23-24.

210. **Warmia** w Koronie : wokół drugiego pokoju toruńskiego : Dni Dziedzictwa Warmii – XIV / aut. publ. Stanisław Achremczyk, Tomasz Chwietkiewicz, Małgorzata Jackiewicz-Garniec, Andrzej Kopiczko. – Lidzbark Warmiński : Stowarzyszenie „Dom Warmiński” ;

Olsztyn : Stowarzyszenie Gmin „Polskie Zamki Gotyckie” ; Pracownia Wydawnicza „El-Set”, 2016. – 94, [1] s. ; 21 cm. – (Dziedzictwo Warmii)

Bibliogr., netogr. przy ref.

ISBN 978-83-64736-66-7 (ElSet)

Materiały z konf. „Dni Dziedzictwa Warmii” zorganizowanej w ramach projektu „Spotkania z historią : 550-lecie II pokoju toruńskiego”, 6 października 2016 r., Lidzbark Warmiński. Treść: Kogut Jarosław: Słowo wstępne, s. 5-6. – Achremczyk Stanisław: Warmia w Koronie – trudne początki wspólnego bytu, s. 7-30. – Chwietkiewicz Tomasz: O życiu doczesnym, geopolitycznych wyborach oraz losach pochówku biskupa warmińskiego Pawła Legendorfa, s. 31-54. – Jackiewicz-Garniec Małgorzata: Zamek biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim w okresie wojny trzynastoletniej, s. 55-68. – Kopiczko Andrzej: Diecezja warmińska w czasie podpisania drugiego pokoju toruńskiego, s. 69-94.

211. **WEISE, Erich:** Das Widerstandsrecht im Ordenslande Preussen und das mittelalterliche Europa / Erich Weise. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1955. – 327 [4] s., tabl. – (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung ; 6)

Rec. Karol Górski // *Przegląd Historyczny*. – 1958, nr 3, s. 588-593.

M.in. nt. związku publiczno-prawnego Prus Królewskich z Koroną w XV-XVI w. s. 208 in.

212. **WEISE, Erich:** Der Zweite Thorner Vertrag vom 19. Oktober 1466 / Erich Weise // *Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg*. – T. 22 (1972), s. 8-68.

213. **WEISE, Erich:** Die Beurkundung des Zweiten Thorner Vertrages von 1466 / Erich Weise // *Zeitschrift für Ostforschung*. – T. 21 (1972), s. 157-165.

214. **WEISE, Erich:** Die Beurteilung des Zweiten Thorner Vertrages von 1466 durch die Zeitgenossen bis zum Ende seiner Rechtswirksamkeit im Jahre 1497 / Erich Weise // *Zeitschrift für Ostforschung*. – T. 15 (1966), z. 4, s. 601-621.

Ocena traktatu.

215. **WEISE, Erich:** Die staatsrechtlichen Grundlagen des Zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmäßigkeit / Erich Weise // *Zeitschrift für Ostforschung*. – T. 3 (1954), z. 1, s. 1-25.

Rec.: Jolanta Dworzaczkowa // *Studia Źródłoznawcze : Commentationes*. – T. 2 (1958), s. 230-231.

Polem.: Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r. / Marian Biskup // *Kwartalnik Historyczny*. – 1962, z. 2, s. 295-334. – Toż nadb.: Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r. / Marian Biskup. – [s.l. : s.n.], 1962. – S. [1], 296-334.

216. **WERMTER, Ernst Manfred:** Das Königliche Preussen (Preussen königlich-polnischen Anteils) 1454-1569 mit dem Hochstift Ermland und den drei grossen Städten Danzig, Elbing und Thorn – Innerer Aufbau und das Verhältnis zur Krone Polen / Ernst

Manfred Wermter // W: Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg-Preussen : Ergebnisse einer internationalen Fachtagung / hrsg. von Peter Baumgart ; unter Mitarb. von Jürgen Schmädke ; mit einem Geleitwort von Otto Bsck. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1983. – S. 129-151.

ISBN 3-11-009517-3

Dzieje polityczne Prus podzielonych po wojnie trzynastoletniej i na mocy traktatu toruńskiego 1466 r.

217. **WIJACZKA, Jacek**: Wielki mistrz zakonu krzyżackiego / Jacek Wijaczka // W: Albrecht von Brandenburg-Ansbach (1490-1568) ostatni mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę „w Prusiech” / Jacek Wijaczka. – Olsztyn : Littera, 2010. – S. 33-77.

ISBN 978-83-89775-16-0

M.in. nt. postanowień traktatu toruńskiego z 1466 r.

218. **WIŁUN, Andrzej**: Jak Krzyżacy byli nadal do porządku przywoływani / Andrzej Wiłun // *Schody Kawowe*. – 2013, nr 3, s. 18-21, mapy. – (Konflikt polsko-krzyżacki, czy rywalizacja?)

Cz. 4 cyklu omawia stosunki polsko-krzyżackie w latach 1440-1507. M.in. nt. wojny trzynastoletniej i postanowień traktatu toruńskiego.

219. **WOJCIECHOWSKA, Maria**: Odnalezienie właściwej drogi (1447-1466) / Maria i Zygmunt Wojciechowski // W: Polska Piastów, Polska Jagiellonów / Maria i Zygmunt Wojciechowski ; [mapy wyk. M. Kaczmarczykowa ; układ graf. oprac. Wacław Świerczyński]. – Poznań : [s.n.], dr. 1946. – S. 292-312 : il., mapy.

220. **WOJCIECHOWSKI, Zygmunt**: Polska – Niemcy : dziesięć wieków zmagania / Zygmunt Wojciechowski. – Wyd. nowe zm. – Poznań : Instytut Zachodni, 1945. – 267 s. : mapy ; 22 cm. – (Prace Instytutu Zachodniego ; nr 3)

Z treści: Walka z Niemcami o Bałtyk i środkową Europę (1385-1466), s. 82-91. – Problem bloku państw opartego o Bałtyk, asekurowanego na południowym wschodzie, s. 92-96.

221. **Wojna** trzynastoletnia (1454-1466). II pokój toruński // W: Grunwald : przewodnik historyczny a w nim historia prawdziwa zmagania Królestwa Polskiego z Krzyżakami jako też sławnej klęski grunwaldzkiej, którą Władysław, król Polski, tymże Krzyżakom zadał Roku Pańskiego 1410 / pod red. Jana Gancewskiego. – Olsztyn : Pracownia Wydawnicza ElSet, 2010. – S. 71-76.

ISBN 978-83-61602-68-2

222. **WOJTKOWSKI, Andrzej**: Tezy i argumenty polskie w sporach terytorialnych

z Krzyżakami. Cz. 2, (1454-1525) / Andrzej Wojtkowski // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1967, nr 1/2, s. 3-84.

Streszcz. w jęz. ang.

Toż: Tezy i argumenty polskie w sporach terytorialnych z Krzyżakami. [Cz. 1-3] / Andrzej Wojtkowski. – Olsztyn : Polskie Towarzystwo Historyczne, 1968. – S. 97-176.

Rec.: Bohdan Kozieńko-Poklewski // *Życie i Myśl*. – 1969, nr 1, s. 144-146.

223. **WOJTKOWSKI, Andrzej**: W sprawie ustalenia daty wydania Polsce dokumentów krzyżackich / Andrzej Wojtkowski. // *Zapiski Historyczne*. – 1954, z. 1/2, s. 295-303.

Toż: W sprawie ustalenia daty wydania Polsce dokumentów krzyżackich / Andrzej Wojtkowski. – Toruń : Towarzystwo Naukowe, [1954]. – S. 295-303 ; 25 cm.

Polem.: W sprawie wydania dokumentów krzyżackich Polsce w 1526 r. / Gerard Labuda // *Zapiski Historyczne*. – 1955, z. 3/4, s. 184-200. – Toż nadd.: W sprawie wydania dokumentów krzyżackich Polsce w 1526 r. / Gerard Labuda. – Toruń : Towarzystwo Naukowe [1956], s. 184-200.

Dot. postanowień II pokoju toruńskiego.

224. **WOJTKOWSKI, Andrzej**: W sprawie wydania Polsce dokumentów krzyżackich / Andrzej Wojtkowski // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1959, nr 4, s. 448-468.

Toż: W sprawie wydania Polsce dokumentów krzyżackich / Andrzej Wojtkowski ; Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) w Olsztynie. – Olsztyn : [PTH], 1959. – S. 448-468 ; 24 cm.

Dot. postanowień II pokoju toruńskiego.

225. **WYCZAŃSKI, Andrzej**: 1454-1573. Państwo / Andrzej Wyczański // W: Polska Rzeczą Pospolitą Szlachecką 1454-1764 / Andrzej Wyczański. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. – S. 61-130.

Toż: 1454-1573. Państwo / Andrzej Wyczański // W: *Polska Rzeczą Pospolitą Szlachecką 1454-1764* / Andrzej Wyczański. – Wyd. 2 popr. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991. – 438, [2] s., [24] s. tabl. : faks., fot., portr. ; 25 cm. – Bibliogr. s. 409-421. – Indeksy. – ISBN 83-01-10044-3

Rec.: Antoni Mączak // *Kultura*. – 1966, nr 4, s. 8.

226. **ZAJĄCZKOWSKI, Stanisław**: Dzieje Zakonu Krzyżackiego / Stanisław Zajączkowski. – Łódź : „Książka i Wiedza”, 1946. – 138 s. : 1 mapa ; 17 cm. – (Biblioteka Popularno-Naukowa – „Książka i Wiedza” ; 1)

Z treści: Związek pruski i inkorporacja Prus, s. 93-96. – Wojna trzynastoletnia, s. 96-101. – Zakon po wojnie trzynastoletniej, s. 102-104. – Walka Zakonu przeciw traktatowi toruńskiemu, s. 104-111.

227. **Zakon** krzyżacki w Prusach i Inflantach : podziały administracyjne i kościelne w XIII-XVI wieku / pod red. Romana Czai i Andrzeja Radziwińskiego ; oprac. Marian Arsyński [et al.]. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. – 573 s., [7] k. tabl. złoż., [2] k. tabl. złoż. luź. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. – (Dzieje Zakonu Niemieckiego ; t. 2.)

Bibliogr. przy rozdz.

ISBN 978-83-231-3073-4

Toż: *The Teutonic Order in Prussia and Livonia : the political and ecclesiastical structures 13th-16th C.* / ed. by Roman Czaja and Andrzej Radziński ; auth. Marian Arsyński, Marian Biskup, Roman Czaja, Bernhart Jähniß, Klaus Miltzer, Zenon Hubert Nowak, Andrzej Radziński, Janusz Tandecki ; [transl. Hazel Pearson, Paul Barford, Anna Marynowska]. – Toruń : Towarzystwo Naukowe ; Köln ; Weimar ; Wien ; Böhlau Verlag, 2015. – 422, [1] s., [12] s. tabl., [4] k. tabl. złoż. luzem : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. – Bibliogr. przy pracach. – Indeksy. – Tekst częśc. tł. z niem., pol. – ISBN 978-83-65127-11-2 (TN) ; ISBN 978-3-412-50517-2

Z treści: Cz. I Prusy: Roman Czaja, Zenon Hubert Nowak: Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach – próba charakterystyki, s. 11-28. – Janusz Tandecki: Podziały administracyjne państwa zakonnego w Prusach, s. 29-54. – Marian Arsyński: Zamki i umocnienia zakonu krzyżackiego i hierarchii kościelnej w Prusach, s. 55-80. – Roman Czaja: Miasta i przestrzeń miejska w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. – Andrzej Radziński: Podziały kościelne w Prusach, s. 107-128. – Marian Biskup: Parafie w państwie krzyżackim, s. 129-152.

228. **Ziemie nad dolną Wisłą** : historia i współczesne wyzwania rozwojowe : w 550. rocznicę II Pokoju Toruńskiego / red. Cezary Obracht-Prondzyński. – Gdańsk ; Elbląg : Instytut Kaszubski ; Elbląska Uczelnia Humanistyczno-Ekonomiczna, 2016. – 159, [1] s. : il. ; 24 cm.

ISBN 978-83-63368-91-3

ISBN 978-83-89113-87-0

Materiały z konferencji zorg. przez Instytut Kaszubski i Elbląską Uczelnię Humanistyczno-Ekonomiczną, Elbląg, 10.06.2016 r. Z treści: Olbracht-Prondzyński Cezary: Wstęp, s. 7-8. – Cetwiński Marek: Sytuacja w Królestwie Polskim za czasów pierwszych Jagiellonów: tradycje wynalezione, mocarstwowe ambicje, rzeczywistość, s. 9-17. – Bruski Klemens: Ziemie nad dolną Wisłą przed wojną trzynastoletnią, s. 18-30. – Małłek Janusz: Prusy Królewskie, Zakonne a potem Książęce po II Pokoju Toruńskim. Specyfika ustrojowa, społeczna i kulturowa, s. 31-49. – Galiński Paweł: Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego na ziemiach włączonych do Polski w 1466 roku – analiza porównawcza, s. 94-105. – Uchwała Nr IX/211/15 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 26 sierpnia 2015 r. w sprawie obchodów jubileuszu 550-lecia II pokoju toruńskiego, s. 149-151.

229. **ZINS, Henryk**: Walka Polski o obsadę biskupstwa warmińskiego na przełomie XV i XVI w. na tle polityki zjednoczeniowej / Henryk Zins // W: W kręgu Mikołaja Kopernika / Henryk Zins. – Lublin : Wydawnictwo Lubelskie : na zlec. Oddziału PTH [Polskiego Towarzystwa Historycznego] w Lublinie, 1966. – S. 15-91.

M.in. w okresie wojny trzynastoletniej (1454-1466) i po drugim pokoju toruńskim (1466 r.).

Zagadnienia ogólne zob. też poz. 24, 27, 341, 346, 457

3.2. Zagadnienia prawnoustrojowe

230. **BIAŁUŃSKI, Grzegorz**: „Gerichte und Gerechtigkeit, auch andere gute Policey und Ordnung” : studia z dziejów prawa i ustroju na ziemiach pruskich / Grzegorz Białuński. – [Barczewo] : Pracownia Wydawnictw Naukowych ; Olsztyn : [Towarzystwo Naukowe Pruthenia], 2016. – 160 s. ; 25 cm. – (Monumenta Literaria Prussiae. Seria C, Monografie ; nr 6)

Bibliogr. s. 136-144. – Tekst pol., część w jęz. niem. Streszcz. w jęz. niem.

ISBN 978-83-93421-47-3 TNP

231. **BISKUP, Marian:** Prusy Królewskie i Krzyżackie (1466-1526) / Marian Biskup // W: Historia Pomorza. T. 2, Do roku 1815. Cz. 1 (1464/1466-1648/57) / oprac. zbior. pod red. Gerarda Labudy ; oprac. Marian Biskup [et al.]. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1976. – S. 24-186.

M.in. omówienie postanowień traktatu toruńskiego z 1466 r. i ich skutków dla ustroju terytorialnego, administracyjnego i gospodarczego.

232. **BISKUP, Marian:** Walka Torunia o utwierdzenie zwierzchnictwa polskiego : wojna trzynastoletnia z Zakonem Krzyżackim (1454-1466) i jej następstwa dla miasta / Marian Biskup // W: Historia Torunia. T. 2 cz. 1, U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454-1548) / pod red. Mariana Biskupa ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; [aut. cz. 1] M. Biskup. – Toruń : Wydaw. TNT, 1992 (Inowr. : DK). – S. 8-66.

ISBN 83-85196-18-8

233. **DRALLE, Lothar:** Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem II. Thorner Frieden : Untersuchungen zur ökonomischen und ständepolitischen Geschichte Altpreussens zwischen 1466 u. 1497 / Lothar Dralle. – Wiesbaden : Franz Steiner, 1975. – VIII, 200 s. ; 24 cm. – (Frankfurter Historische Abhandlungen ; Bd. 9)

Bibliogr. s. [153]-158. Indeks.

ISBN 3-515-01863-8

Rec.: Udo Arnold // *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. – Jg. 26 (1977), H. 1, s. 138-140.

Rec.: Marian Biskup // *Zapiski Historyczne*. – 1977, z. 2, s. 121-125.

Rec.: Bernhard Jähnig // *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*. – Bd. 26 (1977), s. 229-230.

Rec.: T. Scott // *The English Historical Review*. – Vol. 92, No 365 (1977), s. 891-892.

Rec.: Iselin Gundermann // *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. – Bd. 65, (1978), H. 1, s. 891-892.

Rec.: Państwo krzyżackie w Prusach na drodze do księstwa stanowego / Tadeusz Brzeczkowski // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1978, nr 3, s. 441-454.

Nt. przeobrażeń gospodarczo-społecznych i ustrojowych Prus Krzyżackich po II pokoju toruńskim z 1466 r.

234. **DUNDULIS, Bronius:** Lietuva ir ordino valstybės žlugimas (1466-1525 m.) / B[ronius] Dundulis // *Liet. TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai, Istorija*. – [T.] 10 (1969), s. 159-168.

Streszcz. w jęz. ros.

Litwa a upadek zakonu krzyżackiego. Odniesienie do ładu ustanowionego na mocy traktatu toruńskiego z 1466 r.

235. **GERLACH, Jan:** Grudziądz miejscem obrad Sejmiku Generalnego Prus Królewskich (1454-1772) / Jan Gerlach // *Rocznik Grudziądzki*. – T. 3 (1963), s. 7-33.

236. **GOUGUENHEIM, Sylvain:** Wojna rodzi naród (1454-1466) / Sylvain Gouguenheim // W: *Krzyżacy* / Sylvain Gouguenheim ; [tł. Małgorzata Dalla Bella, Sławomir Józwiak] ; Muzeum Zamkowe w Malborku. – Malbork : Muzeum Zamkowe, 2012. – S. 390-393.

Bibliogr. s. 445-481.

ISBN 978-83-60518-47-2

Tyt. oryg.: Chevaliers teutoniques.

237. **GÓRSKI, Karol:** Monarchia Polska a stany Prus Królewskich w II połowie XV wieku / Karol Górski // W: *Prace z dziejów Polski feudalnej : ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin* / [kom. red. Zofia Budkowa et al.]. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960. – S. 277-292.

Rec.: Prusy Królewskie a Korona w XV wieku / Janusz Jasiński // *Słowo na Warmii i Mazurach*. – 1967, nr 13, s. 1 ; toż: Pomorze-Kaszuby : rozprawy, artykuły, recenzje, omówienia, polemiki. – Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2006. – S. 144-146.

238. **GRYGIER, Tadeusz:** Zarządzanie Warmią na przełomie XV/XVI wieku / Tadeusz Grygier // *Studia Warmińskie*. – T. 9 (1972), s. 109-174.

Streszcz. w jęz. niem.

Dot. cezur chronologicznych i politycznych 1454-1466-1525.

239. **HEJNOSZ, Wojciech:** Prawnopaństwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454 / Wojciech Hejnosz // *Przegląd Zachodni*. – 1954, nr 7/8, s. 307-330.

Dot. również postanowień II pokoju toruńskiego.

240. **HEJNOSZ, Wojciech:** Traktat toruński z 1466 r. i jego prawnohistoryczne znaczenie / Wojciech Hejnosz // *Zapiski Historyczne*. – 1966, z. 3, s. 91-108.

Streszcz. w jęz. niem.

241. **KACZMARCZYK, Zdzisław:** Odrębności ustrojowe poszczególnych ziem Korony i inkorporacje : lenna / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski // W: *Historia państwa i prawa Polski od połowy XV w. do r. 1795* / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1957. – S. 209-219.

Bibliogr.

Toż: Odrębności ustrojowe poszczególnych ziem Korony i inkorporacje : lenna / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski // *W: Historia państwa i prawa Polski. T. 2, Od połowy XV wieku do r. 1795 / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski ; [współudz. Zbigniew Zdrójkowski et al.] ; red. całości Juliusz Bardach. – Wyd. 2. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – 673, [2] s. ; 23 cm.*

Toż: Odrębności ustrojowe poszczególnych ziem Korony i inkorporacje : lenna / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski // *W: Historia państwa i prawa Polski. T. 2, Od połowy XV wieku do r. 1795 / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski ; [współudz. Zbigniew Zdrójkowski et al.] ; red. całości Juliusz Bardach. – Wyd. 3. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968. – 673, [2] s. ; 23 cm.*

Toż: Odrębności ustrojowe poszczególnych ziem Korony i inkorporacje : lenna / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski // *W: Historia państwa i prawa Polski. T. 2, Od połowy XV wieku do r. 1795 / Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski ; [współudz. Zbigniew Zdrójkowski et al.] ; red. całości Juliusz Bardach. – Wyd. 4. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. – 673, [2] s. ; 23 cm.*

Dot. m.in. postanowień traktatu toruńskiego z 1466 r.

242. **KOSTUŚ, Wojciech**: Wierna ręka i zastaw podstawą prawną stosunku Łęborka i Bytowa do Polski w latach 1455-1526 / Wojciech Kostuś // *W: Władztwo Polski nad Łęborkiem i Bytowie : studium historycznoprawne / Wojciech Kostuś ; Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Prawnych. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1954. – S. 24-48. – (Studia nad Historią Państwa i Prawa. Seria 2 ; t. 2)*

Źródła i literatura s. 126-131.

Nawiąz.: Spór o ziemię łęborską i bytowską w latach 1455-1526. (Na marginesie pracy Wojciecha Kostusia: Władztwo Polski nad Łęborkiem i Bytowie) / Antoni Czacharowski // *Roczniki Historyczne. – T. 21 (1953/1954), s. 304-313.*

243. **LEŚNODORSKI, Bogusław**: Dominium warmińskie : (1243-1569) / Bogusław Leśnodorski. – Poznań : Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1949. – XIV, 128 s. ; 22 cm.

Z treści: Nabycie Warmii przez Polskę, s. 21-52. – Zwierzchnictwo terytorialne czy gruntowe, s. 95-105.

244. **MACIEJEWSKI, Tadeusz**: Wpływ polityki monarchów polskich na ustrój Gdańska w latach 1454-1793 / Tadeusz Maciejewski // *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego. – [T.] 17 (2014), s. 49-60.*

Bibliogr. – Streszcz. w jęz. ang., niem., ros.

245. **MAŁŁEK, Janusz**: Das Kulmer Recht im Ordensland Preussen (1466-1525) und im Herzogtum Preussen (1525-1620) / Janusz Małek // *Zeitschrift für Ostforschung. – T. 32 (1983), z. 3, s. 321-340.*

Streszcz. w jęz. pol.

Toż: Prawo chełmińskie w Prusach Krzyżackich (1466-1525) i Prusach Książęcych (1525-1620) / Janusz Małek // *W: Dwie części Prus : studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku / Janusz Małek. – Olsztyn : Pojezierze, 1987. – 220 s. : m., rys. ; 24 cm. – Nota bibliogr. s. 209-210. Indeksy. – S. 97-114. – ISBN 83-7002-302-9*

Toż: Prawo chełmińskie w Prusach Krzyżackich (1466-1525) i Prusach Książęcych (1525-1620) / Janusz Małek // *W: Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750 [siedemset pięćdziesięcio]lecia prawa chełmińskiego. T. 2 / pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1988. – S. 131-148.*

Toż: Prawo chełmińskie w Prusach Krzyżackich (1466-1525) i Prusach Książęcych (1525-1620) / Janusz Małłek // *W: Dwie części Prus : studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku* / Janusz Małłek. – Wyd. 2. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. – 287 s. : il. ; 24 cm. – Bibliogr. – ISBN 978-83-231-3265-3

246. **MAŁŁEK, Janusz**: Granice państwowe, kościelne i administracyjne Prus Książęcych w XVI w. / Janusz Małłek // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1966, nr 1, s. 131-139.

Toż: Granice państwowe, kościelne i administracyjne Prus Książęcych w XVI w. / Janusz Małłek // *W: Moje Prusy, moje Mazury : szkice z dziejów Prus Książęcych, Królewca i Mazur* / Janusz Małłek. – Dąbrowno : Oficyna Retman, 2009. – S. 29-37. – ISBN 978-83-928024-3-3

Dot. postanowień II pokoju toruńskiego z 1466 r.

247. **MAŁŁEK, Janusz**: Königlich-Preussen/Polnisch-Preussen : eine autonome Region 1466-1569 / Janusz Małłek. // *W: Regionen in der Frühen Neuzeit : Reichkreise im deutschen Raum, Provinzen in Frankreich, Regionen unter polnischer Oberhoheit : ein Vergleich ihrer Strukturen, Funktionen und ihrer Bedeutung* / hrsg. von Peter Claus Hartmann. – Berlin : Duncker & Humblot, 1994. – S. [181]-192. – (Zeitschrift für Historische Forschung. Beiheft ; 17)

ISBN 3-428-08078-5

Toż: Königlich-Preussen/Polnisch-Preussen : eine autonome Region 1466-1569 / Janusz Małłek. – Berlin : Duncker & Humblot, S. [181]-192 ; 24 cm. [nadbitka]

Toż: Prusy Królewskie – region autonomiczny (1466-1569) / Janusz Małłek // *W: Szlakami przeszłości i czasów współczesnych : [księga ofiarowana profesorowi Lechowi Mokrzyckiemu z okazji Jego Jubileuszu]* / pod red. Kazimierza Puchowskiego i Józefa Żerki. – Gdańsk : Wydaw. Uniw. Gdańskiego, 1996. – S. 114-123. – ISBN 83-7017-619-4

Toż: Königlich-Preussen / Polnisch-Preussen : eine Autonome Region 1466-1569 // *W: Terra marique : the cultural intercourse between the European center and periphery in modern time*. – Warszawa : OBRA, 2001. – S. 13-22. – (Eseje i Studia / Uniwersytet Warszawski. Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i Europie Środkowowschodniej ; T. 5). – Nawiąz.: Serczyk, Jerzy: Komentarz do Profesor Małłek Ausführung, s. 23-24. – ISBN 83-912525-4-X

Toż: Prusy Polskie (Królewskie) – region autonomiczny (1466-1569) / Janusz Małłek // *W: Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Małłek. – Dąbrowno : Oficyna Retman, 2012. – S. 113-120. – ISBN 978-83-62552-44-3

248. **MAŁŁEK, Janusz**: Prusy Polskie w XV-XVIII w. : dążenia unifikacyjne a partykularyzm pruski / Janusz Małłek. // *Studia Iuridica Toruniensia*. – T. 10 (2012), s. 167-183.

Streszcz. w jęz. ang.

249. **MAŁŁEK, Janusz**: Reprezentacja stanowa w Prusach Zakonnych (1466-1525) i w Prusach Książęcych (1525-1566/1568) / Janusz Małłek // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1988, nr 3/4, s. 233-248.

Streszcz. w jęz. niem.

Toż: Die Ständerepräsentation im Deutschordensstaat (1466-1525) und im Herzogtum Preussen (1525-1566/68) / Janusz Mańtek // W: *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländern* / hrsg. v. Hartmut Boockmann, unter Mitarb. v. Elisabeth Müller-Luckner. – München : Oldenbourg, 1992. – S. 101-115. – (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien; 16). – ISBN 3-486-55840-4

Toż: Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländern / hrsg. v. Hartmut Boockmann, unter Mitarb. v. Elisabeth Müller-Luckner. – München : Oldenbourg, 2009. – S. 101-115. – (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien; 16). – ISBN 978-3-486-59562-8

Toż: Reprezentacja stanowa w Prusach Zakonnych (1466-1525) i w Prusach Książęcych (1525-1566/1568) / Janusz Mańtek // W: *Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Mańtek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 20-31. – ISBN 978-83-62552-44-3

250. **MAŃTEK, Janusz:** Stany Prus Królewskich a Rzeczpospolita Polska w latach 1526-1660 / Janusz Mańtek // W: *Dwie części Prus : studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku* / Janusz Mańtek. – Olsztyn : Pojezierze, 1987. – S. 67-81.

ISBN 83-7002-302-9

Toż: Stany Prus Królewskich a Rzeczpospolita Polska w latach 1526-1660 / Janusz Mańtek // W: *Dwie części Prus : studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku* / Janusz Mańtek. – Wyd. 2. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. – 287 s. : il. ; 24 cm. – Bibliogr. – ISBN 978-83-231-3265-3

Uwzględniono okres 1454-1526.

251. **MAŃTEK, Janusz:** Ustrój stanowy i kultura polityczna w obydwu częściach Prus (Prusy Królewskie i Prusy Książęce) w czasach wczesnonowożytnych / Janusz Mańtek // W: *Artyści włoscy w Polsce XV-XVIII wiek* / [kom. red. Juliusz A. Chrościcki et al.] ; Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa : „DIG”, 2004. – S. 33-45.

ISBN 83-7181-356-2

Toż: Ustrój stanowy i kultura polityczna w obydwu częściach Prus (Prusy Królewskie i Prusy Książęce) w czasach wczesnonowożytnych / Janusz Mańtek // W: *Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Mańtek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 157-166. – ISBN 978-83-62552-44-3

Podział na mocy przywileju inkorporacyjnego Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r. i traktatu toruńskiego z 1466 r.

252. **MAŃTEK, Janusz:** Ze studiów nad dwuizbowym systemem reprezentacji w Prusach Zakonnych, Prusach Królewskich i Prusach Książęcych od XV do XVIII wieku / Janusz Mańtek // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – 1993, z. 1/2, s. 231-243.

Toż: Ze studiów nad dwuizbowym systemem reprezentacji w Prusach Zakonnych, Prusach Królewskich i Prusach Książęcych od XV do XVIII wieku / Janusz Mańtek // W: *Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Mańtek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 95-105. – ISBN 978-83-62552-44-3

Uwzględniono zmiany po II pokoju toruńskim w 1466 r.

253. **MATISON, Ingrid:** Die Lehnsexemtion des Deutschen Ordens und dessen staatsrechtliche Stellung in Preußen / Ingrid Matison // *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. – Bd. 21 (1965), s. 194-248.

M.in. nt. pozycji konstytucyjnej Prus Krzyżackich w latach 1454-1466.

254. **NEITMANN, Klaus:** Papst und Kaiser in den Staatsverträgen des Deutschen Ordens in Preussen 1230-1466 / Klaus Neitmann // *Archiv für Diplomatik*. – Bd. 33 (1987), s. 293-321.

Dot. również traktatu toruńskiego z 1466 r.

255. **ODYNIEC, Wacław:** Na straży morskiej granicy Rzeczypospolitej / Wacław Odyniec // W: *Dzieje Prus Królewskich (1454-1772) : zarys monograficzny* / Wacław Odyniec. – Katowice : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. – S. 57-246.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego. W innych rozdz. nt. gospodarki, kultury, ludności i ustroju administracyjnego.

256. **RADZIMIŃSKI, Andrzej:** Die Kirche im Deutschordensland Preußen in den Jahren 1243-1525 : innere Struktur und Beziehungen zu Landherrn / Andrzej Radziwiński // W: *Das Reich und Polen : Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter / unter Mitw. von Alexander Patschovsky, Thomas Wünsch*. – Ostfildern : Thorbecke, 2003. – S. 215-241.

ISBN 3-7995-6659-7

Toż: *Die Kirche im Deutschordensland Preußen in den Jahren 1243-1525 : innere Struktur und Beziehungen zu Landherrn* / Andrzej Radziwiński // W: *Kirche und Geistlichkeit im Mittelalter. Polen und der Deutsche Orden in Preussen*. – Toruń : UMK, 2011. – S. 223-258. – ISBN 978-83-231-2707-9

Toż: *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1243-1525. Struktura wewnętrzna i relacje z władzą terytorialną* / Andrzej Radziwiński // W: *Kościół i duchowieństwo w średniowieczu : Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012. – S. 199-229. – ISBN 978-83-231-2807-6

Dot. również sytuacji przed i po II pokoju toruńskim z 1466 r.

257. **RADZIMIŃSKI, Andrzej:** Kościół w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach 1243-1525 : organizacja, uposażenie, ustawodawstwo, duchowieństwo – wierni / Andrzej Radziwiński ; Muzeum Zamkowe w Malborku. – Malbork : Muzeum Zamkowe, 2006. – 285, [1] s., [3] k. tabl. złoż. : il. ; 24 cm.

Bibliogr. s. 234-255. Indeksy.

ISBN 83-86206-96-9

Toż: *Die Kirche im Deutschordensstaat in Preussen (1243-1525) : Organisation, Ausstattung, Rechtsprechung, Geistlichkeit, Gälubige* / Andrzej Radziwiński ; übers. ins Deutsche Liliana Lewandowska. – Toruń : Verlag der Nikolaus-Kopernikus-Universität, 2014. – 345 s., [1] k. tabl. złoż. : il. kolor. ; 25 cm. – Bibliogr. s. 281-303. Indeksy. – ISBN 978-83-231-3262-2

Dot. również sytuacji przed i po II pokoju toruńskim z 1466 r.

258. **VETULANI, Adam:** Lenno pruskie : od traktatu krakowskiego do śmierci księcia Albrechta 1525-1568 : studium historyczno-prawne / Adam Vetulani ; [ed. i przygot. tekstu Marta Zbrzeźniak]. – Oświęcim : Wydawnictwo Napoleon V, 2015. – 230 s. ; 24 cm.

ISBN 978-83-7889-444-5

Z treści: Wstęp, s. 11-50 [zagadnienia: Pokój toruński. Tytuły prawne, uzasadniające wcielenie ziem zakonnych. Rozbiór traktatu toruńskiego. Prawno-ustrojowy stosunek Zakonu do Korony w latach 1466-1525. Znaczenie formuły inkorporacyjnej w traktacie toruńskim. Jej znaczenie w niemieckiej praktyce lennej. Rola klauzuli o przestrzeganiu postanowień traktatu w przysiędze wielkiego mistrza].

Reed. wyd. z 1930 r., Kraków, Polska Akademia Umiejętności.

259. **ZDRÓJKOWSKI, Zbigniew:** Prawo chełmińskie grabarzem zakonnego państwa krzyżackiego / Zbigniew Zdrójkowski // W: Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233-1862) : studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia / Zbigniew Zdrójkowski ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1983. – S. 25-28. – (Monografie Instytutu Historyczno-Prawnego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika ; nr 1)

Zagadnienia prawnoustrojowe zob. też poz. 95, 132, 165, 184, 192, 227

3.3. Zagadnienia społeczno-gospodarcze

260. **BIAŁUŃSKI, Grzegorz:** Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) – starostwa piskie, etckie, straduńskie, zelkowskie i węgorborskie (węgorzewskie) / Grzegorz Białuński. – Olsztyn : Towarzystwo Naukowe : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2002. – 237 s. : m. ; 24 cm + 30x37 cm. Mapa : 1 k. – (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie ; nr 204)

Bibliogr. s. 217-[227]. – Indeks.

ISBN 83-87643-97-1

Toż: Bevölkerung und Siedlung im ordensstaatlichen und herzoglichen Preußen im Gebiet der „Großen Wildnis” bis 1568 / von Grzegorz Białuński ; aus dem Polnischen überz. von Michael G. Esch. – Hamburg : Im Selbstverlag des Vereins, 2009. – XIV, 462, 7 s. ; 21 cm. – Bibliogr. s. 419-442. Indeksy. – ISBN 978-3-931577-42-1

Uwzględnia okres wojny trzynastoletniej i po II pokoju toruńskim w 1466 r.

261. **BIAŁUŃSKI, Grzegorz:** Schyłkowy okres państwa krzyżackiego (1466-1525) / Grzegorz Białuński // W: Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie / Grzegorz Białuński. – Olsztyn : OBN, 1996. – S. 56-108. – (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie ; nr 159)

Toż: Siedlungswesen im Bereich der Großen Masurischen Seen vom 14. bis zum 18. Jahrhundert - Ämter Lötzen und Rhein / von Grzegorz Białuński ; aus dem Polnisch. Übers. von Christian Myschor.

- Hamburg : Im Selbstverlag des Vereins, 2005. – VIII, 256 s. ; 21 cm. – Bibliogr. s. 216-236. Indeks. – ISBN 3-931577-32-5

262. **BIAŁUŃSKI, Grzegorz**: Zarys przemian w osadnictwie od XIV wieku do 1568 roku / Grzegorz Białuński // W: Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1568 roku) / Grzegorz Białuński. – Olsztyn : Towarzystwo Naukowe : OBN, 2001. – S. 16-39. – (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie ; nr 195)

263. **BISKUP, Marian**: Etniczno-demograficzne przemiany Prus Krzyżackich w rozwoju osadnictwa w średniowieczu (o tzw. nowym plemieniu Prusaków) / Marian Biskup // *Kwartalnik Historyczny*. – 1991, nr 2, s. 45-67.

Streszcz. w jęz. niem.

Również charakterystyka okresu po II pokoju toruńskim z 1466 r.

264. **BISKUP, Marian**: Handel wiślany w latach 1454-1466 / Marian Biskup // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. – T. 14 (1952) [wyd. 1953], s. 155-202.

Toż: Handel wiślany w latach 1454-1466 / Marian Biskup ; Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. - Poznań : [s.n.], 1953. – S. [3], 156-202 ; 25 cm. – Streszcz. w jęz. franc.

265. **BISKUP, Marian**: Uwagi o problemie osadnictwa i sieci parafialnej w Prusach Krzyżackich w wiekach XIV-XV / Marian Biskup // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1983, nr 2/3, s. 199-217.

Streszcz. w jęz. niem.

266. **BISKUP, Marian**: Z problematyki handlu polsko-gdańskiego drugiej połowy XV wieku / Marian Biskup // *Przegląd Historyczny*. – 1954, z. 2/3, s. 391-407.

Toż nadb.: Z problematyki handlu polsko-gdańskiego drugiej połowy XV wieku / Marian Biskup. – Warszawa : PWN, 1954. – S. 391-407.

267. **CHOJNACKI, Władysław**: Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII-XVIII w. / Władysław Chojnacki // W: Szkice z dziejów Pomorza. T. 2, Pomorze nowożytne / pod red. Gerarda Labudy i Stanisława Hoszowskiego. – Warszawa : „Książka i Wiedza”, 1959. – S. 5-33 : il., mapy.

268. **DŁUGOKĘCKI, Wiesław**: Ludność Żuław wobec wojny trzynastoletniej 1454-1466 / Wiesław Długokęcki // *Studia Historica Gedanensia*. – T. 2 (2011), s. 115-136.

Streszcz. w jęz. ang.

269. **DŁUGOKĘCKI, Wiesław:** Z dziejów rybołówstwa na Zalewie Wiślanym podczas wojny trzynastoletniej (1454-1466) / Wiesław Długokęcki // W: Mazowsze, Pomorze, Prusy / pod red. Błażeja Śliwińskiego ; Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego. – Gdańsk : Officina Ferberiana, 2000. – S. 65-73. – (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza = Danziger Studien zur Geschichte des Mittelalters ; nr 7)

ISBN 83-905486-5-8

270. **FRIEDRICH, Karin:** Szlachta, mieszczaństwo i monarchia w Rzeczypospolitej Obojga Narodów : przypadek miast Prus Królewskich w latach 1454-1772/93 / Karin Friedrich // W: Rozkwit i upadek I Rzeczypospolitej / pod red. Richarda Butterwicks ; przeł. z ang. Daria Kuczyńska-Szymala. – Warszawa : Bellona, cop. 2010. – S. 125-148.

ISBN 978-83-11-11891-1

271. **GANCEWSKI, Jan:** Folwarki państwa zakonu krzyżackiego w Prusach na tle jego gospodarki w dobie unii horodelskiej / Jan Gancewski // W: Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XIII-XVI w.) / pod red. Anny Kołodziejczyk, Rafała Kubickiego, Marka Radocha. – Olsztyn : Instytut Stosunków Międzynarodowych UWM, 2014. – S. 161-174.

ISBN 978-83-938820-0-7

Dot. m.in. przemian zainicjowanych zmianami terytorialnymi po II pokoju toruńskim.

272. **GANCEWSKI, Jan:** Folwarki państwa zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1466-1525 : struktura, produkcja, przemiany, reformy, znaczenie / Jan Gancewski. – Olsztyn : Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział, 2012. – 354 s., [1] k. tabl. złoż. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm.

Bibliogr. s. 309-326. Indeksy. – Streszcz. w jęz. niem.

ISBN 978-83-63040-06-2 (PTH)

Rec.: Nowa praca o folwarkach w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1466-1525 / Rafał Kubicki // *Zapiski Historyczne*. – 2014, z. 2, s. 123-133.

Rec.: Nowe spojrzenie na gospodarkę krzyżacką / Andrzej Wałkowski // *Studia Podlaskie*. – T. 22 (2014), s. 253-262.

273. **GANCEWSKI, Jan:** Kompleks zamkowy w Działdowie na tle innych ośrodków gospodarczych zakonu krzyżackiego nad granicą z Mazowszem do 1525 r. / Jan Gancewski // *Rocznik Działdowski*. – T. 9 (2014), s. 59-80, tab.

Dot. m.in. przemian po II pokoju toruńskim w 1466 r.

274. **GANCEWSKI, Jan:** Ośrodki gospodarki krzyżackiej po II pokoju toruńskim – główne problemy badawcze / Jan Gancewski // *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*. – Nr 2 (2004), s. 47-60, tab.

Toż w jęz. niem.: Zentren der Ordenswirtschaft nach dem 2. Thorner Frieden Hauptfragen / Jan Gancewski. – *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*. – Nr 2 (2004), s. 197-207.

Toż nadb. Ośrodki gospodarki krzyżackiej po II pokoju toruńskim – główne problemy badawcze / Jan Gancewski. – [Getynga : Wydawnictwo UMK, 2004]. – S. [1], 48-60 ; 21 cm. – Tyt. nagł.

275. **GANCEWSKI, Jan:** Przemiany społeczno-własnościowe w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach na przełomie XV i XVI wieku / Jan Gancewski // W: *Życie społeczno-kulturalne w państwie zakonu krzyżackiego (XIII-XVI w.)* / pod red. Jana Gancewskiego, Kingi Lisowskiej, Sylwii Skiendziul, Joanny Elżbiety Śliczyńskiej. – Olsztyn : Instytut Studiów Międzynarodowych UWM, 2016. – S. 73-88.

ISBN 978-8-3651-7121-4

276. **GANCEWSKI, Jan:** Wybrane aspekty gospodarcze z dziejów zakonu krzyżackiego w XV stuleciu / Jan Gancewski // W: *Zakon krzyżacki w historii, ideologii i działaniu – symbole dziejowe = Der Deutsche Orden in Geschichte, Ideologie und Wirkung – historische Symbole* / praca zbior. pod red. nauk. Jana Gancewskiego. – Olsztyn : Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych ; Agencja Wydawnicza „Remix”, 2010. – S. 39-56.

Tekst równol. pol., niem.

ISBN 978-83-87031-30-5

277. **GANCEWSKI, Jan:** Zespoły dóbr, dobra złożone, młyny i karczmy oraz folwarki prywatne : elementy krajobrazu własnościowego po zakończeniu wojny trzynastoletniej w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach / Jan Gancewski // *Echa Przeszłości*. – [T.] 13 (2012), s. 73-95.

Streszcz. w jęz. ang.

278. **GANCEWSKI, Jan:** Zmiany w gospodarce krzyżackiej i jej zarządzaniu po II pokoju toruńskim – główne problemy i kierunki badawcze / Jan Gancewski // *Mągowskie Studia Humanistyczne*. – T. 2 (2000), s. 106-112.

Streszcz. w jęz. niem.

279. **GANCEWSKI, Jan:** Zmiany w zarządzaniu m.in. gospodarką folwarczną w państwie zakonu krzyżackiego w kontekście prób reform wewnętrznych i sytuacji w Prusach na przełomie wieków XV i XVI / Jan Gancewski // W: *Zakon Krzyżacki - dziedzictwo historyczne i kulturowe a teraźniejszość* / pod red. Grzegorza Białyńskiego i Izabeli Lewandowskiej. – Olsztyn : Pracownia Wydawnictw Naukowych Hanna Królikowska, 2016. – S. 95-110.

ISBN 978-8-3631-7805-5

280. **GÓRSKI, Karol:** Rozwój życia stanowego Prus Królewskich po wojnie trzynastoletniej w latach 1466-1479 / Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1966, z. 3, s. 109-143.

Streszcz. w jęz. niem.

281. **GÓRSKI, Karol:** Uwagi o traktacie toruńskim z 1466 r. i jego prawnopolityczne znaczenie / Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1966, z. 3, s. 91-108.

Streszcz. w jęz. niem.

282. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** O położeniu i przeniesieniu Nieszawy : (z dziejów handlu wiślanego w XV wieku) / Irena Janosz-Biskupowa // *Zapiski Historyczne*. – 1955, z. 1/4, s. 167-195.

Streszcz. w jęz. niem.

Okres wojny trzynastoletniej.

283. **ŁOWMIAŃSKI, Henryk:** Polityka ludnościowa Zakonu w Prusach i na Pomorzu / Henryk Łowmiański // W: *Prusy – Litwa – Krzyżacy* / Henryk Łowmiański. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1989. – S. 125-159.

ISBN 83-06-01711-0

M.in. działalność kolonizacyjna i polityka narodowościowa przed i po II pokoju toruńskim.

284. **MAŁŁEK, Janusz:** Migracje ludności niemieckiej, polskiej i litewskiej na ziemiach pruskich w XIII-XVI wieku / Janusz Małek // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 2003, nr 4, s. 431-441.

Toż: Migracje ludności niemieckiej, polskiej i litewskiej na ziemiach pruskich w XIII-XVI wieku / Janusz Małek // W: *Moje Prusy, moje Mazury : szkice z dziejów Prus Książęcych, Królewca i Mazur* / Janusz Małek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2009. – S. 145-153. – ISBN 978-83-928024-3-3

Również charakterystyka okresu po II pokoju toruńskim z 1466 r.

285. **MAŁŁEK, Janusz:** Społeczeństwo Prus Zakonnych (1466-1525) i Prus Książęcych (1525-1701) / Janusz Małek // *Masovia*. – T. 11 (2008), s. 23-32.

Toż: Społeczeństwo Prus Zakonnych (1466-1525) i Prus Książęcych (1525-1701) / Janusz Małek // W: *Inne szkice pruskie : szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* / Janusz Małek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2012. – S. 222-231. – ISBN 978-83-62552-44-3

286. **MAŁOWIST, Marian:** Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV w. / Marian Małowist // *Przegląd Historyczny*. – 1954, z. 2/3, s. 141-187.

Nawiąz.: O elementach zjednoczenia Pomorza Gdańskiego z Polską w XV w. na marginesie pracy M. Małowista „Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV w.” / Helena Chłopocka // *Roczniki Historyczne*. – T. 24 (1958), s. 253-282.

287. **MAŁOWIST, Marian:** Polityka gospodarcza Zakonu Krzyżackiego w XV wieku / Marian Małowist // W: Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu 19-22 września 1948. T. 1, Referaty. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Historyczne, 1948. – S. 51-69.

Toż nadb.: Polityka gospodarcza Zakonu Krzyżackiego w XV wieku / Marian Małowist. – [Warszawa : Polskie Towarzystwo Historyczne, 1948]. – S. 51-69 ; 21 cm.

Przyłączenie Pomorza do Polski przez Kazimierza Jagiellończyka.

Zagadnienia społeczno-gospodarcze zob. też poz. 231, 233, 255, 356, 367, 383

3.4. Zagadnienia wojskowe

288. **BEUTTEL, Jan-Erik:** Zur Stellung der Stadt Konitz gegenüber dem Deutschen Orden in der Zeit des Dreizehnjährigen Kriegs (1454-1466) / Jan-Erik Beuttel // *Beiträge zur Geschichte Westpreussens. Zeitschrift der Copernicus-Vereinigung zur Pflege der Heimatkunde und Geschichte Westpreussen* e. V. – Nr 12 (1991), s. 117-168.

289. **BIELSKI, Mieczysław:** Bitwy na Pomorzu : szkice z dziejów militarnych Pomorza Nadwiślańskiego (1109-1945) / Mieczysław Bielski, Waldemar Rezmer. – Gdańsk : „Marpress”, 1993. – 369, [2] s., [4] s. tabl. : mapy, portr., rys. ; 24 cm.

Bibliogr. s. 335-338. Indeksy.

ISBN 83-85349-17-0

M.in. bitwy wojny trzynastoletniej. Z treści: Oblężenie Malborka – od 15 marca do 21 września 1454 r., s. 76-83. – Oblężenie Sztumu od 6 marca do 8 sierpnia 1454 r., s. 83-86. – Bitwa pod Chojnicami - 18 września 1454 r., s. 86-91. – Walki o Malbork 1457-1460, s. 92-97. – Bitwa pod Świecinem – 17 września 1462 r., s. 98-101. – Bitwa w Zatoce Świeżej – 15 września 1463 r., s. 101-108. – Oblężenie Chojnic - 1466 r., s. 108-110.

290. **BISKUP, Marian:** Gdańska flota kaperska w okresie wojny trzynastoletniej 1454-1466 / Marian Biskup. – Gdańsk : Biblioteka Miejska ; Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki, 1953. – 82, [1] s. : mapy ; 22 cm. – (Biblioteka Gdańska. Seria Monografii ; nr 3)

Streszcz. w jęz. niem.

291. **BISKUP, Marian:** Główne etapy wojny trzynastoletniej i rola Polski / Marian Biskup // W: Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach : władza i społeczeństwo / Marian Biskup, Roman Czaja, Wiesław Długokęcki [et al.] ; red. nauk. Marian Biskup, Roman Czaja. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – S. 262-275.

ISBN 978-83-01-15526-1

292. **BISKUP, Marian:** Kazimierz Jagiellończyk a początki polskiej floty wojennej / Marian Biskup // *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – T. 17 (1951), z. 1/2, s. 19-30.

293. **BISKUP, Marian:** La guerre de Treize ans entre la Pologne et l'Ordre des Chevaliers Teutoniques (1454-1466) et son importance dans l'histoire militaire de la Pologne / Marian Biskup // *Revue Internationale d'Histoire Militaire*. – Vol. 28 (1969), s. 417-433.

Znaczenie wojny trzynastoletniej dla polskiej wojskowości.

294. **BISKUP, Marian:** Oblężenie i odzyskanie Chojnic przez Polskę w 1466 r. / Marian Biskup // *Zeszyty Chojnickie*. – Nr 3 (1967), s. 1-10.

Toż: Oblężenie i odzyskanie Chojnic przez Polskę w r. 1466 / Marian Biskup // *Zeszyty Chojnickie*. – Nr 29 (2014), s. 15-19.

295. **BISKUP, Marian:** Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454-1466 / Marian Biskup ; red. nauk. Janusz Sikorski ; Wojskowy Instytut Historyczny. Zakład Historii Dawnego Wojska Polskiego. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967. – 822, [2] s. : il., mapy, err. ; 23 cm + mapy: [21] k.

Bibliogr. – Streszcz. w jęz. ros., niem.

Toż: Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454-1466 / Marian Biskup. – Reedycja z 1967 roku. – Oświęcim : Napoleon V, 2014. – 824 s., [5] k. tabl. złoż. : il. ; 24 cm. – Bibliogr. s. 747-769. Indeks. – ISBN 978-83-7889-288-5

Rec.: W 500 rocznicę zakończenia wojny trzynastoletniej (ze specjalnym uwzględnieniem Warmii) / Janusz Jasiński // *Warmia i Mazury*. – 1967, nr 8, s. 16-17 ; toż: Pomorze-Kaszuby : rozprawy, artykuły, recenzje, omówienia, polemiki. – Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2006. – S. 139-143.

Rec.: Leon Koczy // *Teki Historyczne (Londyn)*. – T. 15 (1966/1968), s. 253-264.

Rec.: Walter Hubatsch // *Blätter für deutsche Landesgeschichte*. – Bd. 103 (1967), s. 655.

Rec.: Stefan Krzysztof Kuczyński // *Nowe Książki*. – 1967, nr 10, s. 603-604.

Rec.: Wojna trzynastoletnia z Zakonem / Benedykt Zientara // *Mówią Wieki*. – 1967, nr 11, s. 35-37.

Rec.: Nová práce o vojenských dějinách polského středověku / Jan Durdík // *Historia a Vojenství*. – 1968, č. 6/7, s. 1146-1156.

Rec.: Zenon Hubert Nowak // *Pomorze*. – 1968, nr 2, s. 13.

Rec.: Henryk Samsonowicz, Marian Biskup // *Acta Poloniae Historica*. – T. 19 (1968), s. 137-138.

Rec.: Nowa praca o wojnie trzynastoletniej / Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1969, z. 2, s. 59-80.

Rec.: Stanisław Herbst // *Kwartalnik Historyczny*. – 1969, nr 1, s. 189-191. – Toż: [Wojna trzynastoletnia. Teren działań wojennych. Rok 1454 czy ok. 1500 jako cezura periodyzacyjna] / Stanisław Herbst // *W: Potrzeba historii czyli O polskim stylu życia : wybór pism. [T.] 2* / Stanisław Herbst. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978. – S. 196-200.

Rec.: Brigitte Poschmann // *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. – T. 33 (1969), s. 386-389.

Rec.: Sven Ekdahl // *Historisk Tidskrift*. – 1970, nr 2, s. 281-283.

Rec.: Maksymilian Grzegorz // *Rocznik Elbląski*. – T. 5 (1972), s. 324-328.

296. **BISKUP, Marian**: Wojna trzynastoletnia 1454-1466 i jej znaczenie w dziejach wojskowości polskiej / Marian Biskup // *Mysł Wojskowa*. – 1966, nr 9, s. 46-58.

297. **BISKUP, Marian**: Z zagadnień wojskowości polskiej okresu wojny trzynastoletniej (1454-1466) / Marian Biskup // *Zapiski Historyczne*. – 1966, z. 3, s. 63-89.

Streszcz. w jęz. niem.

Toż: Z zagadnień wojskowości polskiej okresu wojny trzynastoletniej / Marian Biskup // *W: Kazimierz Jagiellończyk : zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku* / Marian Biskup, Karol Górski. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1987. – S. 141-172. – Na s. red. błędny ISBN.

298. **Bitwa** pod Chojnicami 18 IX 1454 r. w tradycji historycznej i regionalnej / red. Jacek Knopek i Bogdan Kuffel ; [aut. Zygmunt Boras et al.]. – Chojnice : Urząd Miejski ; Chojnickie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2004. – 121 s. ; 22 cm + Dod.: [32] s. : il. – (Biblioteka Chojnicka ; t. 1)

ISBN 83-919405-7-8 (UM)

Toż: Bitwa pod Chojnicami 18 IX 1454 r. w tradycji historycznej i regionalnej / red. Jacek Knopek i Bogdan Kuffel. – Wyd. 2 popr. – Chojnice : P.P.H. Hegard [etc.], 2006. – 128 s. : il. ; 22 cm. – (Biblioteka Chojnicka ; t. 70). – ISBN 83-922423-6-X

Rec.: Adam Chęć // *Zeszyty Chojnickie*. – Nr 21 (2006), s. 129-131.

Bitwa wojny trzynastoletniej.

Z treści: Jacek Knopek, Bogdan Kuffel: W 550-rocznicę bitwy. Wprowadzenie do problemu, s. 9-13. – Adam Szweda: Listy króla Kazimierza Jagiellończyka do wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego z lat 1447-1454, s. 14-32. – Maksymilian Grzegorz: Chojnice na tle średniowiecznego otoczenia osadniczego, s. 33-40. – Zygmunt Boras: Rola Pomorza Zachodniego w dobie wojny 13-letniej, s. 41-50. – Sławomir Zonenberg: Bitwa pod Chojnicami z 18 IX 1454 r. w Rocznikach Jana Długosza – analiza źródłoznawcza, s. 51-92. – Antoni Giza: 18 września 1454 roku i 28 września 1466 r. – podobieństwa i różnice, s. 93-97. – Jacek Knopek: Bitwa pod Chojnicami (18 września 1454 r.) w najnowszej historiografii polskiej, s. 98-105. – Romana Górna: Bitwa chojnicka w literaturze przedmiotu, s. 106-127.

299. **BOLDUAN, Rajmund**: Szlakiem pomorskich pobojuwisk : wiktoria pod Świeciem / R[ajmund] Bolduan // *Dziennik Bałtycki*. – 1966, nr 133, s. 4.

300. **BORTNOWSKI, Władysław**: Polskie działania na morzu podczas wojny trzynastoletniej 1454-1466 / Władysław Bortnowski. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, dr. 1952. – 46, [2] s., [2] k. mapy : il. ; 21 cm.

301. **CIEĆKOWSKI, Zbigniew**: Polska flota kaperska w wojnie 13-letniej / Zbigniew Ciećkowski // *Bandera*. – 1966, nr 43, s. 8-9.

302. **CIEĆKOWSKI, Zbigniew:** Udział polskiej floty w rozbiciu Zakonu Krzyżackiego w wojnie trzynastoletniej (1454-1466) / Zbigniew Ciećkowski // *Rocznik Ośrodka Nauk Społecznych i Wojskowych Marynarki Wojennej*. – 1966, nr 3, s. 50-61.

303. **DOMINO, Jerzy:** Bitwa na Zalewie Wiślanym na tle kulturowego krajobrazu XIV-XV w. / Jerzy Domino ; [oprac. graf. Krzysztof Komorowski]. – Elbląg : na zlec. Lokalnej Organizacji Turystycznej Kraina Zalewu Wiślanego, 2013. – 34 s. : il., mapy ; 24 cm.

Bibliogr.

Bitwa pod Suchaczem, 15 IX 1463 r. decydująca o losach wojny trzynastoletniej.

304. **DYSKANT, Józef Wiesław:** Zatoka Świeża 1463 : przebieg działań wojny trzynastoletniej na morzu i wodach śródlądowych na tle rozwoju żeglugi w połowie XV wieku / Józef Wiesław Dyskant. – Warszawa : Wydaw. Min. Obrony Narodowej, 1987. – 206, [2] s., [16] s. tabl., [2] k. mapy kolor. : faks., fot. ; 20 cm. – (Historyczne Bitwy)

Bibliogr. s. 202-204.

ISBN 83-11-07348-1

Toż: Zatoka Świeża 1463 : przebieg działań wojny trzynastoletniej na morzu i wodach śródlądowych na tle rozwoju żeglugi w połowie XV wieku / Józef Wiesław Dyskant. – Warszawa : Bellona, cop. 2009. – 251, [5] s., [16] s. tabl., [2] k. tabl. złoż. : il. (w tym kolor.) ; 20 cm. – ISBN 978-83-11-11571-2

305. **FAŁKOWSKI, Wojciech:** Wojna trzynastoletnia / Wojciech Fałkowski // W: *Monarchia Jagiellonów 1399-1586* / red. nauk. t. Marek Derwich. – Warszawa : Wydaw. Dolnośląskie, 2003. – S. 48-51. – (Polska. Dzieje cywilizacji i narodu ; 3)

306. **GODLEWSKI, Jerzy Romuald:** Pomorze Gdańskie : koncepcje obrony i militarnego wykorzystania od wieku XIII do roku 1939 / Jerzy Romuald Godlewski, Wacław Odyniec. – Warszawa : Wydaw. Min. Obrony Narodowej, 1982. – 447, [1] s., [2] s. tabl. : mapy, tab. ; 25 cm.

Indeks.

Z treści: Odrębność prowincji. Ustrój i administracja: Województwa i powiaty [dot. ziem wcielonych w wyniku ustaleń traktatowych], s. 74-80. – Wojna trzynastoletnia, s. 139-143.

307. **GÓRSKI, Karol:** Utrata Działdowa na rzecz zakonu krzyżackiego w 1465 roku / Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1987, z. 4, s. 47-51.

Streszcz. w jęz. niem.

Etap wojny trzynastoletniej 1454-1466.

308. **GÓRSKI, Tadeusz:** Konwoje wiślane w wojnie 13-letniej 1454-1466 z Zakonem Krzyżackim / Tadeusz Górski // *Przegląd Morski*. – 1979, z. 7/8, s. 106-109.

309. **GÓRSKI, Tadeusz**: Operacja gniewska 9-15 września 1463 roku / Tadeusz Górski // *Przegląd Morski*. – 1981, nr 9, s. 70-73.

Operacja i bitwa w Zatoce Świeżej w trakcie wojny trzynastoletniej.

310. **GÓRSKI, Tadeusz**: Polska flota w wojnie 13-letniej (1454-1466) z Zakonem Krzyżackim / Tadeusz Górski // *Myśl Wojskowa*. – 1985, [nr] 6, s. 91-97.

311. **GRZEGORZ, Maksymilian**: Gniew i komturstwo gniewskie w czasie trzynastoletniej wojny w latach 1454-1466 / Maksymilian Grzegorz // W: *Komturstwo gniewskie i jego strategiczne znaczenie* / Maksymilian Grzegorz. – Bydgoszcz : Wydaw. Akademii Bydgoskiej, 2003. – S. 175-218.

312. **GUTTZEIT, Emil Johannes**: Grundbesitzverschiebungen im Kreise Heiligenbeil als Folge des Dreizehnjährigen Krieges / Emil Johannes Guttzeit // *Zeitschrift für Ostforschung*. – T. 17 (1968), s. 66-90.

Streszcz. w jęz. ang.

Nt. wojny trzynastoletniej (1454-1466).

313. **HERBST, Stanisław**: Wojna trzynastoletnia : o bitwie pod Świecinem / Stanisław Herbst // W: *Potrzeba historii czyli o polskim stylu życia : wybór pism*. [T.] 2 / Stanisław Herbst. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978. – S. 193-196 : mapa.

Przedruk z „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”. T. 7 (1934/1935), z. 2, s. 309-311. Rec. książki K. Górskiego „Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej”. Poznań 1932.

314. **JER**: Zwycięstwo na wodzie : kartka z kalendarza / jer // *Gazeta Olsztyńska*. – 1999, nr 183, s. 4.

Bitwa na Zalewie Wiślanym w okresie wojny trzynastoletniej (15 IX 1463 r.).

315. **KĘDZIERSKI, Sławomir**: Chłopi zbuntowali się i przegonili krzyżaków w Ryne : w XV wieku podzámce spłynęło krwią 500 ludzi / Sławomir Kędziński // *Gazeta Olsztyńska*. – 2008, nr 166, dod. *Gazeta Giżycka*, nr 29 [właśc. 29a], s. 7, il.

316. **KOCZOROWSKI, Eugeniusz**: Pogrom krzyżackiej armady / Eugeniusz Koczorowski. – Warszawa : „Bellona”, 2003. – 142, [2] s. : il., mapy ; 20 cm. – (Miniatury Historyczne)

Bibliogr.

ISBN 83-11-09738-0

Rec.: Walter Pater // *Nautologia*. – Nr 144 (2007), s. 208-210.

Bitwa pod Elblągiem w 1463 r. w okresie wojny trzynastoletniej.

317. **KOCZOROWSKI, Eugeniusz**: Zagłada floty krzyżackiej / E[ugeniusz] Koczowski // *Siódmy Głos Tygodnia*. – 1966, nr 22, s. 1, 5, il.

15 IX 1463 r. w Zatoce Świeżej.

318. **KOSIARZ, Edmund**: Bitwy na Bałtyku / Edmund Kosiarz. – Warszawa : Wydaw. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1978. – 656 s., [22] k. tabl. : il. mapy ; 25 cm.

Bibliogr. Indeksy.

Toż: Bitwy na Bałtyku / Edmund Kosiarz. – Warszawa : Wydaw. Min. Obrony Narodowej, 1981. – Wyd. 2. – 656 s., [22] k. tabl. : il., mapy ; 25 cm. – Bibliogr. s. 610-623. – Indeksy. – ISBN 83-11-06606-X

Z treści: Działania kaperskie na Bałtyku, s. 49-54. – Bitwa na Zalewie Wiślanym, s. 54-56.

319. **KWIATKOWSKI, Krzysztof**: Wojny polsko-krzyżackie / Krzysztof Kwiatkowski // *Mówią Wieki*. – 2014, nr 1 (Wydanie Specjalne), s. 48-52, il.

M.in. wojna trzynastoletnia.

320. **KWIATKOWSKI, Krzysztof**: Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230-1525 : korporacja, jej pruskie władztwo, zbrojni, kultura wojny i aktywność militarna / Krzysztof Kwiatkowski ; przy współpracy Marii Molendy. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016. – 674 s. : il. (w tym kolor.) ; 28 cm. – (Dzieje Zakonu Niemieckiego ; t. 3)

Bibliogr. s. 551-605. Indeksy. – Streszcz. i spis treści także ang.

ISBN 978-83-231-3483-1

M.in. dot. wojny trzynastoletniej.

321. **LEPSZY, Kazimierz**: Dzieje floty polskiej / Kazimierz Lepszy. – Gdańsk : Instytut Bałtycki, 1947. – XIV, 351 s. ; 22 cm. – (Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego. Prace Naukowo-Informacyjne. Seria: Sprawy Morskie)

Bibliogr.

Z treści: Kaprzy w wojnie trzynastoletniej, s. 38. – Bitwa morska pod Elblągiem, s. 38-41.

322. **MICHAŁEK, Andrzej**: Wojna trzynastoletnia w Polsce / Andrzej Michałek // W: Wyprawy krzyżowe : Husyci / Andrzej Michałek. – Warszawa : „Bellona”, 2004. – S. 192-259 : il. (w tym kolor.), fot., mapy.

ISBN 83-11-09898-0

323. **NOWACZYK, Bernard:** Chojnice 1454, Świecino 1462 / Bernard Nowaczyk. – Warszawa : Bellona, cop. 2012. – 222, [1] s., [16] s. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 20 cm. – (Historyczne Bitwy)

Bibliogr. s. 214-216.

ISBN 978-83-11-12337-3

Główne bitwy wojny trzynastoletniej.

324. **NOWAK, Tadeusz Marian:** Walki obronne z agresją Brandenburgii i Zakonu Krzyżackiego w latach 1308-1521 / Tadeusz Marian Nowak // W: Polskie tradycje wojskowe. 1, Tradycje walk obronnych z najazdami Niemców, Krzyżaków, Szwedów, Turków i Tatarów / pod red. Janusza Sikorskiego ; Wojskowy Instytut Historyczny ; [aut. Wiesław Majewski, Tadeusz Marian Nowak, Jerzy Teodorczyk]. – Warszawa : Wydaw. Min. Obrony Narodowej, 1990. – S. 43-135.

ISBN 83-11-07675-8

M.in. wojna trzynastoletnia i odzyskanie przez Polskę Pomorza.

325. **NOWAK, Tadeusz Marian:** Wojna trzynastoletnia 1454-1466 / Tadeusz Nowak. – (Warszawa) : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1974. – 177, [7] s. : il., mapy ; 20 cm. – (Bitwy, Kampanie, Dowódcy ; 3)

Rec.: Bogdan Maciejewski // *Nowe Książki*. – 1974, nr 19, s. 57-58.

326. **OLSZEWSKI, Wiesław:** Wojna trzynastoletnia na Żuławach / Wiesław Olszewski // *Prowincja (Sztum)*. – 2016, nr 2, s. 129-139.

327. **PATER, Walter:** Bitwa na Zatoce Świeżej w 1463 roku / Walter Pater // *Przeгляд Morski*. – 1988, z. 5, s. 52-57.

W wojnie trzynastoletniej 1454-1466.

328. **PROSNAK, Mieczysław:** Polska flota wojenna w okresie wojny trzynastoletniej / Mieczysław Prosnak // *Nautologia*. – 1994, nr 1, s. 7-27.

329. **PTAK, Jan:** Ideowe treści dzieła Jana Plastwiga „Chronicon de vitis Episcoporum Warmiensium” / Jan Ptak // W: Uniwersalizm i regionalizm w kronikarstwie Europy Środkowo-Wschodniej / red. Urszula Borkowska. – Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1996. – S. 195-215.

Streszcz w jęz. ang.

ISBN 83-85854-18-5

Dot. m.in. wojny trzynastoletniej (1454-1466).

330. **PTAK, Jan:** Wojna trzynastoletnia / Jan Ptak // W: *Wojskowość średniowiecznej Warmii* / Jan Ptak. – Olsztyn : OBN, 1997. – S. 204-218. – (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie ; nr 172)

Streszcz. w jęz. niem.

ISBN 83-87643-00-9

331. **RYNKIEWICZ-DOMINO, Wiesława:** To nie był koniec, ale początek wielkich wydarzeń / Wiesława Rynkiewicz-Domino ; rozm. Maciej Zarecki // *Dziennik Elbląski*. – 2007, nr 36, s. 2, il. – (Twarzą w twarz)

Historia zdobycia krzyżackiego zamku w Elblągu przez mieszczan 12 lutego 1454 r.

332. **SPIERAŁSKI, Zdzisław:** *Wojskowość polska w okresie Odrodzenia* / Zdzisław Spierański // W: *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*. T. 1, Do roku 1648 / Andrzej F. Grabski [et al.] ; red. nauk. Janusz Sikorski ; Wojskowy Instytut Historyczny. Zakład Historii Dawnej Wojska Polskiego. – Warszawa : Wydawnictwo Obrony Narodowej, 1965. – S. 244-347.

M.in. działania wojenne wojny trzynastoletniej: oblężenie i zdobycie Malborka (1457-1460), Bitwa pod Świecinem (1462).

333. **URBAN, William:** *Krzyżacy : historia działań militarnych* / William Urban ; z ang. przeł. Eugeniusz Możejko. – Warszawa : „Książka i Wiedza”, cop. 2005. – 374, [1] s., [8] s. tabl. : il., fot., mapy ; 22 cm.

Bibliogr. s. 371-[375].

ISBN 83-05-13365-6

Toż: *Krzyżacy : historia działań militarnych* / William Urban ; z ang. przeł. Eugeniusz Możejko. – Wyd. 2. – Warszawa : Książka i Wiedza, cop. 2007. – 374, [2] s., [8] s. tabl. : il. ; 22 cm. – Bibliogr. s. 371-[375]. – ISBN 978-83-05-13494-1

Toż. wyd. oryg.: *The Teutonic Knights : a military history* / William Urban. – London : Greenhill ; [Mechanicsburg], Pennsylvania : Stackpole Books, 2003. – XIII, 290 p., [8] p. ; il., mapy ; 24 cm. – ISBN 1853675350

Toż: *The Teutonic Knights : a military history* / William Urban. – [Wyd. 2]. – London : Greenhill Books ; St. Paul, MN : MBI Pub. Co., 2005. – XIII, 290 p., [8] p. of plates : il., maps ; 24 cm. – ISBN 1853676675 ; ISBN 1853675350

Toż: *The Teutonic Knights : a military history* / William Urban. – [Wyd. 3]. – Barnsley, South Yorkshire : Frontline Books, [2011]. – XIII, 290 p. : il., maps ; 24 cm. – ISBN 9781848326200

Rec.: Marek Radoch // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 2007, nr 1, s. 111-115.

Z treści: Wojna [trzynastoletnia], s. 316-324. – Drugi pokój toruński, s. 324-327.

334. **WOLSKI, Krzysztof:** *Bitwa pod Świecinem 17 IX 1462* / Krzysztof Wolski // W: *Polskie pola bitew w świetle archeologii : średniowiecze i okres wczesnonowożytny* / Krzysztof Wolski. – Racibórz : Wydawnictwo i Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawoczny, 2008. – S. 110-120 : il.

Bibliogr. s. 166-169.

ISBN 978-83-89802-70-5

335. **1454-1466** : wojna trzynastoletnia z Zakonem Krzyżackim // W: Wojny, bitwy i potyczki w średniowiecznej Polsce : [słownik] / Piotr Bunar, Stanisław A. Sroka. – Kraków : Universitas, cop. 1996. – S. 93-97.

ISBN 83-7052-443-3

Zagadnienia wojskowe zob. też poz. 9, 16, 85, 99, 117, 232, 268, 372, 392, 398, 419

4. HISTORIOGRAFIA I NAUKI POMOCNICZE HISTORII

336. **ACHREMCHYK, Stanisław**: W dobie wojen polsko-krzyżackich / Stanisław Achremczyk // W: Iława : dzieje miasta / Stanisław Achremczyk. – Olsztyn : Wers, 2005. – S. 51-63.

Na s. przedtyt. podtyt.: 1305-2005.

ISBN 83-921205-4-X

337. **BIAŁUŃSKI, Grzegorz**: Zarys dziejów Iławy do 1525 roku / Grzegorz Białuński // W: Iława / Mirosław J. Hoffmann [et al.] ; Towarzystwo Miłośników Ziemi Iławskiej. – Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1999. – S. 22-40. – (Monografie Miast i Wsi Warmii i Mazur, nr 4)

ISBN 83-87643-75-0

338. **BIAŁUŃSKI, Grzegorz**: Źródła i literatura do dziejów południowo-wschodnich obszarów państwa krzyżackiego (do 1525 r.) / Grzegorz Białuński // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 2000, nr 2, s. 165-176.

Streszcz. w jęz. niem.

Historiografia polska i niemiecka.

339. **BISKUP, Marian**: Centralne Archiwum Zakonu Krzyżackiego w Wiedniu / Marian Biskup // *Przegląd Historyczny*. – 1964, z. 1, s. 78-83.

Toż: Centralne Archiwum Zakonu Krzyżackiego w Wiedniu / Marian Biskup. – Warszawa: PWN, 1964. – S. 78-83.

M.in. zasoby dot. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego.

340. **BISKUP, Marian**: Dzieje miasta w średniowieczu (od końca XII w. do 1466 r.) / Marian Biskup // W: Dzieje Inowrocławia. T. 1, (Do 1919 r.) / pod red. Mariana

Biskupa ; [oprac. Zofia Churska et al.] ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu. – Warszawa ; Poznań : Państwowe Wydaw. Naukowe, 1978. – S. 129-236.

M.in. nt. wojny trzynastoletniej i drugiego pokoju toruńskiego 1466 r.

341. **BISKUP, Marian:** Elbląg w czasach krzyżackich : (z problematyki historiograficznej miasta) / Marian Biskup // *Przegląd Zachodni*. – 1951, nr 1/2, s. 102-114.

Udział Elbląga w wojnie trzynastoletniej i jego rola, jako jednego z głównych miast Prus Królewskich w nowym okresie dziejów po pokoju toruńskim.

342. **BISKUP, Marian:** Gdańsk w okresie wojny trzynastoletniej (1454-1466) / Marian Biskup // W: [Dziesięć] X wieków Gdańska / [aut. : Janina Kamińska i in.]. ; Sekretariat Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku. – Warszawa : Sekretariat Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. ; Gdańsk : Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu, 1962. – S. 19-27 : il.

343. **BISKUP, Marian:** Rola Zakonu Krzyżackiego w wiekach XIII-XVI / Marian Biskup // W: Stosunki polsko-niemieckie w historiografii : studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej. Cz. 1 / pod red. Jerzego Krasuskiego, Gerarda Labudy, Antoniego W. Walczaka. – Poznań : IZ, 1974. – S. 327-361.

M.in. dot. wojny trzynastoletniej oraz II pokoju toruńskiego.

344. **BISKUP, Marian:** Stan i potrzeby badań nad państwem krzyżackim w Prusach (w. XIII-początek XVI) / Marian Biskup // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1976, nr 1, s. 21-50.

Streszcz. w jęz. niem.

345. **BISKUP, Marian:** Starostowie-burgrabiowie gdańscy w latach 1457-1506 / Marian Biskup // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – 1954, z. 1, s. 42-61.

Gdańsk w czasach wojny trzynastoletniej.

346. **BISKUP, Marian:** Stosunek Gdańska do Kazimierza Jagiellończyka w okresie wojny trzynastoletniej 1454-1466 / Marian Biskup . – Toruń : Towarzystwo Naukowe, 1952. – 238 s. ; 25 cm. – (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu ; R. 56, z. 1)

Bibliogr.

Rec.: Gottfried Schramm / *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. – T. 9 (1960), nr 4, s. 590-591.

Również dot. postanowień II pokoju toruńskiego.

347. **BISKUP, Marian:** Uwagi o komentarzu krytycznym : lata wojny trzynastoletniej w „Historii polskiej” Jana Długosza / Marian Biskup // *Studia Źródłoznawcze : Commentationes*. – T. 12 (1967), s. 125-147.

Toż nadb.: Uwagi o komentarzu krytycznym : lata wojny trzynastoletniej w „Historii polskiej” Jana Długosza / Marian Biskup. – [Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967]. – S. 125-147 ; 31 cm.

348. **BISKUP, Marian:** Źródła do inkorporacji Prus i wojny trzynastoletniej w archiwach polskich / Marian Biskup // *Archeion*. – T. 24 (1955), s. 179-192.

Toż nadb.: Źródła do inkorporacji Prus i wojny trzynastoletniej w archiwach polskich / Marian Biskup. – Warszawa : PWN, 1955. – S. 179-192 ; 21 cm.

349. **CIEŚLAK, Edmund:** Przywileje Gdańska z okresu wojny 13-letniej na tle przywilejów niektórych miast bałtyckich / Edmund Cieślak // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – T. 6 (1954), s. 61-122.

350. **CIEŚLAK, Edmund:** Zmagania z Krzyżakami o powrót pod panowanie Polski (1454-1466) / Edmund Cieślak // W: *Dzieje Gdańska* / Edmund Cieślak, Czesław Biernat. – Gdańsk : Wydawnictwo Morskie, 1969. – S. 73-92 : il., mapy.

Toż: Zmagania z Krzyżakami o powrót pod panowanie Polski (1454-1466) / Edmund Cieślak // W: *Dzieje Gdańska* / Edmund Cieślak, Czesław Biernat. – Wyd. 2. – Gdańsk : Wydaw. Morskie, 1975. – 643, [1] s., 23 s. tabl. : il., mapy, portr. ; 25 cm. – (Seria Monografii Pomorskich). – Bibliogr.

Toż: [Struggle with the Teutonic Order for a return to Polish rule] / Edmund Cieślak // W: *History of Gdańsk* / Edmund Cieślak, Czesław Biernat ; transl. [from Pol.] by Bożenna Blaim and George M. Hyde. – Gdańsk : Wydaw. Morskie, 1988. – 547, [1] s., [44] s. tabl. kolor. : faks., fot., il., mapy, portr. ; 25 cm. Indeksy. – ISBN 83-215-7211-1

Toż: Zmagania z Krzyżakami o powrót pod panowanie Polski (1454-1466) / Edmund Cieślak // W: *Dzieje Gdańska* / Edmund Cieślak, Czesław Biernat. – Gdańsk : Fundacja Rewaloryzacji Zabytków Gdańska, 1994. – 678 s., [8] s. tabl. : il. ; 24 cm. – Bibliogr. s. 633-637. Indeks. – ISBN 83-902375-0-4

Toż: Struggle with the Teutonic Order for a return to Polish rule / Edmund Cieślak // W: *History of Gdańsk* / Edmund Cieślak, Czesław Biernat ; transl. [from Pol.] by Bożenna Blaim and George M. Hyde. – [2 ed.]. – Gdańsk : Fundacja Biblioteki Gdańskiej, 1995. – 594, [1] s., [52] s. tabl. kolor. : faks., fot., il., mapy, portr. ; 25 cm. – Bibliogr. s. 547-561. – Indeksy. – ISBN 83-86557-00-1

351. **CZAJA, Roman:** Dokumenty przetrwały, bo były bardzo strzeżone / Roman Czaja ; rozm. Maciej Czarnecki // *Gazeta Wyborcza – Toruń*. – 2011, nr 26, s. 2.

352. **CZAPIEWSKA, Natalia Zofia:** Kławkowo w latach 1466-1772 / Natalia Zofia Czapiewska // *Zeszyty Chojnickie*. – Nr 26 (2011), s. 19-35, mapy, tab.

Dzieje Kławkowa po ustaleniach II pokoju toruńskiego.

353. **DERESIEWICZ, Janusz**: Z przeszłości Prus Królewskich : skarbowość Prus Królewskich od r. 1466 [do] 1569 / Janusz Deresiewicz. – Poznań : Księgarnia Akademicka, 1947. – VIII, 218 s. ; 22 cm. – (Biblioteka Historyczna – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk ; 2)

Bibliogr.

354. **DŁUGOKĘCKI, Wiesław**: Bartłomiej Kreczemer-Blume(naw), burmistrz Malborka z czasów Związku Pruskiego i wojny trzynastoletniej : przyczynek do jego biografii / Wiesław Długokęcki. // *Zapiski Historyczne*. – 2002, z. 2, s. 17-26.

Streszcz. w jęz. niem.

355. **DŁUGOKĘCKI, Wiesław**: Dzieje polityczne Pasłęka w okresie Związku Pruskiego i wojny trzynastoletniej / Wiesław Długokęcki // W: Pasłęk : z dziejów miasta i okolic 1297-1997 / red. Józef Włodarski. – Pasłęk : Zarząd Miasta i Gminy, [1997]. – S. 273-278.

356. **FALKOWSKI, Jan**: Ziemia lubawska : przyroda, historia, osadnictwo, społeczeństwo, gospodarka / Jan Falkowski. – Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006. – 866 s. : fot., mapy, portr., wykr. ; 24 cm.

Bibliogr. s. 836-851. – Streszcz. niem.

ISBN 83-231-1919-8

Z treści: Cz. 2. Historia: Pod panowaniem zakonu krzyżackiego (1226-1466), s. 107-113. – W czasach Rzeczypospolitej Szlacheckiej (1466-1772), s. 113-116. – Cz. 3. Osadnictwo: Okres krzyżacko-polski (XIII-XV w.), s. 181-183. – Okres Rzeczypospolitej Szlacheckiej (XV-XVIII w.), s. 183-185. – Cz. 4. Społeczeństwo: Rozwój zaludnienia od XIII w. do 1989 r., s. 330-340.

357. **GANCEWSKI, Jan**: Przemiany gospodarcze w południowo-wschodniej części państwa krzyżackiego : źródła i stan badań / Jan Gancewski // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 2000, nr 2, s. 177-186.

M.in. po II pokoju toruńskim w 1466 r.

358. **GAŚSIOROWSKI, Andrzej**: Nad dokumentami pokoju toruńskiego 1466 roku / Andrzej Gąsiorowski // *Kwartalnik Historyczny*. – 1972, z. 1, s. 134-144.

359. **GAŚSIOROWSKI, Antoni**: Polscy gwaranci traktatów z Krzyżakami w XIV-XV wieku / Antoni Gąsiorowski // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1971, nr 2/3, s. 245-265.

Streszcz. w jęz. ang.

Odp.: W sprawie polskich gwarantów traktatów z Zakonem Krzyżackim w XIV/XV wieku / Maksymilian Grzegorz // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1972, nr 2/3, s. 393-406.

Głównie dot. II pokoju toruńskiego.

360. **GÓRSKI, Karol:** Długosz o wojnie trzynastoletniej : uwagi krytyczne / Karol Górski // *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – Nr 10 (1956) [wyd. 1958], z. 1/4, s. 28-30.

361. **GÓRSKI, Karol:** Dzieje Tucholi i okolic do końca XVIII w. / Karol Górski // W: *Tuchola : zarys monograficzny* / [teksty przygot. Zygmunt Churski et al.] ; red. Jerzy Wojtowicz. – Toruń : Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; Łódź : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. – S. 43-58. – (Prace Popularnonaukowe – Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; 3)

M.in. udział Tucholi w wojnie trzynastoletniej.

362. **GÓRSKI, Karol:** Lenno słupskie / Karol Górski // *Przegląd Zachodni*. – 1947, nr 11/12, s. 944-953, mapy.

Polem.: W sprawie lenna słupskiego / Gerard Labuda // *Roczniki Historyczne*. – 1948, z. 1, s. 179-195. Wymienione w traktacie II pokoju toruńskiego.

363. **GÓRSKI, Karol:** Rozbiór krytyczny wiadomości Długosza o poddaniu się Prus Polsce w r. 1454 / Karol Górski // *Zapiski Historyczne*. – 1961, z. 4, s. 127-143.

364. **GÓRSKI, Karol:** Starostowie malborscy w latach 1457-1510 : pierwsze półwiecze polskiego Malborka / Karol Górski. – Toruń ; Łódź : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960. – 206 s. ; 24 cm. – (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu ; R. 63, z. 1)

Bibliogr.

Urząd starosty malborskiego oraz wpływy polskie na przyłączonych ziemiach.

365. **GRABOWSKI, Janusz:** Źródła do dziejów stosunków Polski z zakonem Krzyżackim w Prusach w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie / Janusz Grabowski // W: *Kancelarie krzyżackie : stan badań i perspektywy badawcze : materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Malbork 18-19 X 2001* / pod red. Janusza Trupindy. – Malbork : Muzeum Zamkowe, 2002. – S. 107-118.

Streszcz. w jęz. niem.

Autor omówił m.in. dokumenty II traktatu toruńskiego (1466).

366. **GRZEGORZ, Maksymilian:** Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r. / Maksymilian Grzegorz ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu. – Toruń ; Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Oddział : na zlec. Polskiej Akademii

Nauk, 1970. – 287, [4] s. : il. ; 23 cm. – (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu ; R. 75, z. 1)

Bibliogr. – Tekst częśc. łac. Streszcz. w jęz. niem.

Rec.: Nad dokumentami pokoju toruńskiego 1466 roku / Antoni Gąsiorowski // *Kwartalnik Historyczny*. – 1971, z. 1, s. 134-144.

Polem.: Dokumenty traktatu toruńskiego z 1466 / Grzegorz Maksymilian // *Kwartalnik Historyczny*. – 1974, nr 2, s. 320-329.

Omów.: Na marginesie pracy o dokumentach traktatu toruńskiego 1466 r. / Irena Sułkowska-Kurasiowa, Stefan Krzysztof Kuczyński // *Zapiski Historyczne*. – 1972, z. 4, s. 159-170.

367. **GUMOWSKI, Marian:** Moneta u Krzyżaków / Marian Gumowski // *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – T. 17 (1951), z. 3/4, s. 7-68, tabl.

Toż nadb.: Moneta u Krzyżaków / Marian Gumowski. – Toruń : Towarzystwo Naukowe, 1951. – 62 s. ; tabl.

Wewnętrzne stosunki ekonomiczne w okresie zawierania II pokoju toruńskiego.

368. **GUMOWSKI, Marian:** Myłki pomorskie Długosza / Marian Gumowski // *Przegląd Zachodni*. – 1951, nr 1/2, s. 291-297.

Błędy Jana Długosza w „Historii polskiej” dot. postanowień II pokoju toruńskiego 1466 r.

369. **Historia** Nidzicy i okolic / pod red. Waldemara Rezmera. – Nidzica : Starostwo Powiatowe, 2012. – 634, [11 k. tabl.] : il. mapy, rys. ; 24 cm.

Bibliogr. s. [571]-583. Indeksy.

ISBN 978-83-932357-0-4

Z treści: Józwiak Sławomir: Nidzica w czasie wojny trzynastoletniej (1454-1466) [Również postanowienia II pokoju toruńskiego], s. 71-72. – Wijaczka Jacek: Dzieje Nidzicy w latach 1466-1807: Dzieje polityczne miasta i okolicy [w wyniku postanowień II pokoju toruńskiego], s. 73-99.

370. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** Padają mury zamku krzyżackiego / Irena Janosz-Biskupowa // W: Szkice toruńskie : (XIII-XVIII w.) / pod red. St. Hoszowskiego ; [aut.: K. Ciesielska et al.]. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1957. – S. 122-167 : il., mapy.

Udział Torunia w wojnie trzynastoletniej.

371. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** Przydatność badawcza „Księgi dochodów i rozchodów nadzwyczajnych miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej” (1454-1466) / Irena Janosz-Biskupowa // *Zapiski Historyczne*. – 1969, z. 3, s. 155-163.

Rec: Janiśław Osiegtowski // *Studia Źródłoznawcze : Commentationes*. – T. 16 (1971) s. 271-272.

372. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** Rola Torunia w Związku Pruskim i wojnie trzy-nastoletniej w latach 1440-1466 / Irena Janosz-Biskupowa. – Toruń : TNT ; Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Oddział : na zlec. polskiej Akademii Nauk, 1965. – 177, [2] s. : faks. ; 24 cm. – (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu ; R. 70, z. 3.)

Bibliogr. s. 161-[166]. Indeks. – Streszcz. w jęz. niem.

Rec. Maria Bogucka // *Kwartalnik Historyczny*. – 1966, nr 2, s. 436-437.

Rec. Zenon Hubert Nowak // *Zapiski Historyczne*. – 1966, z. 3, s. 226-228.

Rec. Henryk Samsonowicz // *Przegląd Historyczny*. – 1966, z. 2, s. 298-300.

Rec. Henryk Samsonowicz // *Acta Poloniae Historica*. – T. 15 (1967), s. 131-133.

373. **JANOSZ-BISKUPOWA, Irena:** Tileman vom Wege, burmistrz toruński : (ze studiów nad mieszczaństwem toruńskim w XV wieku) / Irena Janosz-Biskupowa // *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – T. 20 (1954) [wyd. 1955], s. 223-255.

374. **JÓŹWIĄK, Sławomir:** Przeprawa wiślana naprzeciw Torunia od połowy lat trzydziestych XIII wieku do 1466 roku / Sławomir Józwiak // *Zapiski Historyczne*. – 1996, z. 4, s. 25-43.

Streszcz. w jęz. niem.

375. **Kancelaria** wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku : materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Malbork 2-3 IX 2004 / pod red. Janusza Trupindy ; Muzeum Zamkowe w Malborku. – Malbork : Muzeum Zamkowe, 2006. – 317, [3] s. ; 24 cm.

Streszcz. w jęz. pol., niem.

ISBN 83-86206-94-2

Z treści: Możejko Beata: Kontakty polskiej kancelarii królewskiej z Gdańskiem w okresie wojny trzy-nastoletniej, s. 191-210. – Rowell S. C.: Rumour and ambiguity in diplomatic relations between the Jagiellonians and the Teutonic Order, 1445-1466, s. 249-256. – Szczuczko Witold: Korespondencja czasów wojny. Listy króla Kazimierza Jagiellończyka do Rady Miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej 1454-1466, s. 257-265.

376. **KARCZEWSKA, Teresa:** Przegląd pieczęci pruskich z dokumentów Traktatu Toruńskiego z 1466 roku / Teresa Karczevska // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1962, nr 4, s. 753-779.

Toż nadb.: Przegląd pieczęci pruskich z dokumentów Traktatu Toruńskiego z 1466 roku / Teresa Karczevska ; Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) w Olsztynie. – Olsztyn : [s.n.], 1962. – S. 753-779 : il. ; 24 cm.

Rec.: Stefan Krzysztof Kuczyński // *Wiadomości Numizmatyczne*. – 1963, z. 3, s. 135-137.

377. **KARWASIŃSKA, Jadwiga:** Z dziejów Archiwum Koronnego : dokumenty krzyżackie / Jadwiga Karwasińska // *Przegląd Historyczny*. – T. 37 (1948), s. 181-193.

Polem.: W sprawie wydania dokumentów krzyżackich / Gerard Labuda // *Zapiski Historyczne*. – 1955, z. 3/4, s. 184-200. – Toż nadb.: W sprawie wydania dokumentów krzyżackich / Gerard Labuda. – Toruń : Towarzystwo Naukowe, 1956. – S. 184-200.

Dot. dokumentów, które w myśl postanowień traktatu II pokoju toruńskiego powróciły do Polski.

378. **KLESIŃSKA, Wanda**: Zarys politycznych i gospodarczych dziejów Elbląga / Wanda Klesińska // W: *Z dziejów Elbląga* : praca zbiorowa / pod red. Kazimierza Czarneckiego. – Elbląg : Obywatelski Komitet Wykonawczy Roku Jubileuszowego m. Elbląga, 1956. – S. 3-54 : il.

M.in. dot. wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego.

379. **KONOPCZYŃSKI, Władysław**: Problematyczny powrót nad morze / Władysław Konopczyński // W: *Kwestia bałtycka do XX w.* / Władysław Konopczyński. – Gdańsk : Instytut Bałtycki, 1947. – S. 54-57. – (Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego. Prace Naukowo-Informacyjne. Seria: Sprawy Morskie)

Gdańsk w okresie wojny trzynastoletniej.

380. **KORYCKA, Wanda**: Dawne dzieje / Wanda Korycka // W: *Nowe Miasto : z dziejów miasta i powiatu* / [red. Zbigniew Witkowski]. – Olsztyn : Pojezierze, 1963. – S. 21-96 : il., mapy. – (Z dziejów miasta i powiatu)

Nowe Miasto Lubawskie m.in. okresie wojen polsko-krzyżackich i podpisaniu II pokoju toruńskiego w 1466 r.

381. **KOTARSKI, Stefan**: Olsztyn w czasie wojny trzynastoletniej / Stefan Kotarski // *Komunikat Działu Informacji Naukowej (Instytut Mazurski w Olsztynie)*. – 1948, nr 6/7, s. 99-113.

Bibliogr.

382. **KRYGIER, Anna**: Wykorzystanie możliwości czy zmarnowana szansa? : postrzeganie II pokoju toruńskiego przez historiografię polską na przestrzeni XIX i XX w. / Anna Krygier // W: *Prestiż i władza w średniowieczu* / [red. Monika Jędrzejek et al.]. – Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2012. – S. 49-55.

ISBN 978-83-63311-06-3

Materiały pokonferencyjne ze studenckich konferencji naukowych: IX Ogólnopolska Studencka Sesja Mediewistyczna „Prestiż i władza – problematyka i odbiór społeczny w średniowieczu”, „Grunwald – w sześćsetną rocznicę bitwy”.

383. **KUBIAK, Stanisława**: Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku / Stanisława Kubiak ; Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne. – Wrocław [etc.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. – 196 s., [12] s. tabl. : fot., mapy, rys., wykr. ; 24 cm. – (Biblioteka Archeologiczna ; t. 29)

Bibliogr. s. 147-149. – Streszcz. w jęz. niem.

ISBN 83-04-02376-8

Ze wstępu: m.in. historia polityczna, ustrój i administracja Prus Królewskich w XV w. oraz mennictwo Zakonu Krzyżackiego w 2 połowie XV w.

384. **KUCZYŃSKI, Stefan Krzysztof**: Intaglio rzymskie jako pieczęć przy dokumentacji traktatu toruńskiego 1466 r. / Stefan Krzysztof Kuczyński // *Przegląd Historyczny*. – 1964, z. 2, s. 302-307.

385. **Lata** wojny trzynastoletniej w Rocznikach, czyli Kronikach inaczej Historii polskiej Jana Długosza : 1454-1466 : komentarz krytyczny. Vol. 1-2 / oprac. Stefan M. Kuczyński przy współud. Karola Górskiego (sprawy krzyżackie) oraz Włodzimierza Dworzaczka [et al.] ; Łódzkie Towarzystwo Naukowe. – Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964-1965. – 2 vol. (XIII, [1], 170 s. ; S. 171-257, [1]) ; 23 cm. – (Prace Wydziału II Nauk Historycznych i Społecznych - Łódzkie Towarzystwo Naukowe ; nr 57)

Stanowi t. 5 serii 2 komentarza krytycznego do Annales J. Długosza. – Bibliogr.

Rec.: Zenon Hubert Nowak // *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. – 1966, nr 1, s. 163-167.

386. **LIEK, Gustav**: Miasto Lubawa w Prusach Zachodnich z uwzględnieniem Ziemi Lubawskiej / Gustav Liek ; tł. z niem. Liliana Lewandowska ; red. nauk. Andrzej Radziński. – Lubawa : Miejski Ośrodek Kultury, 2016. – 489, [1] s. : il., mapy ; 24 cm.

Tyt. oryg.: Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau, 1892 – Bibliogr., netogr. s. 13-18. Indeksy.

ISBN 978-83-922085-2-5 (MOK)

Z treści: Od założenia miasta Lubawy do drugiego Pokoju Toruńskiego w 1466 r., s. 52-76. – Lubawa pod panowaniem polskim w latach 1466-1772, s. 77-139.

387. **Losy** Chojnic w wojnie trzynastoletniej 1454-1466 // W: Witold Look (1929-1976) / pod red. Bogdana Kuffla i Zbigniewa Stromskiego. – Bydgoszcz : Przedsiębiorstwo Marketingowe „Logo” ; Chojnice : na zlec. Europejskiego Stowarzyszenia „Pomerania”, 2007. – S. 25-26. – (Biblioteka Filomaty – Towarzystwo Przyjaciół Liceum Ogólnokształcącego im. Filomatów Chojnickich ; t. 5)

ISBN 978-83-87586-70-6 („Logo”)

388. **Lubawa** : dzieje miasta i regionu / pod red. Kazimierza Grążawskiego. – Lubawa : Miejski Ośrodek Kultury, 2016. – 391 s. : il., faks., fotogr., mapy ; 24 cm.

Bibliogr., netogr. przy pracach.

Z treści: Radziński Andrzej: Lubawa – dzieje miasta i regionu w średniowieczu, s. 101-137. – Dygdała Jerzy: Lubawa – biskupie miasto w szlacheckiej Rzeczypospolitej (1466-1772), s. 139-197.

389. **MAŁŁEK, Janusz:** Nowa synteza dziejów Pomorza od połowy XV do połowy XVII wieku / Janusz Małłek, Franciszek Mincer // *Zapiski Historyczne*. – 1981, z. 2, s. 47-70.

Streszcz w jęz. niem.

Toż: Nowa synteza dziejów Pomorza od połowy XV do połowy XVII wieku / Janusz Małłek, Franciszek Mincer // *W: Od Prus do Mazur* / Janusz Małłek. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2016. – S. 58-76.

Prusy Królewskie i Krzyżackie w latach 1466-1525 w historiografii polskiej i niemieckiej.

390. **Mapa 1 (1466-1772)** // W: Warmia i Mazury w rozwoju dziejowym (1466-1939) : mapy historyczne / mapy oprac. i wykonał Gustaw Leyding ; Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. – [Ca 1:1 500 000]. – Olsztyn : Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze”, 1969. – S. 6-7. – (Biblioteka Olsztyńska ; nr 3)

Zawiera mapę oraz omówienie postanowień II pokoju toruńskiego.

391. **MIELCARZ, Jan:** Ziemia człuchowska w okresie wojny 13-letniej (1454-1466) / Jan Mielcarz // *Szkice Człuchowskie*. – T. 2 (1991/1996), z. 2/6, s. 13-27.

392. **Między** średniowieczem a nowożytnością : echa wojny trzynastoletniej na ziemi chojnickiej / pod red. Jacka Knopka i Bogdana Kuffla. – Chojnice : Przedsiębiorstwo Marketingowe „Logo” : na zlec. Europejskiego Stowarzyszenia „Pomerania”, 2006. – 108 s. : il. ; 21 cm. – (Biblioteka Chojnicka ; t. 10)

ISBN 83-87586-56-0 („Logo”)

Z treści: Kowalski Łukasz: Krzyżacy a Polska nie tylko w dobie wojny trzynastoletniej. Próba ukazania wojskowości krzyżackiej i polskiej XV wieku, s. 37-46. – Kuffel Bogdan: Od pierwszej (18 IX 1454 r.) do ostatniej (28 IX 1466 r.), czyli o roli Chojnic w wojnie trzynastoletniej, s. 47-51. – Knopek Jacek: Między zakonem krzyżackim a Polską. Chojnice przed i po wojnie trzynastoletniej, s. 55-61. – Nowak Bronisław: Protoplaści Żalińskich z Żalowa herbu Poraj. Przyczynek do kwestii osadnictwa na Pomorzu po 1466 roku, s. 62-82.

393. **MILEWSKI, Józef:** Walki o wyzwolenie spod panowania krzyżackiego / Józef Milewski // W: Dzieje Starogardu Gdańskiego : miasto i powiat / Józef Milewski. – Gdynia : Wydawnictwo Morskie, 1959. – S. 77-96 : il., mapy, plany.

Dot. m.in. wojny trzynastoletniej 1454-1466.

394. **MOGILNICKI, Zbigniew:** Działdowo przechodziło z rąk do rąk, zdobywali je Krzyżacy i polscy królowie : długotrwałą wojnę zakończył drugi pokój toruński / Zbigniew Mogilnicki // *Gazeta Olsztyńska*. – 2008, nr 15, dod. *Gazeta Działdowska*, nr 3, s. 14, il.

395. **MOŻEJKO, Beata:** Burmistrz gdański Herman Stargard : (ur. około 1405 w Gdańsku – zginął 4 października 1461 w Gniewie) / Beata Możejko, Błażej Śliwiński.

– Gdańsk : Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Josepha Conrada-Korzeniowskiego, 2016. – 27 s. : il. ; 21 cm.

Burmistrz Gdańska w okresie wojny trzynastoletniej, wspierał starania zbrojne króla Kazimierza Jagiełły.

396. **MYŚLIBORSKI-WOŁOWSKI, Stanisław:** Szkice grudziądzkie / Stanisław Myśliborski-Wołowski. – Gdynia : Wydawnictwo Morskie, 1964. – 115, [1] s., [24] k. tabl. : il. ; 23 cm.

Bibliogr.

Toż: Szkice grudziądzkie / Stanisław Myśliborski-Wołowski. – Wyd. 2. – Gdańsk : Wydawnictwo Morskie, 1969. – 122, [2] s., [14] s. tabl. : il., err. ; 18 cm.

Toż: Szkice grudziądzkie / Stanisław Myśliborski-Wołowski. – Wyd. 3. – 181, [1] s. : il. ; 23 cm. – Bibliogr.

Z treści: Pierwszy zjazd z królem w Grudziądzu, s. 28-30. – W okresie wojny trzynastoletniej, s. 30-31.

397. **NOWAK, Przemysław:** Pieczęcie przy polskim dokumencie wstępnym pokoju toruńskiego z 1466 r. / Przemysław Nowak // *Roczniki Historyczne*. – T. 67 (2001), s. 215-228, [4] s., tabl. kolor.

Toż. nadb.: Pieczęcie przy polskim dokumencie wstępnym pokoju toruńskiego z 1466 roku / Przemysław Nowak. – [Poznań : Towarzystwo Miłośników Historii], 2001. – S. [215]-228, [4] s. tabl. kolor. ; 24 cm.

398. **NOWAKOWSKI, Andrzej:** Badania na pobojuwisku z wojny trzynastoletniej pod wsią Świecino, powiat Puck / Andrzej Nowakowski // *Pomorania Antiqua*. – T. 11 (1983), s. 315-319.

399. **Nowe Miasto Lubawskie** : zarys dziejów / pod red. Mieczysława Wojciechowskiego ; [aut. Henryk Rochnowski et al.]. – Nowe Miasto Lubawskie : Urząd Miejski, 1992. – 381 s. : faks., fot., 2 mapy, 2 pl., portr., rys. ; 21 cm.

Z treści: Radziwiński Andrzej: Nowe Miasto Lubawskie w średniowieczu [m.in. w okresie wojny trzynastoletniej i podpisania II pokoju toruńskiego w 1466 r.], s. 27-60. – Poraziński Jarosław: Nowe Miasto Lubawskie w czasach Rzeczypospolitej Szlacheckiej (1466-1772), s. 61-90.

400. **PIERADZKA, Krystyna:** Traktat toruński 1466 roku w obcych relacjach kronikarskich i pierwsze starania w Kurii Rzymskiej o jego zatwierdzenie / Krystyna Pieradzka // *Małopolskie Studia Historyczne*. – 1966, z. 3/4, s. 3-17.

401. **PIWARSKI, Kazimierz:** Gdańsk wraca do Polski / Kazimierz Piwarski // W: Dzieje Gdańska w zarysie / Kazimierz Piwarski. – Gdańsk : Instytut Bałtycki, 1946. – S. 53-58. – (Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego. Prace Naukowo-Informacyjne. Seria Pomorze)

Bibliogr.

Toż: *Dzieje Gdańska w zarysie* / Kazimierz Piwarski ; Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Josepha Conrada-Korzeniowskiego w Gdańsku. – Toruń : Wydaw. Adam Marszałek, 1997. – 262, [1] s. ; 21 cm. – (Dziejopisarze Gdańska). – Bibliogr. s. 248-253. – Indeksy. – ISBN 83-7174-130-8

402. **POCIEJEWSKA, Małgorzata**: Karol Emilian Sieniawski : życie i twórczość / Małgorzata Pocijevska. – Olsztyn : Pracownia Wydawnicza „ElSet”, 2016. – 69, [3] s. : faks., fot., mapy ; 25 cm.

Bibliogr., netogr. na s. 46-47.

ISBN 978-83-64736-69-8

Dot. m.in. pracy: Biskupstwo warmińskie, jego założenie i rozwój na ziemi pruskiej z uwzględnieniem dziejów i stosunków jeograficznych ziem dawniej krzyżackich, t. 1, Poznań 1878 [rozd. I poświęcony m.in. II pokojowi toruńskiemu i włączeniu Warmii do Rzeczypospolitej].

403. **Polska** i Litwa w XV w. (1466 r.) : 1:5 000 000 / oprac. H. Rutkowski ; wyk. R. Rajchert. – Skala 1:5 000 000. – Warszawa : [s.n.], 1960. – 1 mapa.

404. **RADOCH, Marek**: Najazdy na opactwo pelplińskie i jego posiadłości w czasie wojny trzynastoletniej w świetle korespondencji krzyżackiej / Marek Radoch // W: *Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu : Pelplin – 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego : materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Pelplinie w dniach 21-23 września 2001 r., przez Starostwo Powiatowe w Tczewie, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego oraz Zespół do badań nad historią i kulturą cystersów w Polsce Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu* / kom. red. Dariusz Aleksander Dekanski [et al.]. – Pelplin ; Tczew : „Bernardinum”, 2002. – S. 49-58.

ISBN 83-88935-93-3

405. **RADZIMIŃSKI, Andrzej**: Kwidzyn w średniowieczu / Andrzej Radziński // W: *Kwidzyn : dzieje miasta. T. 1* / pod red. Krzysztofa Mikulskiego i Justyny Liguz. – Kwidzyn : Kwidzyńskie Centrum Kultury, 2004. – S. 55-90.

ISBN 83-921104-0-4

Toż.: *Kwidzyn w średniowieczu* / Andrzej Radziński // W: *Kwidzyn : dzieje miasta. T. 1* / pod red. Krzysztofa Mikulskiego i Justyny Liguz. – Wyd. 2. uzup. – Kwidzyn : Kwidzyńskie Centrum Kultury, 2013. – 376 s., [32] s. tabl. : il. ; 24 cm. – Bibliogr. s. 327-336. Indeksy. – ISBN 978-83-63355-17-5

M.in. miasto wobec wielkich wydarzeń, dot. też wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego.

406. **REMER, Jerzy**: Toruń : historia, ludzie, sztuka / Jerzy Remer ; [oprac. graf. Zygfryd Gardzielewski]. – Toruń ; Łódź : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Oddział, 1962. – 181, [2] s., [1] k. tabl. : il. ; 21 cm. – (Prace Popularnonaukowe – Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; 2)

Bibliogr.

Toż: Toruń : historia, ludzie, sztuka / Jerzy Remer ; [oprac. graf. Zygfryd Gardzielewski] ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu. – Wyd. 2 uzup. i rozsz. – Toruń : Wydawnictwo Poznańskie, 1965. – 194, [2] s. : il. ; 23 cm. – (Prace Popularnonaukowe – Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; 2). – Bibliogr.

Toż: Toruń : historia, ludzie, sztuka / Jerzy Remer. – Wyd. 3 uzup. i rozsz. – Toruń : Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1970. – 243, [1] s., [2] k. tabl. : il. ; 23 cm. – (Prace Popularnonaukowe – Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; 2). – Bibliogr.

Z treści: Zmagania z Krzyżakami, s. 97-98. – W wojnie trzynastoletniej, s. 98-101.

407. **Rozbiór** krytyczny *Annalium Poloniae* Jana Długosza z lat 1445-1480. T. 2 / [red. nauk. Krystyna Pieradzka] ; oprac. St. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska pod kier. Jana Dąbrowskiego ; Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965. – LXVII, [1], 434, [2] s. ; 27 cm. – (Prace Komisji Nauk Historycznych ; nr 12)

Bibliogr.

Toż fragm. nadb.: Rozbiór krytyczny *Annalium Poloniae* Jana Długosza z lat 1445-1480 T. 2 : [przedmowa do tomu drugiego] / Krystyna Pieradzka. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakł. Nar. im. Ossol., 1965. – LIV s. ; 24 cm.

T. 1 dot. lat 1385-1444.

408. **SAMSONOWICZ, Henryk**: Gdańsk w okresie wojny trzynastoletniej / Henryk Samsonowicz // W: Historia Gdańska. T. 2, 1454-1655 / oprac. zbior. pod red. E. Cieślaka ; [aut. poszczeg. części tomu Jerzy Stankiewicz et al.] ; pod red. Edmunda Cieślaka. – Gdańsk : Wydawnictwo Morskie, 1982. – S. 43-76.

M.in. udział w rokowaniach pokojowych w Toruniu.

409. **SANTBERG, Andreas**: Die „Chronik vom Bund und Vereinigung wider Gewalt und Unrecht” des Hochmeisterkaplans Andreas Santberg zur Vorgeschichte des Dreizehnjährigen Krieges in Preuen (1450-1454) / bearb. Dieter Heckmann, Marie-Luise Heckmann. – Marburg : Elwert, 2007. – X, 122 s.

ISBN 978-3-7708-1312-4 = 3-7708-1312-X

Rec.: Norbert Kersken // *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. – Bd. 53 (2009 [2010]), s. 130-132.

Rec.: Arno Mentzel-Reuters // *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. – Bd. 65 (2009), H. 1, s. 235.

410. **SCHRIMER, Jacek**: Ziemianie Ziemi Sztumskiej i ich posiadłości 1466-1945. Cz. 1 / Jacek Schrimmer // *Prowincja (Sztum)*. – 2016, nr 3, s. 104-115.

411. **SKOMIAŁ, Jakub**: Spór polsko-krzyżacki w kronice Jana Długosza / Jakub Skomiał // *Studia Prawno-Ekonomiczne*. – T. 91, [cz.] 1 (2014), s. 123-152.

Bibliogr. – Streszcz. w jęz. ang.

Dot. m.in. okresu wojny trzynastoletniej i II pokoju toruńskiego.

412. **Stosunek** miasta Chojnic do Zakonu Krzyżackiego (1410-1466) // W: Witold Look (1929-1976) / pod red. Bogdana Kuffla i Zbigniewa Stromskiego. – Bydgoszcz : Przedsiębiorstwo Marketingowe „Logo” ; Chojnice : na zlec. Europejskiego Stowarzyszenia „Pomerania”, 2007. – S. 217-219. – (Biblioteka Filomat – Towarzystwo Przyjaciół Liceum Ogólnokształcącego im. Filomatów Chojnickich ; t. 5)

ISBN 978-83-87586-70-6 („Logo”)

413. **SZORC, Alojzy**: Warmia a Rzeczpospolita / Alojzy Szorc // W: Dzieje Warmii 1454-1660 : stan badań i postulaty badawcze / Alojzy Szorc. – Olsztyn : „Hosianum”, 1999. – S. 19-25. – (Rozprawy Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie ; nr 14)

Bibliogr. – Indeksy.

414. **SZYMAŃSKI, Kazimierz**: Dzieje zamku grudziądzkiego / Kazimierz Szymański // *Rocznik Grudziądzki*. – [T. 1] (1960), s. 73-104, il.

M.in. w okresie wojny trzynastoletniej oraz po podpisaniu II pokoju toruńskiego.

415. **ŚLIWIŃSKI, Józef**: Ziemia lubawska w okresie wojny trzynastoletniej / Józef Śliwiński. – Lubawa : Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze” w Olsztynie. Od-dział, 1982 (Olsztyn : „Pojezierze”). – 34, [2] s. : 1 s. mapa ; 21 cm.

416. **ŚWIEŻAWSKI, Aleksander**: Mazowsze wobec wojny trzynastoletniej / Aleksan-der Świeżawski // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Seria 1, Nauki Humani-tyczno-Społeczne*. – Z. 60 (1969), s. 63-78.

Streszcz. w jęz. niem.

417. **WALENTA, Krzysztof**: Od czasów najdawniejszych do II pokoju toruńskiego (1466) / Krzysztof Walenta, Klemens Bruski // W: Dzieje Chojnic / pod red. Kazimierza Ostrowskiego. – Chojnice : Urząd Miejski, 2003. – S. 19-104.

ISBN 83-919405-0-0

Toż.: Od czasów najdawniejszych do II pokoju toruńskiego (1466) / Krzysztof Walenta, Klemens Bruski // W: *Dzieje Chojnic* / pod red. Kazimierza Ostrowskiego. – Wyd. 2. – Chojnice : Urząd Miejski, 2010. – S. 21-108. – ISBN 978-83-930566-2-0

418. **WEISE, Erich**: Das westliche Ordensland und der Zweite Thorner Vertrag von 1466 / Erich Weise // *Zeitschrift für Ostforschung*. – T. 19 (1970), z. 3, s. 478-488.

419. **ZYBAJŁO, Maciej**: Gdańscy dowódcy człuchowskiego zamku w okresie wojny

trzynastoletniej / Maciej Zybajło // *Szkice Człuchowskie*. – T. 4 (2000), z. 9/10, s. 9-14.

420. **ŻYTKOWICZ, Leonid**: Uwagi w sprawie wydawnictw źródłowych do dziejów Prus Królewskich 1454-1772 / Leonid Żytkowicz // *Przegląd Historyczny*. – 1954, z. 1, s. 372-389.

Historiografia i nauki pomocnicze historii zob. też poz. 5, 10, 23, 213, 235, 244, 307, 311, 476

5. LITERATURA PIĘKNA

421. **CZERNIAWSKI, Czesław**: Na rozkaz króla / Czesław Czerniawski. – Warszawa : Wydaw. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973. – 304, [4] s. ; 19 cm.

Rec.: Na rozkaz króla / Marek Hryniewicz // *Nowe Książki*. – 1974, nr 2, s. 54-55.

Rec.: Dzielni gdańscy kaprowie / Zbigniew Kosiorowski // *Spojrzenia*. – 1974, nr 5, s. 22.

Rec.: Oblicza rozkazu / Wacław Szczepkowski // *Litery*. – 1974, nr 6, s. 24.

Akcja powieści toczy się w latach 1456-1463, dot. m.in. działań floty kaperskiej na Bałtyku.

422. **DZIANISZ, Paweł**: Trzy zielone strzały / Paweł Dziańsz ; [il. Piotr Budziszewski]. – Gdańsk : Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. Oddział Miejski, 1984. – 153, [6] s. : il. ; 24 cm.

ISBN 83-85011-00-5

ISBN 978-83-89079-72-0

Toż: Trzy zielone strzały / Paweł Dziańsz ; [rys. Wiesław Matuszek]. – Wyd. 2. – Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2007. – 175, [1] s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89079-72-0

Powieść dla młodzieży, której akcja toczy się podczas wojny polsko-krzyżackiej 1454-1466.

423. **KOMUDA, Jacek**: Krzyżacka zawierucha / Jacek Komuda ; il. Hubert Czajkowski. – Lublin : Fabryka Słów, 2010. – 226, [6] s. : il. ; 20 cm. – (Bestsellery Polskiej Fantastyki)

ISBN 978-83-7574-264-0

Powieść historyczna rozgrywająca się w okresie wojny polsko-krzyżackiej 1454-1466.

424. **PIECHOWSKI, Jerzy**: Znak salamandry / Jerzy Piechowski. – Warszawa : „Pax”, 1970. – 349, [3] s. ; 40 cm.

Toż: Znak Salamandry / Jerzy Piechowski. – Wyd. 2. – Warszawa : „Pax”, 1972. – 350, [2] s. ; 18 cm.

425. **RUCIŃSKI, Marian:** Trzynaście lat / Marian Ruciński // W: Opowieści morskiej fali / Marian Ruciński ; [il. Antoni Uniechowski]. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1956. – S. 43-52.

Opowiadanie o końcowej fazie wojny trzynastoletniej.

426. **TRACIEWICZ, Kazimierz:** Skruszona potęga / Kazimierz Traciewicz. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1977. – 230, [3] s. ; 20 cm.

Rec.: Dwa tyki historyki / Emil Biela // *Fakty* 77. – 1977, nr 46, s. 7.

Rec.: Epizod narodowej walki / Stanisław Stanuch // *Dziennik Polski*. – 1977, nr 249, s. 4.

Rec.: Historia i przygoda / Tadeusz J. Żółciński // *Życie Literackie*. – 1978, nr 4, s. 16.

Powieść historyczna z czasów wojny trzynastoletniej zakończona podpisaniem II pokoju toruńskiego.

427. **WÓJCICKI, Józef:** Bałtyckie orły / Józef Wójcicki. – Poznań : Wydaw. Poznańskie, 1974. – 418, [4] s. ; 18 cm.

Rec.: Feliks Zygmunt Weremiej // *Kierunki*. – 1974, nr 51/52, s. 13.

Rec.: Marek Hryniewicz // *Nowe Książki*. – 1975, nr 5, s. 17-18.

Powieść historyczna rozgrywająca się w okresie wojny polsko-krzyżackiej (1454-1466).

6. SZTUKA

428. **BŁĄŻEJEWSKA, Anna:** Kryzys sztuk plastycznych na obszarze Prus po pokoju toruńskim 1466 roku w kontekście wcześniejszej spuścizny artystycznej tego regionu / Anna Błązejewska // *Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego*. – T. 37 (2005), z. 3, s. 60-70.

429. **CHODYŃSKI, Antoni Romuald:** „Oblężenie Malborka w 1460 roku” jako źródło ikonograficzne do dziejów wojny trzynastoletniej / Antoni Romuald Chodyński // *Muzealnictwo Wojskowe*. – [T.] 7 (2000), s. 351-396.

Obraz Martina Schonincka.

430. **CHODYŃSKI, Antoni Romuald:** Przypomnienie gdańskiej militarnej sławy podczas oblężenia Malborka w 1460 roku / Antoni Romuald Chodyński // W: *Praeterita posteritati : studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Maciejowi Kilarskiemu* / red. Mariusz Mierzwiński. – Malbork : Muzeum Zamkowe w Malborku, 2001. – S. 67-82.

Ikoniczne przedstawienie wojny trzynastoletniej (1454-1466).

431. **CHODYŃSKI, Antoni Romuald:** Znaczenie zaginionego obrazu „Oblężenie Malborka w 1460 roku” z Gdańskiego Dworu Artusa w studiach nad orężem schyłku XV wieku / Antoni Romuald Chodyński // *Rocznik Elbląski*. – T. 17 (2000), s. 13-33.

432. **FRANKOWSKI, Stanisław:** Malarz bardzo pokojowy / Stanisław Frankowski // *Nowości (Toruń)*. – 2011, nr 9, s. 18.

Marian Jaroczyński, twórca obrazu „II Traktat Toruński”.

433. **KROPLEWSKA-GAJEWSKA, Anna:** Marian Jaroczyński (1819-1901) – II Traktat Toruński (szkic) / Anna Kroplewska-Gajewska // W: *Perły z lamusa : najcenniejsze zbiory Muzeum Okręgowego w Toruniu* / [red. nauk. Marek Rubnikowicz ; fot. Andrzej Skowroński] ; Muzeum Okręgowe w Toruniu. – Toruń : Muzeum Okręgowe, 2009. – S. 20-21.

434. **KUHN, Paulina:** Kolos toruński / Paulina Kuhn // *Nowości (Toruń)*. – 1994, nr 158, s. 6.

Obraz Mariana Jaroczyńskiego „II Traktat Toruński”.

435. **MAZURKIEWICZ, Janina:** Mariana Jaroczyńskiego II Traktat toruński / Janina Mazurkiewicz. – [Toruń] : Muzeum Okręgowe, [1966]. – 13, [6] s. ; 18 cm.

436. **WRÓBLEWSKA, Kamila:** Późnogotycka sztuka na Warmii po pokoju toruńskim 1466 roku : (z badań nad sztuką Warmii czasów Mikołaja Kopernika) / Kamila Wróblewska // *Rocznik Olsztyński*. – T. 10 (1972), s. 9-89, il.

Streszcz. w jęz. ang., ros.

Sztuka zob. też poz. 171, 200

7. OBCHODY. SESJE. WYSTAWY

437. **ADAMKOWICZ, Marek:** Nie taki Krzyżak straszny? / Marek Adamkowicz // *Pomerania*. – 2016, nr 12, s. 25.

Wystawa w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska.

438. **ADAMKOWICZ, Marek:** Opowieść o Krzyżakach / Marek Adamkowicz // *Dziennik Bałtycki*. – 2016, nr 253, dod. Trójmiasto, s. 15.

Wystawa w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska.

439. **AJNENKIEL, Andrzej:** Ogniwu udanego sezonu : po sesji toruńskiej / Andrzej Ajnenkiel // *Trybuna Ludu*. – 1966, nr 256, s. 4.

Obchody 500-lecia II pokoju toruńskiego.

440. **AKS:** Wystawa z okazji 550. rocznicy zawarcia II pokoju toruńskiego [online] / aks, gma. Tryb dostępu: <http://dzieje.pl/wystawy/wystawa-z-okazji-550-lecia-zawarcia-ii-pokoju-torunskiego> [dostęp 06.12.2016]

W Muzeum Historycznym Miasta Gdańska.

441. **ALM:** Można być aktywnym w każdym wieku / ALM // *Gazeta Gietrzwałdzka*. – 2016, nr 16, s. 4.

Projekt „Warmia” realiz. przez słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Olsztynie z okazji 650. rocznicy przyłączenia regionu do Rzeczypospolitej w wyniku postanowień II pokoju toruńskiego.

442. **Będziemy** świętować // *Wiadomości Gazeta Warmińska*. – Nr 77 (2016), s. 4.

Dot. m.in. planowanych w 2016 r. obchodów 550-lecia II pokoju toruńskiego.

443. **BIAŁA, Izabela:** Wielki mistrz krzyżacki świętuje pokój : ważna wystawa w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska [online] / Izabela Biała ; fot. Grzegorz Meh-ring. Tryb dostępu: <http://www.gdansk.pl/wiadomosci/Wielki-mistrz-krzyzacki-swietuje-pokoj-Wazna-wystawa-w-Muzeum-Historycznym-Miasta-Gdanska,a,63602> [dostęp 06.12.2016]

444. **BOGUCKA, Maria:** W pięćsetną rocznicę / Maria Bogucka // *Wojsko Ludowe*. – 1966, nr 9, s. 69-71.

445. **BOLDUAN, Tadeusz:** Toruń we wrześniu / Tadeusz Bolduan, Stanisław Dziadoń // *Litery*. – 1966, nr 10, s. 16-17.

Sesja naukowa z okazji obchodów 500-lecia II pokoju toruńskiego.

446. **DEJNEKO-BIAŁKOWSKA, Monika:** Diecezjalne echa 1050-lecia chrztu Polski / Monika Dejnego-Białkowska // *Toruńskie Wiadomości Kościelne*. – 2016, nr 1/2, s. 316-318.

Obchody na terenie diecezji toruńskiej oraz woj. kujawsko-pomorskiego zorg. na zamku w Bierzgłowie. M.in. inscenizacja II pokoju toruńskiego.

447. **GULDON, Zenon:** Pięćsetlecie pokoju toruńskiego / Zenon Guldon // *Kwartalnik Historyczny*. – 1967, nr 1, s. 247-249.

448. **Historyczny** projekt Zespołu Szkół Pijarskich im. św. Mikołaja [online]. Tryb dostępu: <http://mlodyelblag.pl/historyczny-projekt-> [dostęp 06.12.2016]

Projekt pn. „II pokój toruński – spełnione marzenia Wawrzyńca Piligrima, burmistrza miasta Elbląga”.

449. **J. KR.:** Sesja naukowa z okazji 500-lecia pokoju toruńskiego / J. Kr. // *Przegląd Zachodni*. – 1966, nr 5/6, s. 208.

Zorg. w 1966 r. w Elblągu.

450. **JATCZYŃSKA, Natasza:** W przyszłym roku czeka nas powtórka z historii Polski / Natasza Jatczyńska // *Gazeta Olsztyńska*. – 2015, nr 199, s. 4.

Planowane wojewódzkie obchody jubileuszu 550-lecia II pokoju toruńskiego w Elblągu.

451. **Jubileusz** 550-lecia II pokoju toruńskiego w naszej szkole [online]. Tryb dostępu: <http://www.wmodn.elblag.pl/2016/11/02/1810/> [dostęp 06.12.2016]

Projekt Warmińsko-Mazurskiego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Elblągu.

452. **KNOPEK, Dorota:** Bitwa pod Chojnicami (18 IX 1454 r.) w tradycji historycznej i regionalnej : sprawozdanie z sympozjum naukowego w Chojnicach 17 września 2004 r. / Dorota Knopek // *Zeszyty Chojnickie*. – Nr 19 (2004), s. 153-156.

Toż: Bitwa pod Chojnicami (18 IX 1454 r.) w tradycji historycznej i regionalnej : sprawozdanie z sympozjum naukowego w Chojnicach 17 września 2004 r. / Dorota Knopek // *Rocznik Gdański*. – T. 65 (2005), z. 1/2, s. 225-226.

Bitwa wojny trzynastoletniej.

453. **Komunikaty** na sesję naukową poświęconą dziełom sztuki Pomorza zorganizowaną w 500-lecie Pokoju Toruńskiego : pod patronatem poka Aleksandra Schmidta przewodniczącego Prez. Wojew. Rady Narod. w Bydgoszczy / Stowarzyszenie Historyków Sztuki. Oddział w Toruniu ; [Jan Zoboiewicz et al.]. – Toruń : [s.n.], 1966. – 112 s., [6] k. tabl. : il. ; 24 cm.

454. **Konferencja** „Pokój toruński” [online]. Tryb dostępu: <http://www.euh-e.edu.pl/n/s/794/konferencja-quot-> [dostęp 06.12.2016]

Zorg. w Elblągu 10 VI 2016 r. przez Elbląską Uczelnię Humanistyczno-Ekonomiczną i Instytut Kaszubski z Gdańska.

455. **Konferencja** w 550. rocznicę podpisania II pokoju toruńskiego [online]. Tryb dostępu: <http://mlodyelblog.pl/konferencja-w-550-> [dostęp 06.12.2016]

Planowany przebieg konferencji pt. „Tworzenie się polskiej państwowości w krzyżackich Prusach. W 550 rocznicę podpisania II pokoju toruńskiego” zorg. w ramach cyklu „Rozmowy o przeszłości mojego miasta” w Bibliotece Elbląskiej.

456. **KRZEMIŃSKA, Beata**: Rok Rzeki Wisły [online] / Beata Krzemińska. Tryb dostępu: http://www.kujawsko-pomorskie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=29994 [dostęp 06.12.2016]

Ogólnopolskie obchody Roku Rzeki Wisły. M.in. inscenizacja Bitwy na Wiśle, zaprzysiężenie II pokoju toruńskiego.

457. **MIERZEJEWSKA, Aleksandra**: 550. rocznica podpisania dokumentu pokojowego : II Traktat toruński z 1466 roku / Aleksandra Mierzejewska // *Bez Wierszówki*. – 2016, nr 11/12, s. 10, il.

Nt. inkorporacji Prus w granice Rzeczypospolitej, wojny trzynastoletniej oraz wystawy w Toruniu, prezentującej okres poprzedzający podpisanie traktatu.

458. **NOWAK, Zenon Hubert**: Obchody 500-lecia Pokoju Toruńskiego (1466-1966) / Zenon Nowak // *Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza*. – T. 3 (1966), s. 207-212.

459. **NOWAK, Zenon Hubert**: Ogólnopolska sesja naukowa w 500-lecie traktatu toruńskiego / Zenon Nowak // *Zapiski Historyczne*. – 1967, z. 2, s. 103-108.

Streszcz w jęz. niem.

460. **Obchody** jubileuszu 550-lecia II pokoju toruńskiego z roku 1466 // W: Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego : vademecum radnego / [oprac. red. Kinga Müller]. – Olsztyn : Pracownia Wydawnicza ElSet, 2016. – S. 42-43 : il.

ISBN 978-83-64736-58-2

461. **Obchody** traktatu pokojowego na Warmii i Mazurach // *Wiadomości Gazeta Warmińska*. – Nr 90 (2016), s. 5, il.

II pokój toruński. Kr. konferencja podsumowująca obchody w woj. warmińsko-mazurskim zorg. na olsztyńskim zamku.

462. **„Odwracamy** dusze nasze na ścieżki pokoju i zgody : Gdańsk i Krzyżacy w 550. rocznicę zawarcia II pokoju toruńskiego” [online]. Tryb dostępu:

<http://www.mhmg.pl/pl/wydarzenia/wydarzenie/864/odwracamy-dusze-nasze-na-sciezki-pokoju-i-zgody-gdansk-i-krzyzacy-w-550-rocznice-zawarcia-ii-pokoju-torunskiego> [dostęp 06.02.2017]

Relacja z otwarcia wystawy w Dworze Artusa w Gdańsku.

463. **PIÓRKOWSKA, Joanna:** Sesja naukowa pt. „Toruń miastem pokoju. II pokój toruński” / Joanna Piórkowska // *Rocznik Toruński*. – [R.] 43 (2016), s. 359-362.

Konferencja zorg. przez Towarzystwo Miłośników Torunia i Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 26 X 2016 r.

464. **PLATTER, Bruno:** Po 550 latach przegrana już nie boli [online] / Bruno Platter ; rozm. Izabela Biała. Tryb dostępu: <http://www.gdansk.pl/wiadomosci/Bruno-Platter-wielki-mistrz-zakonu-krzyzackiego-po-550-latach-przegrana-juz-nie-boli-WYWIAD,a,63636> [dostęp 07.01.2017]

465. **Podsumowanie** projektu „Jubileusz II pokoju toruńskiego w naszej szkole” [online]. Tryb dostępu: <http://www.wmodn.elblag.pl/2016/10/21/podsumowanie-projektu-jubileusz-ii-pokoju-torunskiego-naszej-szkole/> [dostęp 06.12.2016]

Projekt Warmińsko-Mazurskiego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Elblągu.

466. **PODSZUCKI, Bogusław:** Wystawa pt. „Wojna 13-letnia i II pokój toruński w dokumencie archiwalnym” / Bogusław Podszucki // *Archeion*. – [T.] 46/47 (1967), s. 218-219.

Wystawa zorg. w Archiwum Państwowym w Toruniu.

467. **Program** przygotowania do obchodów 500 rocznicy II Pokoju Toruńskiego : (styczeń – październik) : zatwierdzony na Plenum M.K.F.J.N. w dniu 10.II.1966 r. / Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Bydgoszczy ; Miejski Komitet Frontu Jedności Narodu w Toruniu. – Toruń : [s.n.], 1966. – 29, [3] s. : il. ; 19 cm.

Tyt. okł.: II Pokój Toruński 1466-1966

468. **RASZKIEWICZ, Włodzimierz:** Zakon Krzyżacki jeszcze istnieje : nasz reporter rozmawia z wielkim mistrzem [online] / Włodzimierz Raszkiewicz. Tryb dostępu: <https://radiogdansk.pl/index.php/audycje-rg/kawalek-swiata-i-herbata/item/51779-zakon-krzyzacki-jeszcze-istnieje-nasz-reporter-rozmawia-z-wielkim-mistrzem.html> [dostęp 06.12.2016]

Udział Wielkiego Mistrza Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, Bruno Plattera w otwarciu wystawy „Gdańsk i Krzyżacy w 550. rocznicę zawarcia II pokoju toruńskiego” zorg. w Gdańsku.

469. **Relacja** z konferencji „Spotkania z historią – 550-lecie II pokoju toruńskiego” [online]. Tryb dostępu: http://www.domwarminski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=915

Zorg. 6 X 2016 r. na zamku w Lidzbarku Warmińskim przez Stowarzyszenie „Dom Warmiński” oraz Stowarzyszenie Gmin „Polskie zamki gotyckie”.

470. **Rok** Rzeki Wisły – Inscenizacja II Pokoju Toruńskiego na Bulwarze Filadelfijskim [online]. Tryb dostępu: <http://www.chillitorun.pl/miasto/rok-rzeki-wisly-inscenizacja-ii-pokoju-torun-skiego-na-bulwarze-filadelfijskim-foto/> [dostęp 06.12.2016]

471. **Rok** rzeki Wisły 2017 : inauguracja ogólnopolskich obchodów Toruń 19 października 2016. – Toruń : [s.n.], 2016. – 1 k. złoż.

Zawiera program uroczystości oraz omówienie rangi wydarzeń historycznych.

472. **RUTYNOWSKI, Mateusz**: Jubileusz Warmii [online] / Mateusz Rutynowski. Tryb dostępu: <http://civitaschristiana.olsztyn.pl/2016/10/> [dostęp 06.02.2017]

Kr. inf. o spotkaniu w Oddziale Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana” w Olsztynie, 19 X 2016 oraz wykładzie dr. Jerzego Kiełbika z Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie.

473. **Skarbiec** Narodowy : Traktaty Toruńskie 1411 i 1466 : [otwarcie wystawy 1 lutego 2011 roku...] / Prezydent Miasta Torunia Michał Zaleski oraz Dyrektor Muzeum Okręgowego w Toruniu Marek Rubnikowicz. – Toruń : Muzeum Okręgowe, 2011. – [1] k. ; 21x11 cm.

Zaproszenie na wystawę zorg. przez Muzeum Okręgowe w Toruniu.

474. **Słynne** postacie z Warmii na zakładkach // *Wiadomości Gazeta Warmińska*. – Nr 71 (2016), s. 5.

Zakładki do książek wydane przez samorząd Olsztyna z okazji 550 rocznicy II pokoju toruńskiego i przyłączenia Warmii do Polski.

475. **SPANDOWSKI, Szymon**: Przeprawy z toruńską przeprawą : 550 lat temu został podpisany II pokój toruński / Szymon Spandowski // *Nowości (Toruń)*. – 2016, nr 245, s. 8.

476. **SPANDOWSKI, Szymon**: Ratusz nasz dwupokojowy : bezcenny dokument, kończący wojnę z Zakonem, po 600 latach wrócił do Torunia / Szymon Spandowski. // *Nowości (Toruń)*. – 2011, nr 26, s. 3.

Wystawa zorg. w toruńskim Ratuszu Staromiejskim. Traktaty I i II pokoju toruńskiego wypożyczone z Archiwum Akt Dawnych w Warszawie.

477. **SWOŁKOWICZ, Julian:** Ogólnopolska sesja naukowa historyków w Toruniu / Julian Swołkowicz // *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. – 1966, nr 4, s. 720-722.

Zorg. w dniach 9-11 IX 1965 r. w 500-lecie II pokoju toruńskiego.

478. **SZAGŹDOWICZ, Marta:** Gdańsk i Krzyżacy / Marta Szagźdowicz // *Pomeronia*. – 2016, nr 12, s. 35.

M.in. wystawa „Gdańsk i Krzyżacy w 550. rocznicę zawarcia II pokoju toruńskiego” zorg. w Dworze Artusa w Gdańsku.

479. **T.BOL.:** Toruń 1466-1966 / T.Bol. // *Litery*. – 1966, nr 9, s. 7, il.

Sesja naukowa z okazji 500-lecia pokoju toruńskiego.

480. **TCHÓRZEWSKA, Aleksandra:** Twarze Warmii na... zakładce / Aleksandra Tchórzewska // *Gazeta Olsztyńska*. – 2016, nr 47, dod. *Tydzień w Olsztynie i Powiecie*, nr 8, s. 6.

Zakładki do książek wydane przez samorząd Olsztyna z okazji 550 rocznicy II pokoju toruńskiego i przyłączenia Warmii do Polski.

481. **WACLAWBR:** W Olsztynie podsumowano obchody 550-lecia II pokoju toruńskiego na Warmii i Mazurach / Wacławbr [online]. Tryb dostępu: <http://www.olsztyn24.com/news/29107-w-olsztynie> [dostęp 06.12.2016]

Konferencja zorg. w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

482. **Wielkie dni Torunia : 500 rocznica II pokoju toruńskiego : założenia programu kopernikańskiego** / [zebrał i oprac. Wiktor Wojciechowski]. – Bydgoszcz : Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, 1967. – 112, [1] s. : il. ; 18 cm.

Wyd. z inicjatywy Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Bydgoszczy. Nazwa aut. wyboru na odwr. k. tyt.

483. **WYROZUMSKI, Jerzy:** Nauka polska o II pokoju toruńskim / Jerzy Wyrozumski // *Życie Literackie*. – 1966, nr 40, s. 2.

Sesja naukowa w 500-lecie II pokoju toruńskiego.

484. **Wystawa Świadectwa tradycji o II pokoju toruńskim w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu** [online]. Tryb dostępu: <http://kulturawzasiegu.pl/>

wydarzenia/wystawa-swiadectwa

485. **Zaproszenie** na uroczystą sesję Rady Miasta z okazji kończącego się Roku Poko-
jów Toruńskich oraz 778. rocznicy lokalizacji Torunia połączoną z Toastem Noworocznym
: uroczystość odbędzie się 29 grudnia 2011 r. w Dworze Artusa w Toruniu / Przewodni-
czący Rady i Prezydent Miasta Torunia. – Toruń : Urząd Miejski, 2011. – [1] k. złoż. ;
12x21 cm.

Zawiera program uroczystości.

486. **ZINS, Henryk**: Order Podwiązki Kazimierza Jagiellończyka : z okazji 500-lecia
pokoju toruńskiego : z polskiego tysiąclecia / Henryk Zins // *Problemy*. – 1966, nr 10,
s. 620-626, il.

487. **Źródła** do dziejów ekonomii malborskiej. T. 4 / wyd. Wojciech Hejnosz i Janina
Waluszewska. – Toruń ; Poznań : Państwowe Wydaw. Naukowe, 1967. – XVII, [1], 313,
[1] s., [1] k. tabl. złoż. ; 24 cm. – (Fontes / Towarzystwo Naukowe w Toruniu ; 58)

S. tyt.: W 500-lecie Pokoju Toruńskiego 1466 r. – Indeksy. – Tekst części. łac.

Publikacja wydana z okazji obchodów 500-lecia pokoju toruńskiego.

488. **2017 - Rok Rzeki Wisły // Wiadomości. Biuletyn Informacyjny Narodowego Mu-
zeum Morskiego w Gdańsku**. – 2016, nr 9/10, s. 1, il.

Ogólnopolska inauguracja obchodów w Toruniu, 19 X 2016 r. M.in. inscenizacja: Bitwy na Wiśle,
zaprzysiężenie II pokoju toruńskiego, symboliczne otwarcie wolnego flisu oraz wernisaż wystawy „550
rocznica zawarcia II pokoju toruńskiego” zorg. przez Muzeum Okręgowe w Toruniu.

489. **550-lecie** pokoju toruńskiego – podsumowanie [online]. Tryb dostępu:
<http://muzeum.olsztyn.pl/4540,550-lecie-pokoju-torunskiego-podsumowanie.html> [do-
stęp 06.12.2016]

Uroczysta konferencja podsumowująca jubileusz zorg. w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

490. **550-lecie** pokoju toruńskiego [online]. Tryb dostępu: <http://www.torun.pl/pl/550-lecie-pokoju-torunskiego> [dostęp 06.12.2016]

Zaproszenie na obchody zorg. w Toruniu 22 IV 2016 przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Urząd
Miasta Torunia oraz Centrum Kultury Zamek Krzyżacki.

491. **550-lecie** przyłączenia Warmii do Polski. – [Olsztyn] : [Rada Miasta], 2016. – [1]
k. : il. ; 21x15 cm. + [9] k. 21x7 cm.

Zestaw 1 karty z kr. tekstem nt. II pokoju toruńskiego z 1466 r. oraz 9 kart poświęconych sławnym ludziom Warmii: Marcinowi Kromerowi, Stanisławowi Hozjuszowi, Feliksowi Nowowiejskiemu, Mikołajowi Kopernikowi, Janowi Dantyszczowi, Ignacemu Krasickiemu, Erichowi Mendelsohnowi, Sewerynowi Pieniężnemu (1890-1940), Tadeuszowi Nowakowskiemu.

492. **550.** rocznica II pokoju toruńskiego [online]. Tryb dostępu: <http://pzftorun.pl/550-rocznica-ii-pokoju-torunskiego/> [dostęp 06.12.2016]

Omówienie sesji inaugurującej obchody Roku Wisły w Dworze Artusa w Toruniu oraz wprowadzenie do obiegu okolicznościowej karty pocztowej.

493. **550** rocznica II Pokoju Toruńskiego [online]. Tryb dostępu: <http://www.rokwisly.pl/dzialanie/550-rocznica-ii-pokoju-torunskiego/> [dostęp 06.12.2016]

Ogólnopolska Inauguracja Roku Rzeki Wisły w Toruniu, 19 X 2016 r. M.in. inscenizacja: Bitwa na Wiśle, zaprzysiężenie II pokoju toruńskiego, symboliczne otwarcie wolnego flisu oraz wernisaż wystawy „550 rocznica zawarcia II pokoju toruńskiego” zorg. przez Muzeum Okręgowe w Toruniu.

494. **550** rocznica II Pokoju Toruńskiego [online]. Tryb dostępu: <http://www.zs5torun.pl/gim18/wordpress/?p=4397> [dostęp 06.12.2016]

Udział Gimnazjum nr 18 z oddziałami Integracyjnymi w Toruniu w obchodach.

495. **550.** rocznica podpisania II Pokoju Toruńskiego [online]. Tryb dostępu: <http://strefahistorii.pl/article/4180-550-rocznica-podpisania-ii-pokoju-torunskiego> [dostęp 06.12.2016]

Obchody w Malborku.

Obchody. Sesje. Wystawy zob. też poz. 186, 228

Indeks autorski

Indeks zawiera w układzie alfabetycznym nazwiska i kryptonimy autorów, współautorów, opracowujących, tłumaczy, autorów przedmów i wstępów, redaktorów, ilustratorów, recenzentów i rozmówców oraz tytuły dzieł anonimowych, zbiorowych. Liczby odsyłają do numerów pozycji w zrzębie głównym bibliografii.

A

Achremczyk, Stanisław 28–33, 210, 336;
red. 185
Adamczyk, Marta Red. 195
Adamkiewicz, Marek 437–8
Ajnenkiel, Andrzej 439
aks 440
ALM 441
Ambroziak, Sławomir 34
Antoniewicz, Jerzy II. 142
Anusik, Zbigniew Red. 151
Arnold, Stanisław 35
Arnold, Udo 36, 166; rec. 233
Arszyński, Marian 163, 227

B

Baczkowski, Krzysztof 37–8; red. 7
Baljazin, Vladimir N. 39–40
Bardach, Juliusz 144; red. 144, 241
Barford, Paul Tł. 227
Barycz, Henryk 41
Barylewska-Szymańska, Ewa 171
Baumgart, Peter von Red. 216
Beuttel, Jan-Erik 288
Będziemy świętować 442
Biała, Izabela 443; rozm. 464

Białkowska, Monika zob. Dejnego-Białkowska, Monika
Białyński, Grzegorz 170, 230, 260–2, 337–8; red. 279
Biela, Emil Rec. 426
Bielski, Mieczysław 289
Bieniak, Janusz 26
Biernat, Czesław 350
Birecki, Piotr 200
Biskup, Marian 2–3, 42–62, 104, 162, 227, 231–2, 263–6, 290–7, 339–48; oprac. 62, 231; rec. 5, 69, 135, 215, 233; red. 26, 42, 55, 74, 232, 291, 340
Biskup, Radosław Red. 165
Biskupowa, Irena zob. Janosz-Biskupowa, Irena
Bitwa pod Chojnicami 18 IX 1454 r. w tradycji historycznej i regionalnej 298
Blaim, Bożenna Tł. 350
Blaschka, Anton 4
Błażejewska, Anna 428
Błoch, Katarzyna A. Red. 105
Bogdan, Danuta 63, 162, 170
Bogucka, Maria 64–7, 444; rec. 372
Bolduan, Rajmund 299
Bolduan, Tadeusz 445; rec. 56

Bonk, Hugo 68

Boockmann, Hartmut 69–71; red. 44, 249

Boras, Zygmunt 298

Borkowska, Edyta Tł. 68

Borkowska, Urszula Red. 329

Bortnowski, Władysław 300

Brand, Hanno Oprac. 143

Brüggemann, Karsten Rec. 204

Bruski, Klemens 228, 417

Brzeczowski, Tadeusz Rec. 233

Buczyński, Edward 72

Budkowa, Zofia Red. 237

Budziszewski, Piotr Il. 422

Bues, Almut Red. 18

Bukał, Grzegorz 171

Bunar, Piotr 335

Burleigh, Michael 73

Butterwick, Richard Red. 270

C

Cackowski, Stefan 74

Cetwiński, Marek 228

Chęć, Adam Rec. 298

Chłopocka, Helena 286

Chłosta, Jan 75

Chodubski, Andrzej Rec. 21

Chodyński, Antoni Romuald 429–31

Chojnacki, Władysław 267

Chorążyczewski, Waldemar Rec. 20

Christiansen, Eric 76

Chrościcki, Juliusz A. Red. 251

Churska, Zofia Oprac. 340

Churski, Zygmunt 361

Chwietkiewicz, Tomasz 210

Ciećkowski, Zbigniew 301–2

Ciesielska, Karola 13, 77, 370; rec. 15; wyd. 14

Cieślak, Edmund 78, 349–50; red. 408

Czacharowski, Antoni 242; red. 15

Czaja, Roman 55, 227, 291, 351; rec. 21; red. 55, 163, 227, 291

Czajkowski, Hubert Il. 423

Czapiewska, Natalia Zofia 352

Czarnecki, Roman Rozm. 351

Czerniawski, Czesław 421

D

Dalla Bella, Małgorzata Tł. 236

Dąbrowski, Jan 79; oprac. 407

Dejneko-Białkowska, Monika 446

Dekański, Dariusz Aleksander Red. 404

Deresiewicz, Janusz 353

Derwich, Marek Red. 305

Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert 5

Długokęcki, Wiesław 55, 80–1, 268–9, 291, 354–5; oprac. 191

Długosz, Jan 6–7

Dobrosielska, Alicja Red. 68

Dolezel, Stephan 82

Domino, Jerzy 303

Domino, Wiesława zob. Rynkiewicz-Domino, Wiesława

Dostatni, Jerzy Rozm. 101

Drabina, Jan 83

Dralle, Lothar 233

Dramiński, Andrzej 84

[Drugiej] II pokój toruński z 1466 r. 8

Dundulis, Bronius 85, 234

Durdik, Jan Rec. 295

Dwa listy związane z bitwą pod Chojnicami w 1454 r. 9

Dworaczek, Włodzimierz Oprac. 385

Dworaczekowa, Jolanta Rec. 215

Dygdała, Jerzy 171, 388

Dyskant, Józef Wiesław 304

Dziadoń, Stanisław 445

Dzianisz, Paweł 422

Dziedzictwo ziem pruskich 86

Dziurlikowski, Wiesław 87

E

Ekdahl, Sven Rec. 295

Esch, Michael G. Tł. 260

F

Fafiński, Sławomir Oprac. 8, 29; red. 8, 29

Falkowski, Henryk 88

Falkowski, Jan 356

Fałkowski, Wojciech 89, 305

Frankowski, Stanisław 432

Frąckowski, Benon 90

Fried, Johannes Red. 160

Friedberg, Marian Rec. 14

Friedrich, Karin 91–2, 270

G

Gajewska, Anna zob. Kroplewska-Gajewska, Anna

Galiński, Sławomir 93

Galiński, Paweł 228

Gancewska, Iwona 86

Gancewski, Jan 86, 94–5, 170, 271–9, 357; red. 192, 221, 275–6

Gardzielewski, Zygfryd II. 406

Garniec, Małgorzata zob. Jackiewicz-Garniec, Małgorzata

Gause, Fritz 96

Gawęda, Stanisław 97–9; oprac. 407; red. 47

Gawlas, Sławomir Red. 149

Gąsiorowski, Andrzej 100, 358

Gąsiorowski, Antoni 10, 359; rec. 366

Gerlach, Jan 235

Gierszewski, Stanisław Red. 191

Gieysztor, Aleksander Red. 149

gma 440

Godlewski, Jerzy Romuald 306

Gouguenheim, Sylvain 236

Górski, Karol 27, 101–13, 237, 280–1, 307, 313, 360–4; oprac. 19, 385; rec. 5, 69, 73, 211, 295; red. 15, 27

Górski, Tadeusz 308–10

Grabowski, Janusz 11, 365; red. 18

Grabski, Andrzej Feliks 332

Graff, Tomasz 114

Grążawski, Kazimierz Red. 388

Groth, Andrzej 170; red. 191

Grulkowski, Marcin 115

Grygier, Tadeusz 238

Grzegorz, Maksymilian 12, 116–7, 311, 359, 366; rec. 21, 295

Grzybowski, Stanisław 38

Guldon, Zenon 447

Gumowski, Marian 367–8

Gundermann, Iselin Rec. 233

Guttzeit, Emil Johannes 312

Guzman, Gregory Rec. 204

H

Hartmann, Peter Claus Red. 247

Heckmann, Dieter Oprac. 409

Heckmann, Marie-Luise Oprac. 409

Heiduk, Christoph 203

Heinrich, Bruno Tł. 118

Hejnosz, Wojciech 118–9, 239–40; wyd. 487

Hellmann, Manfred 120

Herbst, Stanisław 313; rec. 295

Herod, Patrycja Ewa 170

Heyde, Jürgen Tł. 48

Historia Nidzicy i okolic 369

Historyczny projekt Zespołu Szkół Pijarskich im. św. Mikołaja 448

Hlebionek, Marcin 200

Hochleitner, Janusz 170

Hoefert, Almut 203

Hoffmann, Mirosław J. 337

Hoszowski, Stanisław 121; red. 267, 370

Hryniewicz, Marek Rec. 421, 427

Hubatsch, Walter Rec. 295

Huppenthal, Janina 1

Hyde, George M. Tł. 350

J

J. Kr 449

Jackiewicz-Garniec, Małgorzata 210

Jähnig, Bernhart 227; rec. 21, 233; red. 80, 178

Janosz-Biskupowa, Irena 13, 122–3, 282, 370–3; wyd. 14

Jasienica, Paweł 124

Jasińska, Małgorzata zob. Szymańska-Jasińska, Małgorzata

Jasiński, Grzegorz 199; oprac. 199

Jasiński, Janusz Rec. 237, 295

Jatczyńska, Natasza 450

Jaworski, Rafał 125

jer 126, 314

Jędrys, Agnieszka M. zob. Spiechowicz-Jędrys, Agnieszka M.

Jędrys, Jerzy II. 188

Jędrzejek, Monika Red. 136, 382

Jordan, Alexander T. Tł. 124

Jóźwiak, Sławomir 200, 369, 374–5; rec. 21; tł. 236

Jubileusz 550-lecia II pokoju toruńskiego w naszej szkole 451

Jurkiewicz-Pilska, Edith Marguerite 127–8

K

Kaczmarczyk, Marta Il. 219

Kaczmarczyk, Zdzisław 241

Kalinowski, Krzysztof 129

Kamińska, Janina 342

Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku 375

Karczewska, Teresa 376

Karczewski, Dariusz Rec. 21

Karwasińska, Jadwiga 377

Kasperowicz, Krzysztof Tł. 68

Kersken, Norbert Rec. 409

Kędzierski, Sławomir 315

Kiełczewska-Zaleska, Maria Red. 142

Kiryk, Feliks Rec. 135

Kizik, Edmund 171; red. 171

Klesińska, Wanda 378

Knoll, Paul W. Rec. 204

Knopek, Dorota 452

Knopek, Jacek 392; red. 9, 298, 392

Koczorowski, Eugeniusz 316–7

Koczy, Leon 130; rec. 295

Kodur, Ulrich Tł. 48

Kogut, Jarosław 210

Kolankowski, Ludwik 131

Kolankowski, Zygmunt Oprac. 131

Kołodziejczyk, Anna Red. 271

Komorowski, Krzysztof Il. 303

Komuda, Jacek 423

Komunikaty na sesję naukową poświęconą dziełom sztuki Pomorza zorganizowaną w 500-lecie Pokoju Toruńskiego 453

Konferencja „Pokój toruński” 454

Konferencja w 550. rocznicę podpisania II pokoju toruńskiego 455

Konopczyński, Władysław 379

Kopiczko, Andrzej 132, 210

Kopiński, Krzysztof 170; wyd. 25

Korycka, Wanda 380

Kosiarz, Edmund 318

Kosiorowski, Zbigniew Rec. 421

Kosman, Marcelli 133

Kostuś, Wojciech 242

Kościelak, Sławomir 171

Kotarski, Stefan 134, 381

Kowalski, Łukasz 392

Koziełło-Poklewski, Bohdan Rec. 222

Krasuski, Jerzy Red. 343

Kriegseisen, Jacek 171

Krochmal, Jacek Red. 18

Kroplewska-Gajewska, Anna 433

Krwawicz, Marian 135

Krygier, Anna 136, 382

Krzemińska, Beata 456

Księga długów miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej 14

Księga żołdu Związku Pruskiego z okresu wojny trzynastoletniej 15

Kubiak, Stanisława 383

Kubicki, Rafał Rec. 272; red. 271

Kucharski, Krzysztof 200

Kuczyńska-Szymala, Daria Tł. 270

Kuczyński, Stefan Krzysztof 366, 384; rec. 295

Kuczyński, Stefan M. Oprac. 385

Kuffel, Bogdan 298, 392; red. 387, 392, 412

Kuhn, Paulina 434

Kulecki, Michał 170

Kurasiowa, Irena zob. Sułkowska-Kurasio-wa, Irena

Kwiatkowski, Krzysztof 200, 319–20

L

Labuda, Gerard 48, 362, 377; rec. 15; red. 42, 58, 62, 231, 267, 343

Lata wojny trzynastoletniej w Rocznikach, czyli Kronikach inaczej Historii polskiej Jana Długosza 385

Lepszy, Kazimierz 35, 137, 321

Leszczyńska-Skrętowa, Zofia 16

Leśnodorski, Bogusław 241, 243; rec. 27; red. 137

Lewandowska, Izabela Red. 86, 279

Lewandowska, Liliana Tł. 257, 386

Leyding-Mielecki, Gustaw Oprac. 390

Liek, Gustav 386

Liguz, Justyna Red. 405

Lipnik, Wanda Tł. 71

Lisowska, Kinga Red. 275

Look, Witold 138
Losy Chojnic w wojnie trzynastoletniej
1454-1466 387
Lubawa 388
Lubiatowski, Tomasz 139
Lückerath, Carl August 140
Luckner, Elisabeth zob. Müller-Luckner,
Elisabeth

Ł

Łowmiański, Henryk 141–2, 283

M

Maciakowska, Zofia 171
Maciejewski, Bogdan Rec. 325
Maciejewski, Tadeusz 244
Mackowski, Tomasz 143
Majewski, Wiesław 324
Makiła, Dariusz 170; red. 170
Maleczyńska, Ewa 144
Małek, Janusz 145–52, 170, 228, 245–52,
284–5, 389; oprac. 19
Małowist, Marian 286–7
Manteuffel, Tadeusz 201
Mapa 1 (1466-1772) 390
Marszał, Ewa Tł. 155
Marynowska, Anna Tł. 227
Matison, Ingrid 253
Matulyte, Aldona Tł. 204
Matuszek, Wiesław II. 422
Mazurkiewicz, Janina 435
Mączak, Antoni Rec. 225
Mehring, Grzegorz II. 443
Mentzel-Reuters, Arno Rec. 409
Michalek, Andrzej 322
Mielcarz, Jan 391
Mielczarski, Stanisław 153
Mielecki, Gustaw zob. Leyding-Mielecki,
Gustaw
Mierzejewska, Aleksandra 457
Mierzwiński, Mariusz Red. 430
Między średniowieczem a nowożytnością
392
Mikulski, Krzysztof 154; red. 405
Milewski, Józef 393

Militzer, Klaus 155, 227; red. 36
Mincer, Franciszek 389
Mogilnicki, Zbigniew 394
Molenda, Maria 320
Morawski, Karol 156
Morawski, Paolo 157
Możejko, Beata 115, 375, 395
Możejko, Eugeniusz Tł. 333
Mruk, Julia Tł. 6–7
Müller, Kinga Red. 460
Müller-Luckner, Elisabeth Red. 44, 249
Myschor, Christian Tł. 261
Myśliborski-Wołowski, Stanisław 396

N

Necio, Jerzy 158
Neitmann, Klaus 254
Neumeyer, Heinz 159
Nowaczyk, Bernard 323
Nowak, Bronisław 392
Nowak, Przemysław 17, 397
Nowak, Tadeusz Marian 324–5
Nowak, Zenon Hubert 160, 227, 458–9; rec.
295, 372, 385; red. 163
Nowakowski, Andrzej 398
Nowe Miasto Lubawskie 399

O

Obchody jubileuszu 550-lecia II pokoju to-
ruńskiego z roku 1466 460
Obchody traktatu pokojowego na Warmii i
Mazurach 461
Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego
18
„Odwracamy dusze nasze na ścieżki pokoju
i zgody 462
Odyniec, Wacław 255, 306; oprac. 153
Olbracht-Prondzyński, Cezary 228; red. 228
Oliński, Piotr Red. 200
Olszewski, Wiesław 326
Opgenoorth, Ernst 161
Orłowska-Wojczulanis, Krystyna Red. 185
Osiegtowski, Janisław Rec. 371
Ostrowski, Kazimierz Red. 417
Ożóg, Krzysztof Oprac. 6

P

Pacholec, Marek M. Red. 68

Panorama lojalności 162*Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach* 163

Papacostea, Șerban 164

Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w. 165

Pater, Walter 327; rec. 316

Patschovsky, Alexander Red. 256

Patze, Hans 166

Pearson, Hazel Tł. 146, 151, 227

Peter, Tadeusz 167

Piechowski, Jerzy 424

Pieradzka, Krystyna 400; red. 407

Pietkiewicz, Krzysztof Oprac. 141

Pilska, Edith Marguerite zob. Jurkiewicz-Pilska, Edith Marguerite

Piotrkiewicz, Romualda 170

Piórkowska, Joanna 463

Pirożyńska, Czesława Oprac. 6

Piwarski, Kazimierz 168, 401

Platter, Bruno 464

Pociejewska, Małgorzata 402

Podsumowanie projektu „Jubileusz II pokoju toruńskiego w naszej szkole” 465

Podszucki, Bogusław 466

Poklewski, Bohdan zob. Koziełto-Poklewski, Bohdan

Polak, Wojciech 169

Polska i Litwa w XV w. (1466 r.) 403*Polska i ziemie pruskie po pokoju toruńskim (1466 r.)* 170

Poraziński, Jarosław 399

Poschmann, Brigitte Rec. 295

Program przygotowania do obchodów 500 rocznicy II Pokoju Toruńskiego 467

Prondzyński, Cezary zob. Olbracht-Prondzyński, Cezary

Prosnak, Mieczysław 328

Prusy Królewskie i Książęce w XV i XVI w. 19*Prusy Królewskie* 171

Ptak, Jan 172, 329–30

Puchowski, Kazimierz Red. 247

R

Radoch, Marek 404; rec. 333; red. 271

Radziłowski, Paul 173

Radziwiński, Andrzej 20–1, 163, 256–7, 388, 399, 405; rec. 89; red. 165, 227, 386

Radziszewska, Julia Oprac. 407

Rajchert, R. 403

Raszkiewicz, Włodzimierz 468

Relacja z konferencji „Spotkania z historią - 550-lecie II pokoju toruńskiego” 469

Remer, Jerzy 406

Reuters, Arno zob. Mentzel-Reuters, Arno

Rezmer, Waldemar 289; red. 369

Rhode, Gotthold 174

Riemenschneider, Rainer Red. 174

Rochnowski, Henryk 399

Rok rzeki Wisły 2017 471*Rok Rzeki Wisły - Inscenizacja II Pokoju Toruńskiego na Bulwarze Filadelfijskim* 470

Rowell, S. C 375

Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1445-1480 407

Rozynkowski, Waldemar 175; red. 200

Rubnikowicz, Marek 473; red. 433

Ruciński, Marian 425

Rutkowski, Henryk Oprac. 403

Rutynowski, Mateusz 472

Rynkiewicz-Domino, Wiesława 331

S

Salmonowicz, Stanisław 176; rec. 171

Samsonowicz, Henryk 177, 408; rec. 14, 295, 372

Santberg, Andreas 409

Sarnowsky, Jürgen 178; red. 179

Schieder, Theodor Red. 166

Schlau, Wilfried Red. 161

Schmitz, Frauke 179

Schramm, Gottfried Rec. 346

Schrimmer, Jacek 410

Scott, T. Rec. 233

Seibt, Ferdinand Red. 166

Serczyk, Jerzy 247

Sieniawski, Karol Emilian 402

Sieradzan, Wiesław 170, 180–3

Sikorski, Janusz Red. 295, 324, 332

Sikorski, Jerzy 184–5; red. 116
Skarbiec Narodowy 473
 Skiendziul, Sylwia Red. 275
 Skolimowska, Anna Red. 162
 Skomiał, Jakub 411
 Skonieczny, Arkadiusz 186
 Skowrońska, Renata Red. 115
 Skowroński, Andrzej II. 433
 Skrętowa, Zofia zob. Leszczyńska-Skrętowa, Zofia
 Słonimska, Janina Rec. 56
Słynne postacie z Warmii na zakładkach 474
 Smołucha, Janusz 187
 Spandowski, Szymon 475–6; rozm. 197
 Spiechowicz-Jędryś, Agnieszka M. Oprac. 188
 Spieralski, Zdzisław 22, 332
 Sroka, Stanisław A. 335
 Stankiewicz, Jerzy 408
 Stanuch, Stanisław Rec. 426
 Stokowski, Marek 188
 Stokys, Ovidijus Tł. 204
Stosunek miasta Chojnic do Zakonu Krzyżackiego (1410-1466) 412
 Stromski, Zbigniew Red. 387, 412
 Sułkowska-Kurasiowa, Irena 366
 Swońkowicz, Julian 477
 Sydow, Marian 189
 Szagzdowicz, Marta 478
 Szalewski, Dariusz 190
 Szczepański, Janusz Tł. 76
 Szczepkowski, Wacław Rec. 421
 Szczuczko, Witold 191, 375
 Szorc, Alojzy 192–4, 413
 Szostakowski, Stanisław Red. 116
 Szweda, Adam 18, 200, 375; wyd. 9
 Szybkowski, Sobiesław 23, 115
 Szymala, Daria zob. Kuczyńska-Szymala, Daria
 Szymańska, Ewa zob. Barylewska-Szymańska, Ewa
 Szymańska-Jasińska, Małgorzata Tł. 199
 Szymański, Kazimierz 414

Ś

Śliczyńska, Joanna Elżbieta Red. 275
 Śliwiński, Błażej 395; red. 269
 Śliwiński, Józef 415; red. 194
 Śrutkowski, Tomasz Red. 33
 Świątek, Adam Red. 195
 Świerczyński, Wacław II. 219
 Świeżawski, Aleksander 416
 Świętoniowski, Michał 195

T

T.Bol 479
 Tandecki, Janusz 20–1, 163, 196, 227
 Targowski, Michał 197
 Tazbir, Janusz 198; red. 201
 Tchórzewska, Aleksandra 480
 Teodorczyk, Jerzy 324
 Töppen, Max 199
Toruń miastem pokoju 200
 Traba, Robert Tł. 71
 Traciewicz, Kazimierz 426
 Trawkowski, Stanisław 201
 Trupinda, Janusz Red. 375
 Turkowska, Danuta Oprac. 6–7
 Tylicki, Jacek 171
 Tyszkiewicz, Jan 156, 202

U

Ulrichs, Cord 203
 Uniechowski, Antoni II. 425
 Urban, William 204, 333; rec. 73

V

Vercamer, Grischa Red. 18
 Vetulani, Adam 24, 205–8, 258; oprac. 24

W

Wacławbr 481
 Wajs, Hubert Red. 18
 Wakar, Andrzej 209
 Walczak, Antoni Władysław Red. 343
 Walenta, Krzysztof 417
 Waluga, Grażyna Tł. 91
 Waluszewska, Janina Wyd. 487
 Wałkowski, Andrzej Rec. 272
Warmia w Koronie 210
 Weise, Erich 211–5, 418; red. 5
 Weremiej, Feliks Zygmunt Rec. 427

Wermter, Ernst Manfred 216
Wielkie dni Torunia 482
Wijaczka, Jacek 171, 217, 369; red. 63, 145
Wiłun, Andrzej 218
Wimmer, Jan 135
Witkowski, Zbigniew Red. 380
Władztwo Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych (1454-1657) 24
Włodarski, Józef Red. 355
Wojciechowska, Maria 219
Wojciechowski, Mieczysław Red. 399
Wojciechowski, Wiktor Oprac. 482
Wojciechowski, Zygmunt 219–20
Wojczulanis, Krystyna zob. Orłowska-Wojczulanis, Krystyna
Wojna trzynastoletnia (1454-1466). II pokój toruński 221
Wojtkowski, Andrzej 222–4
Wojtowicz, Jerzy Red. 361
Wolski, Krzysztof 334
Wołowski, Stanisław zob. Myśliborski-Wołowski, Stanisław
Wójcicki, Józef 427
Wróblewska, Kamila 436
Wünsch, Thomas Red. 256
Wyczański, Andrzej 35, 225
Wykazy mieszczan toruńskich pożyczających pieniądze na zapłaty dla Ulryka Czerwonki w okresie wojny trzynastoletniej 25
Wyrozumski, Jerzy 483; oprac. 6–7
Wystawa Świadectwa tradycji o II pokoju toruńskim w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu 484

Z

Zajączkowski, Stanisław 226
Zajchowska, Stanisława Red. 142
Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach 227
Zakrzewski, Jerzy Tł. 155

Zaleska, Maria zob. Kiełczewska-Zaleska, Maria
Zaleski, Michał 473
Zaproszenie na uroczystą sesję Rady Miasta z okazji kończącego się Roku Pokojów Toruńskich oraz 778. rocznicy lokalizacji Torunia połączoną z Toastem Noworocznym 485
Zarecki, Maciej Rozm. 331
Zawadzki, Wojciech 170
Zbrzeźniak, Marta Oprac. 258
Zdrójkowski, Zbigniew 241, 259; red. 245
Zegler, Małgorzata Tł. 68
Ziemia chełmińska w przeszłości 26
Ziemie nad dolną Wisłą 228
Zientara, Benedykt Rec. 69, 295
Zientara, Ewa Rozm. 46
Zins, Henryk 229, 486
Zobolewicz, Jan 453
Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce 27
Zybajło, Maciej 419

Ż

Źródła do dziejów ekonomii malborskiej 487

Ź

Żerko, Józef Red. 247
Żółciński, Tadeusz J. Rec. 426
Żytkowicz, Leonid 420
1454-1466 335
2017 - Rok Rzeki Wisły 488
550 rocznica II Pokoju Toruńskiego 493–4
550. rocznica II pokoju toruńskiego 492
550. rocznica podpisania II Pokoju Toruńskiego 495
550-lecie pokoju toruńskiego - podsumowanie 489
550-lecie pokoju toruńskiego 490
550-lecie przyłączenia Warmii do Polski 491

Wykaz skrótów w bibliografii

ang. – angielski	okł. – okładka
aut. – autor	omów. – omówienie
bibliogr. – bibliografia	oprac. – opracowanie
Bd. – tom	oprac. graf. – opracowanie graficzne
cm – centymetr	oryg. – oryginał
cop. – copyright	pl. – plan
cz. – część	podtyt. – podtytuł
czes. – czeski	pol. – polski
częśc. – częściowo	polem. – polemika
dod. – dodatek, dodatkowa	popr. – poprawione
dot. – dotyczy	portr. – portret
dr. – druk	poszerz. – poszerzone
ed. – wydawca	poz. – pozycja
et al. – i inni	przedm. – przedmowa
faks. – faksymile	przekł. – przekład
fot. – fotografia	przeł. – przełożył
fr. – francuski	przetł. – przetłumaczył
graf. – grafika	przygot. – przygotował
hrsg. – wydany, redaktor	publ. – publikacja
i.e. – to jest	R. – rocznik
il. – ilustracja, ilustrator	rec. – recenzja, recenzent
Inst. – Instytut	red. – redakcja, redaktor
Iss. – numer	red. nauk. – redaktor naukowy
Jg. – rocznik	reed. – reedycja
jęz. – język	rocz. – rocznik
k. – karta	ros. – rosyjski
k. tyt. – karta tytułowa	rozm. – rozmawiał
kolor. – kolorowy	rozs. – rozszerzone
konf. – konferencja	równol. – równoległy
łac. – łaciński	ryc. – rycina
Mitarb. – współpraca	rys. – rysunek
nadb. – nadbitka	s. – strona
nakł. – nakład	s.l. – bez miejsca
nawiąz. – nawiązanie	s.n. – bez nazwy
niem. – niemiecki	s. tyt. – strona tytułowa
nt. – na temat	skł. – składany
not. – notował	streszcz. – streszczenie
nr – numer	t. – tom, tomy
odp. – odpowiedź	tab. – tabela

tabl. – tablica	właśc. – właściwie
tł. – tłumacz, tłumaczenie	współpr. – współpraca
transl. – tłumaczenie	współudz. – współudział
tyt. – tytuł	wyd. – wydanie
tyt. nagł. – tytuł nagłówkowy	wydaw. – wydawnictwo
tyt. okł. – tytuł okładkowy	wyk. – wykonał
tyt. oryg. – tytuł oryginalny	z. – zeszyt
tyt. równol. – tytuł równoległy	zbior. – zbiorowy
u.a. – i inni	zdj. – zdjęcia
UMK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika	zlec. – zlecenie
Übers. – tłumaczenie	złoż. – złożony
vol. – volumen	zm. – zmienione
w. – wiek	zob. – zobacz
wg okł. – według okładki	

Traktat toruński z roku 1466 w historiografii polskiej i niemieckiej

Dziewiętnastego października 2016 roku minęła 550. rocznica podpisania II Traktatu Toruńskiego zawartego między Polską a zakonem krzyżackim. Daje ona asumpt do ponownej refleksji nad tym traktatem. Uczestnicy rokowań pokojowych w Toruniu: Jan Długosz¹ – kanonik krakowski i Jan Lindau² – sekretarz miasta Gdańska, pozostawili krótkie opisy ostatniego dnia tych rokowań i podpisania traktatu. Jan Lindau zawarł to w kronice *Geschichte des Dreizehnjährigen Krieges*³ i w recesie stanów pruskich⁴, którego niewątpliwie był autorem⁵. Długosz opisał to tak:

„Kiedy w niedzielę, 19 października, wieczysty pokój w ciągu wielu dni wypracowany, sprecyzowany i uzgodniony we wszystkich artykułach, warunkach i punktach i zredagowany w języku łacińskim jako przywilej wieczystego pokoju został zatwierdzony przez własnoręczny podpis legata apostolskiego Rudolfa⁶ i trzech notariuszy publicznych, nadto pieczęciami króla Polski i mistrza Zakonu Pruskiego Ludwika⁷ oraz prałatów i członków rad jednej i drugiej strony, jeden i drugi, to jest król i mistrz, każdy ze swymi ludźmi, przyszli osobiście w wielkim tłumie do domu Giełdy⁸ w Toruniu [w godzinach rannych]. I po wzajemnych,

¹ *Acten der Ständetage Ost- und Westpreussens* (dalej: AST), Bd. V, hrsg. von M. Toeppen, Leipzig 1886, nr 69, s. 196.

² Tamże, s. 181.

³ J. Lindau, *Geschichte des Dreizehnjährigen Krieges* [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. IV, hrsg. Theodor Hirsch et al., Leipzig 1870, s. 636-637.

⁴ AST, Bd. V, s. 195-196.

⁵ *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. IV, dz. cyt., s. 636, przypis 1.

⁶ Rudolf z Rüdesheim (ok. 1402 – 17 stycznia 1482) biskup lawantyński, legat papieski, potem biskup wrocławski. Zob. L. Petry, *Rudolf von Rüdesheim. Bischof von Levant und Breslau*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, Vol. 78 (1970), s. 347-357.

⁷ Ludwik von Erlichshausen (ok. 1410 – 4 kwietnia 1467), wielki mistrz krzyżacki w latach 1450-1467. Zob. Ch. Krollmann, *Von Erlichshausen Ludwig* [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, Marburg 1974, s. 168; B. Jähnig, *Ludwig von Erlichshausen* [w:] *Hochmeister des Deutschen Ordens 1190-2012*, hrsg. von Udo Arnold, Weimar 2014, s. 134-142.

⁸ Giełda tj. Dwór Artusa w Toruniu. Karol Górski w edycji *źródeł Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce*, Poznań 1949, s. LXXVI lokalizował Dwór Artusa (jednak bez podania źródła) następująco: „Wszystkie pertraktacje odbywały się w nieistniejącym dworze Artusa, czyli domu kompanijnym (Giełdzie), stojącym w miejscu dzisiejszego kościoła jezuickiego (poewangelickiego)”. Lokalizację tę zakwestionował zasadnie Marian Biskup. Zob. *Trzydziestoletnia wojna Polski z Zakonem Krzyżackim 1454-1466*, Warszawa 1967, s. 709 przypis 43 w oparciu o prace Reinholda Heuera, *Die drei Artushofe und der Junkerhof zu Thorn*, Toruń 1917, s. 2 i nn. Miejscem pertraktacji był Dwór Artusa tam, gdzie on obecnie się znajduje, tylko miał wtedy inny wygląd. Fasada

serdecznych powitaniach i uściskach najpierw mistrza przez króla i wzajemnie, po nakazaniu milczenia, legat apostolski ogłasza pomyślnie poczęty, zatwierdzony i zawarty we wszystkich szczegółach pokój między królem Polski Kazimierzem⁹ i jego ludźmi z jednej strony a mistrzem Ludwikiem, Zakonem i ich ludźmi z drugiej w języku niemieckim, ponieważ polskiego nie znał, a potem przez usta sekretarza Wincentego Kiełbasy¹⁰ po polsku przedstawia po kolei wszystkie jego punkty. Kiedy obydwie strony zgodnie je zatwierdziły najpierw król Polski Kazimierz, a potem mistrz Ludwik na klęczkach złożył przysięgę na ożywcze drzewo Krzyża w rękach legata apostolskiego Rudolfa, że będzie przestrzegał zawartego pokoju we wszystkich jego klauzulach, warunkach i punktach. To samo zrobili: arcybiskup gnieźnieński Jan¹¹, biskupi: wrocławski Jakub¹² i warmiński Paweł¹³, i wszyscy członkowie rad tak króla, jak i mistrza, wojewodowie, komturowie, oficjałowie, dostojnicy i mieszcianie. Udano się następnie z Giełdy do bazyliki Najświętszej Marii Braci Mniejszych¹⁴ i odśpiewano hymn *Te Deum*. Następnie w obecności króla i mistrza została odprawiona uroczysta msza na cześć Trójcy Świętej, a legat Rudolf pełnił służbę Bożą. Mistrz ze wszystkimi swoimi został uhonorowany przez króla zaproszeniem do stołu i wspaniale przyjęty. Dzień ten spędzono w wielkiej radości i miłym uniesieniu¹⁵.

Lindau opisał ten historyczny dzień w swojej kronice¹⁶ tak:

budynku była następnie modernizowana w latach 1625-1626 i 1701, rozebrany w roku 1802. Zob. *Toruń i miasto Ziemi Chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku* (tzw. Album Steinera), pod red. M. Biskupa, Toruń 1998, s. 107, ryc. 59 i opis s. 215-216. Odbudowa tego budynku zakończyła się w roku 1891.

⁹ Kazimierz Jagiellończyk (30 listopada 1427 – 7 czerwca 1492), król Polski w latach 1447-1492. Zob. S. M. Kuczyński, *Kazimierz Jagiellończyk* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Wrocław 1966-1967, s. 269-274; M. Biskup, K. Górski, *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce z drugiej połowy XV w.*, Warszawa 1987.

¹⁰ Wincenty Kiełbasa (ok. 1425 – 1478 lub 1479), biskup chełmiński, sekretarz królewski, administrator biskupstwa pomezańskiego. Zob. K. Górski, *Kiełbasa Wincenty* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Wrocław 1966-1967, s. 404-406; P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454-1772*, Toruń 1921, s. XII.

¹¹ Jan Gruszczyński (1405 – 8 października 1473), arcybiskup gnieźnieński, prymas Polski. Zob. K. Malinowski, *Gruszczyński Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960, s. 55-57; A. Gąsiorowski, *Gruszczyński Jan* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa – Poznań 1981, s. 235.

¹² Jakub z Sienna (1413 – 4 października 1480), biskup krakowski w latach 1461-1463, biskup wrocławski w latach 1464-1474, potem arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski. Zob. F. Kiryk, *Jakub z Sienna* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław 1962, s. 364-367; A. Gąsiorowski, *Jakub z Sienna* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, dz. cyt., s. 276-277.

¹³ Paweł Legendorf (ok. 1415 – 23 lipca 1467), biskup chełmiński, konsekrowany na to biskupstwo przez Jana Gruszczyńskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego. Uroczystość ta miała miejsce 21 września 1466 r. w kościele Najświętszej Marii Panny w Toruniu. Zob. A. Poschmann, *Paul Stange von Legendorf* [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. II, Marburg 1969, s. 491; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII w.*, Olsztyn 1988, s. 7-8.

¹⁴ Kościół franciszkanów pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny w Toruniu.

¹⁵ Jan Długosz, *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, t. XII, przekł. na jęz. polski J. Mrukówna, Warszawa 2006, s. 167-168.

¹⁶ J. Lindau, *Geschichte des Dreizehnjährigen Krieges...*, dz. cyt., s. 636-637.

„Kiedy wspomniane teksty [traktatu] sfinalizowano przybył król Kazimierz [Jagiellończyk] do giełdy (*compenhaus, kaufhaus*) w Toruniu wraz ze swoimi biskupami i radcami (senatorami) oraz legat [papieski] razem z wielkim mistrzem i jego radcami [dostojnikami]. Wielki mistrz pozdrowił króla pokornie i uklęknął przed nim. Król objął go łaskawie ze łzami w oczach. Wówczas legat odczytał wszystkie artykuły [traktatu], które obydwie strony przygotowały, następnie uczynił to samo Wincenty Kiełbasa [biskup chełmiński]. Następnie król zaprzysiął wielkiemu mistrzowi trzymać się mocno ustaleń traktatu. Z kolei wielki mistrz złożył królowi przysięgę o takiej treści: *Ja mistrz Zakonu Niemieckiego N.M.Panny, księżę i radca [senator] Królestwa Polski przysięgam, że od tej chwili i nadal będę wiernym najjaśniejszemu księciu panu Kazimierzowi królowi i następcom jego, królom, i Królestwu Polskiemu, będę wiernie dbał o ich pomyślność oraz będę wiernie radził w sprawach króla i królestwa, a tajemnice, które mi zostaną w jakikolwiek sposób powierzone, nikomu na ich szkodę nie wyjawię. Ponadto pokój niniejszy we wszystkich jego warunkach i artykułach zachowam i będę jego strzegł. Tak mi dopomóż Bóg i Święty Krzyż*¹⁷. Następnie [przysięgę składali] komtur elbląski¹⁸, marszałek inflancki¹⁹ i wszyscy dostojnicy, z kolei pan Bernt von Czinnenberge²⁰ i wszystkie [trzy] miasta Królewca oraz całe Dolne Prusy uznawały króla za swego pana i opiekuna i nigdy przeciw niemu nie występować, jak to poprzednio powiedziano. Po tym wszystkim król wziął w ramiona wielkiego mistrza raz albo i cztery razy a następnie pod rękę udając się z budynku giełdy do kościoła NMPanny²¹. Tutaj legat [papieski] odprawił Mszę Świętą. We wszystkich kościołach [miasta] odśpiewano *Te Deum laudamus*. Następnie król zaprosił, wielkiego mistrza i legata [papieskiego] na ratusz, gdzie wspólnie jedli. Tak więc doszło do całkowitego pojednania. Niech Bóg da wieczne zbawienie. Amen”.

Wreszcie w recesie stanów pruskich o wydarzeniach w dniu 19 października 1466 r. jest tylko wiadomość o sfinalizowaniu traktatu pokojowego i o odprawieniu dziękczynnej Mszy Świętej w Kościele Najświętszej Marii Panny w Toruniu. W oparciu o ten tekst Karol

¹⁷ Tekst przysięgi zawarty jest w art. VII *Traktatu toruńskiego* poprzedzony zapisem: „Forma przysięgi, którą winniśmy my Ludwik mistrz, i następcy nasi mistrzowie, najjaśniejszemu panu Kazimierzowi, królowi i następcom jego, królom i Królestwu Polskiemu tak brzmieć powinien”. Zob. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce...*, dz. cyt., tekst oryginalny (w jęz. łacińskim), s. 216; tłumaczenie (na jęz. polski), s. 98.

¹⁸ Heinrich Reuss von Plauen (ok. 1400 – 1470), komtur elbląski, wybrany 15 października 1467 r. na wielkiego mistrza. Po złożeniu przysięgi lenne w Piotrkowie zmarł na udar w Morągu 1 lutego 1467 r. Zob. K. H. Lampe, *Heinrich Reuss von Plauen* [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, Marburg 1969, s. 506; K. Górski, *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce...*, dz. cyt., s. 270-271; M. Pelech, *Heinrich Reuss von Plauen* [w:] *Hochmeister des Deutschen Ordens 1190-2012*, dz. cyt., s. 143-144.

¹⁹ Gerhard Malingrode, komtur rewelski, marszałek inflancki. Zob. M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454-1466*, Warszawa 1967, indeks.

²⁰ Właściwie Bernhard Szumborski (von Schönberg, Zinnenberg; ok. 1410 – 1470), Czech, dowódca zaciężny krzyżacki, starosta chełmiński, starogrodzki, brodnicki. Zob. M. Biskup, *Szumborski Bernhard* [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, pod red. S. Gierszewskiego, t. IV, Gdańsk 1997, s. 328-331.

²¹ Interesujące, że msza ta była odprawiona nie w najstarszym w Toruniu kościele parafialnym św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty, lecz w kościele franciszkanów pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Może ze względu na Zakon Krzyżacki miał to być kościół klasztorny.

Górski²² sądził, że zaprzysiężenie traktatu miało miejsce w tym kościele. W rozbiórce krytycznym kroniki Długosza autor²³ ten w jednym miejscu powtórzył swój poprzedni pogląd, w innym napisał:

„Relacja Długosza jest bardziej szczegółowa [niż reces] i podaje, że wszystkie akty [podpisania, opieczętowania, zaprzysiężenia] odbyły się w jednym dniu, 19 października, podczas gdy reces łączy wydarzenia z 17 października z zaprzysiężeniem w dniu 19 października w jedną całość tak, iż nie wiadomo, kiedy, który z przytoczonych aktów miał miejsce”.

Rację ma jednak Marian Biskup²⁴, który w oparciu o relację zawartą w kronice Lindaua (przytoczoną wyżej) uważa, iż zaprzysiężenie traktatu toruńskiego miało miejsce w Dworze Artusa, a nie w kościele Najświętszej Marii Panny. Traktat popisał tylko legat papieski Rudolf z Rüdelsheim i notariusze publiczni, Jan Ewich de Alterdam (pisarz Rudolfa) i Stanisław Franke z Ratkiewicz²⁵. Król, ani wielki mistrz nie potrafili pisać. Sprawą dyskusyjną wśród historyków była kwestia, czy wielki mistrz złożył na rece Kazimierza Jagiellończyka osobną przysięgę lenną. Karol Górski pisał w tej sprawie tak:

„[Theodor] Hirsch²⁶ edytor kroniki Lindaua, nie wysuwa zastrzeżeń co do relacji Długosza, natomiast zwraca uwagę, że ani u Lindaua, ani u Długosza nie ma wzmianki o złożeniu przysięgi lennej, która musiała przecież mieć miejsce, skoro od następców wielkiego mistrza Ludwika [von Erlichshausen] strona polska jej się domagała, oni zaś stawiając opór, nie powoływali się na precedens, że Ludwik przysięgi nie składał. Kronika Ferbera natomiast, rękopis z XVI w., oparty na kronice Lindaua i stanowiący właściwy jej odpis, zawiera tekst przysięgi wielkiego mistrza. Należy przyjąć, że przysięga niewątpliwie miała miejsce, a wypuszczenie jej było przeoczeniem Długosza, zaś u Lindaua niektóre z rękopisów ją pominęły”²⁷.

Trudno jednak uwierzyć, aby dwóch bezpośrednich uczestników rokowań w Toruniu (Długosz i Lindau) miało "przed oczyma", jak pisze Theodor Hirsch²⁸, tylko fakt zawarcia pokoju, a zapomniało – dodajmy – o złożeniu przez wielkiego mistrza osobnej przysięgi lennej. Nie brał takiej ewentualności pod uwagę Adam Vetulani²⁹, a Marian Biskup³⁰ wyraźnie ją wykluczał pisząc: „osobnej przysięgi lennej na pewno nie było”. Inną

²² *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce...*, dz. cyt., s. LXXX.

²³ *Lata wojny trzynastoletniej w Rocznikach, czyli Kronikach inaczej Historii polskiej Jana Długosza (1454-1466). Komentarz krytyczny*. Vol. 2, t. 5 serii 2 komentarza krytycznego do *Annales* J. Długosza, oprac. S. M. Kuczyński przy współud. K. Górskiego (sprawy krzyżackie) oraz W. Dworzaczka [et al.], Łódź 1964-1965, s. 233.

²⁴ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna...*, dz. cyt., s. 709 przypis 43.

²⁵ Tamże, s. 709.

²⁶ *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. IV, dz. cyt., s. 637 przypis 1.

²⁷ *Lata wojny trzynastoletniej...*, dz. cyt., s. 233.

²⁸ *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. IV, dz. cyt., s. 637 przypis 1.

²⁹ A. Vetulani, *Lenno Pruskie. Studium historyczno-prawne*, Kraków 1930, s. 1 i nn.; tenże, *Prawny stosunek Prus Książęcych do Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, T. VI (1954), s. 7 i nn.

³⁰ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna*, dz. cyt., s. 709 przypis.

kwestią jest natomiast, czy rota przysięgi, jaką złożył wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen Kazimierzowi Jagiellończykowi królowi polskiemu, przekreślała fakt zawiązania *de facto* stosunku lennego między zakonem krzyżackim a Polską. Do sprawy tej jeszcze powrócimy. Interesującym jest brak bardziej szczegółowego opisu rokowań pokojowych w dniu 19 października 1466 r. w źródłach krzyżackich, choć lata samej wojny znalazły swoich kronikarzy w kręgach tego zakonu³¹. Można to tłumaczyć chęcią szybkiego zapomnienia o tym bolesnym dla zakonu krzyżackiego w Prusach traktacie pokojowym, mocą którego utracił on Pomorze Gdańskie, Ziemię Chełmińską, Warmię, Ziemię Malborską wraz dotychczasową stolicą – Malborkiem. Przy omawianiu wydarzeń kończących rozmowy pokojowe w Toruniu nie zauważamy kontrowersji między poglądami historyków polskich i niemieckich. W kwestii osobnej przysięgi lennej Teodor Hirsch i Karol Górski uważają ją za prawdopodobną, a Adam Vetulani i Marian Biskup ją wykluczają. Diametralnie natomiast dzieli polską i niemiecką historiografię interpretacja treści samego traktatu pokojowego. Zasadniczą kwestią jest tu ocena charakteru stosunku prawnopañstwowego zakonu krzyżackiego do Polski (czy był to stosunek oparty na zależności lennej, czy też nie).

Dawniejsza historiografia pruska przy opisie składania przysięgi przez wielkich mistrzów królom polskim używała słowa *Huldigung* (hołd)³². Pierwszym badaczem, który zakwestionował charakter lenny tego prawnego stosunku między zakonem a Polską był Jakub Caro³³. W syntezie dziejów Polski koncentrował się on na stronie formalno-prawnej, a nie faktycznej. Tego samego zdania był inny uczyony niemiecki – Albert Werminghoff³⁴. Obszerną polemikę z poglądami J. Caro i A. Werminghoffa podjął Adam Vetulani³⁵ w książce *Lenno pruskie*. Analizując zarówno treść traktatu toruńskiego, jak i praktyczną realizację jego postanowień, doszedł do wniosku, że przysięgę, jaką składali wielcy mistrzowie kolejno w latach 1466, 1469, 1470, 1479, 1489 Kazimierzowi Jagiellończykowi, a w roku 1493 Janowi Olbrachtowi, należy uznać „za przysięgę wierności lennej, mimo że czasokres określony do jej składania jest inny niżeli to było ustalone w praktyce niemieckiej, a jej osnowa odbiega od upowszechnionych na zachodzie formuł”³⁶. Poglądów J. Caro i A. Werminghoffa nie podzielał także historyk niemiecki Eduard Turowski³⁷ w swojej monografii o stosunku prawnopañstwowym Prus Królewskich wobec Polski po II traktacie toruńskim. Dyskusja między historykami w tej kwestii wróciła po II wojnie światowej. Przypadająca w 1954 roku 500. rocznica inkorporacji Prus do Polski

³¹ *Die ältere Hochmeisterchronik. Dritte Forstsetzung (Kronika Georga von Egloffstein, krzyżaka, wójta lipnickiego)* [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. III, hrsg. von Max Toeppen, Leipzig 1866, s. 705 i nn.; *Geschichte von wegen eines Bundes* [w:] *Scriptores Rerum Prussiacum*, Bd. IV, dz. cyt., Leipzig 1870, s. 71-211.

³² J. Vogt, *Geschichte Preussens*, Bd. IX, Königsberg 1839, s. 174; *Acten der Ständetage Ost-und Westpreussen*, Bd. V, hrsg. von Max Toeppen, Leipzig 1886, s. 410.

³³ J. Caro, *Geschichte Polens*, Bd. V, Gotha 1886, s. 212-218.

³⁴ A. Werminghoff, *Der Hochmeister des deutsche Ordens und das Reich bis zum Jahre*, „Historische Zeitschrift”, Bd. 110 (1913), s. 477/2.

³⁵ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, dz. cyt., Kraków 1930, s. 9 i nn.

³⁶ Tamże, s. 40.

³⁷ E. Turowski, *Die innenpolitische Entwicklung Polnisch-Preussens und seine staatsrechtliche Stellung zu Polen vom 2. Thorner Frieden*, Berlin 1937.

oraz w 1466 roku 500. rocznica II traktatu toruńskiego spowodowały wyraźne zainteresowanie tym tematem, zarówno historyków niemieckich, jak i polskich. Zapoczątkował ją Erich Weise dwutomową edycją traktatów międzynarodowych zakonu krzyżackiego³⁸ oraz artykułem o prawnopolskich podstawach II pokoju toruńskiego i granicach jego prawomocności³⁹. Wcześniej E. Weise, bo już w roku 1941, poddał krytycznemu rozbirowi akt inkorporacyjny Prus do Polski z roku 1454⁴⁰. Podczas, gdy historycy polscy stali i stoją na stanowisku pełnej inkorporacji Prus Królewskich do Korony Polskiej, to niemieccy historycy uważali, że prowincję tę łączyła tylko unia personalna. Tymczasem E. Weise odrzucił zarówno inkorporację, jak i unię personalną. Uznał także, iż Prusy w oparciu o analizę dokumentów z roku 1454 miały w przyszłości mieć – jak można sądzić – status podobny do Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴¹. Litwa – jak pisze K. Górski⁴² – w 1454 roku nie była uważana przez króla Kazimierza Jagiellończyka i jego otoczenie za podległą koronie polskiej. Poglądy E. Weisego odrzucił K. Górski pisząc „praca Weisego jest płytka i powierzchowna”⁴³. E. Weise odwzajemnił się pisząc z kolei o poglądach K. Górskiego w kwestii oceny traktatu toruńskiego tak: „Górski (...) próbuje ratować stosunek lenny (*versucht das Lehnverhältnis zu retten*)”⁴⁴.

Wróćmy jednak do II traktatu toruńskiego. E. Weise⁴⁵ zakwestionował we wspomnianych pracach stosunek lenny, jaki powstał między zakonem krzyżackim a Polską w wyniku zawarcia traktatu pokojowego między tymi państwami, a nawet ważność tego traktatu w świetle zasad prawa międzynarodowego. Nawet gdyby przyjąć jego obowiązywanie przez strony, to miał on mieć ograniczony czasowo charakter, czyli od roku 1466 do 1497. Argumentował swoje stanowisko brakiem w traktacie toruńskim wyrażen charakterystycznych dla prawa lennego, takich jak: *feudum*, *vassus* czy *homagium*, a także to, że przysięgę, którą złożył wielki mistrz królowi określa się w traktacie (art. 7) słowem *iuramentum*⁴⁶ a nie *homagium*. Wielki mistrz składał ją w swoim imieniu, a nie Zakonu i przede wszystkim stanowiła ona zaprzysiężenie pokoju. Przy jej składaniu nie było symboli lennych (wręczenia chorągwi, inwestytury czyli formalnego przekazania lenna wasalowi). E. Weise⁴⁷ przyznaje jednak, że strona polska zabiegała o to, aby przyjęty dokument sprawiał wrażenie, iż wielki mistrz jest lennikiem Polski. Stąd wprowadzono

³⁸ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, Bd. I-II, hrsg. von Erich Weise, Königsberg 1939 – Marburg 1955. Zob. K. Górski, *Uwagi o traktacie toruńskim 1466 r. (Zamiast recenzji pracy E. Weisego, Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh. Zweitaer Band (1438-1467), Marburg 1955)*, „Zapiski historyczne”, T. 22 (1956), z. 4, s. 63-67.

³⁹ E. Weise, *Die staatsrechtlichen Grundlagen des Zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmässigkeit*, „Zeitschrift für Ostforschung”, Bd. 3 (1954), s. 1-25.

⁴⁰ Tenże, *Zur Kritik des Vertrages zwischen dem Preussischen Bund und dem König von Polen*, „Altpreussische Forschungen”, Bd. XVIII (1941), s. 231-261.

⁴¹ Tamże, s. 259: „Das Ergebnis Krakauer Verhandlungen von Ende Februar und Anfang März 1454 war ein Vertrag zwischen zwei durchaus gleichgestellten Partnern”.

⁴² *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce...*, dz. cyt., s. LXIII.

⁴³ Tamże, s. LXX.

⁴⁴ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens...*, Bd. II, dz. cyt., s. 263.

⁴⁵ Tamże, s. 264: „Die Rechtmässigkeit des Vertrages ist anfechtbar, die Geltungsdauer beschränkt”.

⁴⁶ *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce...*, dz. cyt., s. 98, 216.

⁴⁷ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens...*, Bd. II, dz. cyt., s. 264.

artykuł o obowiązku radzenia – *consilium* (wielki mistrz stał się radcą króla) i o obowiązku pomocy wojskowej – *auxilium*. Na przeszkodzie zastosowania w pełni procedury prawa lennego było to, iż zakon krzyżacki, jako instytucja duchowna, podlegał papieżowi. Krzyżacy negocjatorzy traktatu wyrażali obawę co do podwójnej podległości zakonowi krzyżackiego papieżowi i Polsce⁴⁸. Uspokajał ich legat papieski stwierdzając, że taka podwójna zależność, tutaj w formie protekcji (*Schutz*), nie jest wyjątkiem i jest uznawana przez papieża. Polska wyciągnęła wnioski z pewnej ułomności traktatu toruńskiego w roku 1525, kiedy zaistniały ku temu sprzyjające okoliczności. Książę Albrecht zrzucając płaszczy zakonny stawał się osobą świecką. Przy składaniu hołdu księcia Albrechta Zygmunta I na rynku krakowskim zachowano już cały ceremoniał. Weise pisał także, że Stolica Apostolska nie ratyfikowała traktatu toruńskiego, mimo iż miało to się stać zgodnie z art. 23 tej umowy międzynarodowej⁴⁹ i to w poważnym stopniu ogranicza jego zgodność z prawem. Jednak w art. 22 traktatu zastrzeżono, iż traktat będzie obowiązujący, nawet gdyby zabrakło zgody papieża⁵⁰. Polakom negocjatorom udało się jeszcze wprowadzić w art. 12 zasadę, iż Polacy mogli stanowić do połowy liczby wszystkich członków Zakonu. Artykuł ten nie został jednak nigdy zrealizowany⁵¹. Chciano jakby w ten sposób zapewnić sobie „polonizację” Zakonu, a przynajmniej dobrosąsiedzkie stosunki.

Poglądy E. Weisego spotkały się z ostrym sprzeciwem polskich historyków i historyków prawa. Dali temu wyraz w osobnych artykułach Wojciech Hejnosz⁵², Marian Biskup⁵³, Krystyna Pieradzka⁵⁴, Krzysztof Baczkowski⁵⁵ i Maksymilian Grzegorz⁵⁶ w osobnej monografii poświęconej analizie dyplomatyczno-sfragistycznej dokumentów traktatu toruńskiego. Tezy E. Weisego wsparła natomiast niemiecka badaczka Ingrid Matison⁵⁷. W dyskusji tej najbardziej interesujący był obszerny artykuł M. Biskupa. Autor nie kwestionując pewnych ułomności traktatu toruńskiego wykazał, że jego postanowienia były w praktyce realizowane. Mimo pojawiających się oznak oporu, wielcy mistrzowie składali kolejno przysięgę wierności królom Polski – Kazimierzowi Jagiellończykowi i Janowi Olbrachtowi w latach 1466, 1469, 1470, 1479, 1489, 1493. Wielcy mistrzowie w latach 1466-1497 wypełniali obowiązki radców królewskich. Brali udział w zjazdach w Koronie i w Prusach Królewskich i aktywnie uczestniczyli w obradach. Naturalnie, niezbyt chętnie

⁴⁸ Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce..., dz. cyt., s. LXXV.

⁴⁹ Tamże, s. 111, 228-229.

⁵⁰ Tamże, s. 109-110, 227.

⁵¹ Tamże, s. 103, 221.

⁵² W. Hejnosz, *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego z roku 1466*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1957, nr 2, s. 5-70; tenże, *Traktat toruński i jego prawnopolityczne znaczenie*, „Zapiski Historyczne”, T. XXXI (1966), z. 3, s. 91-108.

⁵³ M. Biskup, *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r.*, „Kwartalnik Historyczny”, T. 69 (1962), s. 295-334.

⁵⁴ K. Pieradzka, *Traktat toruński 1466 roku w obcych relacjach kronikarskich i pierwsze starania w Kurii Rzymskiej o jego zatwierdzenie*, „Małopolskie Studia Historyczne”, R. IX (1966), z. 3/4, s. 3-17.

⁵⁵ K. Baczkowski, *Cesarstwo a kwestia uznania warunków pokoju toruńskiego z 1466 roku na przełomie XV i XVI wieku*, „Małopolskie Studia Historyczne”, R. IX (1966), z. 3/4, s. 19-33.

⁵⁶ M. Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, Toruń 1970.

⁵⁷ I. Matison, *Die Lehnsexemption des Deutschen Ordens und dessen staatliche Stellung in Preussen*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, Jhrg. 21, Heft (1965), s. 222-248.

wyrażali gotowość udziału w wyprawach wojennych, ale nie kwestionowali, że są do tego zobowiązani traktatem toruńskim. Wielki mistrz Jan von Tieffen pojawił się na wezwanie króla w roku 1497 w obozie pod Lwowem z 400 zbrojnymi w celu wzięcia udziału w wyprawie bukowińskiej⁵⁸. E. Weise w kolejnym artykule opublikowanym w roku 1966 odniósł się właściwie tylko do ustaleń A. Vetulaniego w monografii *Lenno pruskie* i omawianego wyżej artykułu M. Biskupa. E. Weise stwierdził, iż nie widzi potrzeby rewizji swojego poprzednio wyrażonego stanowiska i powtórzył argumenty świadczące o prawnych defektach traktatu toruńskiego. Jego zdaniem było to naruszenie statutów Zakonu, nieobecność mistrza niemieckiego i mistrza inflanckiego przy podpisaniu traktatu, a zwłaszcza brak potwierdzenia traktatu przez papieżstwo. E. Weise dostrzegł jednak w argumentacji M. Biskupa pewne argumenty. Napisał, iż on interpretował traktat toruński z punktu widzenia litery prawa, a Marian Biskup brał pod uwagę jego praktyczną realizację, którą jego zdaniem wymuszano. Na tym skończyła się w zasadzie ta polemika między historykami polskimi i niemieckimi. Obydwie strony pozostały przy swoich stanowiskach⁵⁹. Niemiecki historyk Hartmut Boockmann⁶⁰ tłumaczy, że na ten spór historyków polskich i niemieckich wycisnęły swoje piętno losy obydwu narodów, z których ci historycy się wywodzą. W ostatnich dziesięcioleciach zainteresowanie historyków traktatem toruńskim zarówno polskich, jak i niemieckich nie ma już takiego emocjonalnego zaangażowania⁶¹.

⁵⁸ *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. V, Leipzig 1874, s. 290 i nn.

⁵⁹ M. Biskup, *Historia Pomorza*, t. I, Poznań 1969, s. 140-143; B. Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreussen*, Wyd. 6, Würzburg 1977, s. 137; K. Górski, *Późny feudalizm. Próba definicji*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Historia 8 (1982), s. 8 i nn.; M. Biskup, G. Labuda, *Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen*, Osnabrück 2000, s. 476 i nn.

⁶⁰ H. Boockmann, *Ostpreussen und Westpreussen*, Berlin 1992, s. 218-221.

⁶¹ Zob. Z. H. Nowak, *Waffestillstände und Friedenverträge zwischen Polen und dem Deutschen Reich* [w:] *Träger und Instrumentarien des Friedens in hohen und später Mittelalter*, hrsg. v. J. Fried, Sigmaringen 1996, s. 391-403; P. Nowak, *Dokumenty II pokoju toruńskiego z 1466 r.*, „Studia Źródłoznawcze”, t. XLIII (2005), s. 85-110; A. Szweda, „*Princeps et consiliarius Regni Poloniae*”. Król i wielki mistrz w latach 1466-1497 [w:] *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343-1660*, Warszawa 2014, s. 241-260; K. Neitmann, *Von der Herstellung und Sicherung des „ewigen Friedens”*. Der II. Thorner Friede von 1466 im Rahmen der Landfriedensvereinbarungen und Friedensschlüsse des Deutschen Ordens in Preußen mit seinen Nachbarmächten im 15. Jahrhundert [w:] *Erbeinungen und Erbverbrüderungen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Generationsübergreifende Verträge und Strategien im europäischen Vergleich*, hrsg. M. Müller, K.-H. Spiess, U. Tresp, Berlin 2014, s. 185-210.

Warmia po II pokoju toruńskim (1466-1512)

Niniejszy artykuł dotyczy zagadnień związanych z dominium warmińskim i jego funkcjonowaniem w ramach Królestwa Polskiego po zakończeniu wojny trzynastoletniej i przyłączeniu Warmii do Polski (1466) aż do zawarcia II układu piotrkowskiego w roku 1512. Koncentruje się na wypracowywaniu wzajemnych relacji pomiędzy biskupem i kapitułą z jednej, a królem i Królestwem Polskim z drugiej strony. Relacje te dotyczą głównie uregulowania niejednoznacznego stosunku prawnego Warmii jako podmiotu funkcjonującego w ramach Polski i biskupa warmińskiego jako poddanego królewskiego, senatora Królestwa, wreszcie swoistego „księcia warmińskiego”.

19 października 1466 roku, po 13 latach wojny z zakonem krzyżackim Królestwo Polskie podpisało długo wyczekiwany i upragniony pokój w Toruniu, który przeszedł do historiografii pod nazwą II pokoju toruńskiego. W ramach tego pokoju wyniszczony wojną zakon zgodził się oddać Polsce ziemie, będące dotąd jego własnością. W skład tych ziem wchodziła, oprócz Pomorza Gdańskiego z Gdańskiem, Powiśla z Malborkiem, Ziemi Chełmińskiej z Toruniem, także Warmia¹. W traktacie pokojowym poświęcono ziemiom warmińskim następujące sformułowanie:

„Odtąd Kościół warmiński i jego każdorazowy biskup ze swoją wielbłąną kapitułą, ze wszystkimi swoimi grodami, miastami, miasteczkami i twierdzami, mianowicie Lidzbarkiem, Braniewem, Ornetą, Jezioranami, Barczewem, Reszlem, Bisztynkiem, Olsztynem, Dobrym Miastem, Pieniężnem, Fromborkiem, Biskupcem, ze wszystkimi komornictwami, szlachtą, wasalami, posiadłościami, wsiami i przynależnościami swymi pozostawać będzie pod władzą i protekcją naszą i naszych następców, królów polskich, a pan Ludwik wielki mistrz, jego następcy oraz cały zakon jednocześnie zrzekają się tejsze władzy, panowania i protekcji, wszelkie zaś swoje prawa do tegoż Kościoła, biskupstwa i kapituły warmińskiej, jakie dotąd posiadali, przenoszą na nas, króla Kazimierza i naszych następców królów polskich”².

¹ S. Achremczyk, *Historia Warmii i Mazur*, Olsztyn 1992, s. 61.

² Cyt. za: A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243-1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 81. Por. A. Vetulani, *Władztwo Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych (1454-1657)*, Wrocław 1953, s. 56-57.

Status prawny Warmii, będącej biskupim dominium, nie jest do końca jasny i po dziś dzień stanowi przedmiot sporów uczonych³. Chociaż bowiem Warmia była, do roku 1466, częścią państwa zakonu krzyżackiego, to jednak biskupi warmińscy cieszyli się dużą samodzielnością, znacznie większą niż pozostali biskupi z terenu Prus. Przede wszystkim biskupi warmińscy, pomijając pierwszego z nich – Anzelma, nie byli członkami Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, inaczej niż pozostali purpuraci. Także kanonicy warmińscy byli rekrutowani spoza braci krzyżackiej. Ta niezależność od bezpośrednich rozkazów wielkiego mistrza pozwoliła biskupom warmińskim na rządzenie swoim dominium niemal jak udzielnym księstwem. Władcy Warmii mieli prawo do bicia własnej monety⁴, utrzymywali własne siły zbrojne⁵, wydawali akty prawne, lokowali na swoim terytorium miasta i wsie, ściągali podatki. Ta samodzielność widoczna była zresztą już w samym akcie II pokoju toruńskiego, gdzie Warmia, niezaliczona do żadnego z trzech województw Prus Królewskich, łączyła się z Polską na podstawie odrębnych paktów, jako niemal pełnoprawny podmiot prawa międzynarodowego⁶. Ta podmiotowość Warmii uwidoczniła się także dwa lata wcześniej, gdy w Elblągu biskup warmiński Paweł Legendorf wraz z kapitułą podpisał pokój wieczysty z Kazimierzem Jagiellończykiem i stanami pruskimi⁷. W dokumencie tym polski władca podkreślał niezależność i samodzielność Warmii, zobowiązywał się bowiem, że „(...) samego pana elekta warmińskiego i kościół jego, kapitułę i poddanych we wszystkich ich przywilejach, wolnościach, prawach i zwyczajach, którymi od dawna się cieszyli zachowywać i ich samych, jak i każdego z osobna w prawie tym utrzymywać i bronić”⁸. Nic zatem dziwnego, że po roku 1466 biskupi warmińscy starali się utrzymać swoją formalną niezależność od Polski, co nie zawsze było na rękę polskim władcom, którzy w bogatej Warmii widzieli takomy kąsek dla realizacji swej polityki pruskiej. Ze swych wpływów na Warmii nie rezygnowali też i wielcy mistrzowie którzy, przynajmniej początkowo, umiejętnie wykorzystywali niechęć kapituły i biskupa do pełnego podporządkowania się królowi Polski. Sami biskupi zresztą nie rezygnowali z mniej lub bardziej potajemnych kontaktów z wielkimi mistrzami, prowadząc po II pokoju toruńskim politykę balansowania pomiędzy Krakowem a Malborkiem, która ocierała się czasami wręcz o zdradę stanu⁹. Zarzewiem konfliktu stała się od początku kwestia obsady stanowiska biskupa. Kapituła warmińska chciała zachować ten przywilej jako swoją wyłączną prerogatywę. Innego jednak zdania byli polscy monarchowie, którzy sami chcieli mieć decydujący wpływ na obsadę warmińskiego tronu. Było to spowodowane polską racją stanu – biskupi warmińscy

³ Por. J. Voigt, *Geschichte Preussens*, t. II, Königsberg 1836, s. 492; A. Eichhorn, *Geschichte der ermländischen Bischofswahlen*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, t. 1 (1858), s. 185; M. Toppen, *Der deutsche Ritterorden und die tände Preussens*, „Historische Zeitschrift”, t. XLVI (1881), s. 433.

⁴ Nie wykorzystywane.

⁵ Zob. J. Ptak, *Wojskowość średniowiecznej Warmii*, Olsztyn 1997, s. 65 i nn.

⁶ A. Szorc, dz. cyt., s. 81. Innego zdania jest H. S. Zins. Por. H. S. Zins, *Walka Polski o obsadę biskupstwa warmińskiego na przełomie XV i XVI w. na tle polityki zjednoczeniowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne”, t. 12 (1957), s. 57.

⁷ S. Achremczyk, *Warmia*, Olsztyn 2000, s. 28.

⁸ B. Leśnodorski, *Dominium warmińskie (1243-1569)*, Poznań 1949, s. 24.

⁹ A. Szorc, dz. cyt., s. 82.

nie tylko wchodzili w skład polskiego senatu, przewodniczyli także regionalnym sejmikom jako prezesowie Rady Pruskiej.

Do pierwszego konfliktu doszło bardzo szybko. Gdy zmarł biskup Paweł Legendorf, kapituła warmińska wybrała na jego następcę Mikołaja Tungena, wbrew woli Kazimierza Jagiellończyka, który na to stanowisko forsował oddanego mu biskupa chełmińskiego Wincentego Kiełbasę, utrzymując, że skoro Warmia pozostaje pod „protekcją i władzą króla”, ma on wyłączne prawo do decydowania o obsadzie tej zaszczytnej i intratnej funkcji¹⁰. Kapituła, choć bezpośrednio nie kwestionowała tego prawa, powoływała się jednak na zapisy, że zarówno Kiełbasa, jak i proponowany przez króla polskiego zamiast biskupa chełmińskiego Andrzej Oporowski, nie posiadają pruskiego indygenatu¹¹. Mikołaj Tungen, osoba znana i mająca duże wpływy w Kurii Rzymskiej, odwołał się do stanów Prus Królewskich, które stanęły po stronie kandydata kapituły, podobnie jak i papież Paweł II¹². Kazimierz Jagiellończyk na próżno przekonywał, że *„Nie chcemy niczego od biskupstwa, skoro też nic z niego nie mamy, jak tylko, byśmy posiadali tam osobę, która byłaby nam wierną”*¹³. Ponieważ król Polski nie chciał dopuścić Tungena do objęcia władzy w swojej diecezji, przebywający dotychczas w Rzymie nominat udał się na Warmię i w roku 1472, w przebraniu kupieckim, wjechał do Braniewa. Mając do dyspozycji dobrze uzbrojony oddział zdołał opanować szereg warmińskich miast, w tym Braniewo i Frombork. W dwa lata później opanował już niemal całą Warmię oraz zdołał pozyskać sobie cennego sojusznika w osobie króla węgierskiego Macieja Korwina. Wszedł także w antypolski sojusz z zakonem krzyżackim¹⁴.

Nie widząc możliwości pokojowego rozwiązania sporu, Kazimierz Jagiellończyk zdecydował się na działania militarne, rozpoczynając tym samym wojnę, która do historiografii przeszła jako tzw. „wojna księża”. W 1478 roku oficjalnie wypowiedział Mikołajowi Tungelowi wojnę. Królewski dowódca, Jan Biały, uderzył na Warmię pustosząc ją bezprzykładnie. Pod wrażeniem siły wojska koronnego Mikołaj Tungen, otoczony w lidzbarskim zamku, musiał przystąpić do rokowań¹⁵. Został zmuszony do ukorzenia się przed polskim władcą na sejmie w Piotrkowie w roku 1479. Postanowienia tego sejmiku wydatnie wzmacniały pozycję króla na Warmii. Odtąd nowo wybrany biskup, jak i nowi członkowie kapituły warmińskiej, musiał przysięgać wierność królowi, bądź wyznaczonemu przezeń przedstawicielowi. Pan na Lidzbarku został też zaprzysiężonym królewskim radcą¹⁶. Potwierdzono też bezpośrednią inkorporację Warmii do Korony:

„Jest powszechnie wiadome, iż jest to biskupstwo (tzn. Warmia) Jego Królewskiej Mości do Korony wcielone i nikt go nie miał nadawać jak tylko król. Jego Królewska

¹⁰ H. S. Zins, dz. cyt., s. 57.

¹¹ Tamże.

¹² S. Achremczyk, *Warmia*, dz. cyt., s. 30.

¹³ Tenże, *Historia Warmii i Mazur*, dz. cyt., s. 69.

¹⁴ J. Sikorski, *Mikołaj Tungen* [w:] *Poczet biskupów warmińskich*, pr. zbior. pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2008, s. 84-85.

¹⁵ Tamże, s. 85.

¹⁶ S. Achremczyk, *Warmia*, dz. cyt., s. 33.

Mość chce tym kościołem rządzić i nadawać go jak i inne swoje kościoły w Koronie, także Ojciec Św. nie miał żadnego prawa do nadawania, odkąd Jego Królewska Mość objął go w posiadanie, według brzmienia wieczystego pokoju”¹⁷.

W akcie piotrkowskim zawarto także klauzulę, która miała w przyszłości stać się kością niezgody pomiędzy królem a kapitułą. Otóż:

„W przyszłych wyborach, następujących w stosownym czasie, czy postulacjach biskupów kościoła warmińskiego członkowie kapituły będą zobowiązani wybrać osobę miłą Jego Król. Mości i jego następcom”¹⁸.

Problem stanowiło tu sformułowanie „osoba miła” (*persona grata*). Zdaniem polskiego monarchy oznaczało to po prostu bezpośrednie wskazywanie swojego kandydata do obsady biskupstwa. Z kolei kapituła rozumiała przez to osobę, która w przeszłości wykazywała się życzliwą postawą względem Polski¹⁹. Początkowo zresztą na Warmii nie zamierzano respektować postanowień układu piotrkowskiego, wybierając, po śmierci Tungena, na biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrode. Było to wbrew wyraźnej woli Kazimierza Jagiellończyka, który w Watzenrodem widział członka opozycji antykrólewskiej związanego ze swym przeciwnikiem Zbigniewem Oleśnickim i chciał osadzenia na biskupstwie warmińskim swego syna Fryderyka, by w przyszłości uczynić go wielkim mistrzem zakonu, co ostatecznie związałoby z Polską Prusy Krzyżackie²⁰. Warmii groziła kolejna interwencja zbrojna wojsk koronnych, do której jednak nie doszło w związku ze śmiercią króla. Następcą Jagiellończyka – Jan Olbracht, doszedł do porozumienia z biskupem, który szybko stał się jego bliskim doradcą²¹. Kapituła warmińska nie rezygnowała jednak z prób zniwelowania wpływów Polski na Warmii, które rozumiała jako rządy biskupa będącego bliskim popiecznikiem królewskim. W tym celu opracowała, w roku 1508, specjalny dokument, zawierający propozycję uregulowania wyboru biskupów warmińskich. Według zawartych w nim postulatów kanonicy warmińscy mieli zachować pełną swobodę wyboru biskupa spośród osób urodzonych na Warmii i w Prusach Królewskich (indygenów). Wybrany przez kapitułę elekt miał w ciągu miesiąca zaprezentować się przed królem lub starostą malborskim celem złożenia, jako senator Polski, przysięgi i starać się o pismo do papieża celem uzyskania konfirmacji. W przypadku odmowy bądź monarchy, bądź papieża, kapituła miała przeprowadzić kolejny wybór²². Strona polska odrzuciła te żądania, więc kanonicy zwrócili się bezpośrednio do Rzymu, gdzie ich poseł, Wojciech Bischoff, prowadził bezskuteczne działania mające na celu uznanie postulatów kanoników. Negocjacje z papieżem przerwała dopiero śmierć Watzenrodego.

¹⁷ H. S. Zins, dz. cyt., s. 59.

¹⁸ B. Leśnodorski, dz. cyt., s. 42.

¹⁹ A. Szorc, dz. cyt., s. 83.

²⁰ A. Prochaska, *Tungena walki z królem Kazimierzem Jagiellończykiem*, „Ateneum Kapłańskie”, R. 6 (1914), s. 193 i nn.

²¹ K. Górski, *Łukasz Watzenrode – życie i działalność (1447-1512)*, Wrocław 1973, s. 136.

²² H. S. Zins, dz. cyt., s. 66. Por. H. Schmauch, *Die kirchenpolitischen Beziehungen des Fürstbistums Ermland zu Polen*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, Vol. 26 (1938), s. 271 i nn.

Po śmierci Łukasza Watzenrode w roku 1512 zawarte w układzie piotrkowskim określenie *persona grata* dało kanonikom oręż do wyboru biskupa według własnych oczekiwań i preferencji. Wybór kapituły padł na jej członka – Fabiana Luzjańskiego, popieranego przez archidiacona Jana Scultetiego, który był bliskim współpracownikiem zakonu krzyżackiego²³. Król Polski, Zygmunt I Stary dowiedział się o decyzji kanoników przypadkiem, toteż wysłane przezeń do Fromborka poselstwo wyrzucało kapitule, iż nie dokonała wyboru osoby „miłej królowi”, czyli po prostu wskazanej przez polskiego władcę²⁴. W odpowiedzi kapituła wysłała własne poselstwo do króla, w którym dowodziła, ustami Jana Scultetiego, iż to właśnie biskup Fabian jest osobą „miłą królowi”. Jego ojciec, Mikołaj Tettinger, bronił Reszla przed wojskami zakonu krzyżackiego, sam zaś Fabian, jako zakładnik, był przez zakonników pędzony pod mury zamku podczas oblężenia²⁵. Pochodził ponadto, po kądzieli, z polskiej szlachty – Kościeleckich. Zygmunt I Stary, nie mając ochoty na kolejną wojnę z niepokorną Warmią, zatwierdził Luzjańskiego na biskupa warmińskiego. Chcąc dać pozór, iż wybór był po jego myśli i za jego zgodą, ten wybitny dyplomata wysłał nawet list papieżowi, w którym podziękował mu za potwierdzenie wyboru Fabiana na stanowisko biskupa²⁶. Za tę niesubordynację musiała jednak kapituła, jak i sam biskup, zapłacić wysoką cenę. Na sejm w Piotrkowie wyruszyła delegacja złożona z kanoników warmińskich: kustosa Andrzeja Kletza i archidiacona Jana Scultetiego. Towarzyszył im także sam biskup Fabian, który miał otrzymać sakrę biskupią z rąk arcybiskupa gnieźnieńskiego. Tam, w dniu 7 grudnia 1512 roku, zawarto tzw. drugi układ piotrkowski, który na dobre, bo aż do zaboru Warmii przez Prusy, regulował kwestie wyboru biskupów warmińskich²⁷. Zygmunt I, chcąc uniknąć błędów poprzedników, starannie przygotował postanowienia traktatu. Powołał w tym celu specjalną komisję. W jej skład weszli wybitni juryści i zaufani królewscy: biskup krakowski Jan Konarski, biskup płocki Erazm Ciołek, biskup przemyski Maciej Drzewicki, wojewoda krakowski Mikołaj Kamieniecki, podkanclerzy Krzysztof Szydłowiecki, podskarbi Andrzej Kościelecki oraz archidiacon krakowski Piotr Tomicki. Komisja ta, w porozumieniu z przedstawicielami kapituły warmińskiej, w dniu 6 lipca przedstawiła zatwierdzone później warunki porozumienia²⁸. Na próżno jeszcze 5 grudnia, już w Piotrkowie, kanonicy warmińscy usiłowali wpłynąć na monarchę, by ten złagodził warunki traktatu. Król był jednak nieugięty i odrzucił propozycję posłów kapituły, którzy byli gotowi oddać nawet część folwarków, otrzymanych przez biskupa od Polski, byle tylko zachować pewien wpływ na obsadę warmińskiego tronu²⁹.

Ostatecznie, według postanowień porozumienia z 7 grudnia 1512 roku, ustalono, że po śmierci biskupa warmińskiego kapituła fromborska musi, przed elekcją nowego

²³ J. Sikorski, *Fabian Luzjański* [w:] *Poczet...*, dz. cyt., s. 106-107; H. Schmauch, dz. cyt., s. 280.

²⁴ Tamże, s. 109.

²⁵ A. Szorc, dz. cyt., s. 83; A. Eichhorn, dz. cyt., s. 183.

²⁶ J. Sikorski, *Fabian Luzjański*, dz. cyt., s. 110.

²⁷ *Corpus Iuris Polonici*, Vol. III, Annos 1506-1522, Kraków 1894, s. 238-241.

²⁸ H. S. Zins, dz. cyt., s. 71; A. Eichhorn, dz. cyt., s. 270.

²⁹ H. S. Zins, dz. cyt., s. 72.

pasterza diecezji, powiadomić króla o śmierci biskupa i dacie nowej elekcji. Ponadto posłowie kapituły winni przedstawić królowi nazwiska kanoników wraz z życiorysami. W przypadku, gdyby król przebywał poza granicami Królestwa, należało powiadomić arcybiskupa gnieźnieńskiego. Gdyby zaś i arcybiskupa nie było w kraju, należało powiadomić biskupa włocławskiego lub płockiego. Ci zaś mieli bezzwłocznie zawiadomić monarchę. W ciągu czterech dni od daty zawiadomienia, król Polski miał dowolnie nominować spośród kanoników czterech, będących indygenami i zawiadomić kapitułę, iż wskazani przez niego są mu „mili”. Spośród tych czterech kapituła zobowiązana była dokonać wyboru. Jednocześnie zagwarantowano synom królewskim oraz braciom takie same prawa, jakie mieli indygeni pruscy. Elekta wybranego przez zgromadzenie król przedstawiał do zatwierdzenia papieżowi³⁰. Pozostawienie możliwości wyboru biskupa spośród czterech przedstawionych przez kanoników kandydatów było tylko nic nie znaczącą kurtuazją. W praktyce polski władca umieszczał swego kandydata na pierwszym miejscu listy, zaś kanonicy, będąc pod presją posłów królewskich, którzy wprost grozili kapitule królewską niełaską, dokonywali wyboru zgodnie z wolą polskiego władcy. Dochodziło przy tym do sytuacji wręcz absurdalnych i komicznych z dzisiejszego punktu widzenia. Gdy bowiem królewski kandydat nie należał do zgromadzenia kanoników warmińskich, wystraszeni kanonicy nadawali mu kanonię „na chwilę”, często wręcz pożyczając tę funkcję od któregoś z kolegów ze zgromadzenia. Wybrany zgodnie z wolą króla kandydat następnie taką kanonię oddawał³¹.

Zatwierdzony przez papieża Leona X w 1513 roku traktat piotrkowski w praktyce na długie stulecia, bo aż do roku 1772, uregulował prawny stosunek Warmii do Królestwa Polskiego. Dzięki wpływowi króla na wybór biskupa warmińskiego, Warmia nierozdzielnie związała się z Koroną. Biskupami warmińskimi zostawali najbardziej zaufani współpracownicy królewscy m.in. Jan Dantyszek, Stanisław Hozjusz, Marcin Kromer, Andrzej Chryzostom Załuski, Adam Stanisław Grabowski, czy wreszcie ostatni, a zarazem najśłynniejszy z nich – „książę poetów” i „książę biskup warmiński” Ignacy Krasicki. To dzięki tym wybitnym postaciom polskiego, ale też europejskiego życia umysłowego niewielka terytorialnie Warmia stała się ważnym punktem na kulturalnej mapie Europy.

³⁰ B. Leśnodorski, dz. cyt., s. 61-62.

³¹ A. Szorc, dz. cyt., s. 84.

Prusy krzyżackie po II pokoju toruńskim. Zmiany w ośrodkach gospodarki zamkowej i domenalnej¹

Zmiany w ośrodkach gospodarki w kompleksach zamkowych, należących do zakonu krzyżackiego w Prusach wynikały po pierwsze ze zmian terytorialnych, mających miejsce po zawarciu i wejściu w życie II pokoju toruńskiego w 1466 r., po wtóre ze skutków, jakie przyniosła wojna trzynastoletnia, w tym zmian w zaludnieniu Prus, stratach ludnościowych oraz w infrastrukturze ośrodków gospodarczych, przede wszystkim tych położonych w domenach, ale i tych z kompleksów zamkowych, egzystujących ówczesnie na przedzamczach tych kompleksów. Tu możemy zaobserwować również zmiany w liczebności i kondycji *sensu largo* oraz stanu własnościowego ośrodków gospodarczych, w tym zwłaszcza folwarków, dóbr, młynów wolnostojących oraz wsi i osad gospodarczych, typu stawy rybne lub leśniczówki. W odróżnieniu od folwarków krzyżackich położonych na terenie domen, folwarki prywatne często stawały się wówczas częścią większych skupisk różnych ośrodków o charakterze gospodarczym.

Do charakterystycznych zmian w krzyżackich ośrodkach gospodarczych należały po II pokoju toruńskim następujące:

1. Powstawanie i rozwój prywatnych ośrodków gospodarczych, częściowo z nadań krzyżackich na pustkach powojennych lub też powstających w wyniku przywilejów lokacyjnych, wystawionych przez urzędników krzyżackich różnego szczebla, nie jakby *de iure* na surowym korzeniu. Miały one najczęściej dogodne warunki do rozwoju gospodarczo-ekonomicznego. Stosowane bardzo często dla tego typu nadań prawo magdeburskie było niewątpliwie o wiele bardziej korzystne dla osób, które chciały rozwijać swoją działalność gospodarczą. Wielkości nadań w obrębie folwarków były najczęściej oscylujące pomiędzy 10 a 40 łanami ziemi uprawnej, często z małym i dużym prawem do sądzenia chłopów oraz z wolnizną podatkową. W wielu sytuacjach społeczno-gospodarczych po drugim pokoju toruńskim rozwijały się na terytorium państwa zakonu krzyżackiego w Prusach dobra złożone z różnych elementów infrastruktury gospodarczej, z karczm (z wyszynkiem i przywilejem rzeźnickim), folwarków i innych, będących w istocie złożeniem kilku ośrodków gospodarczych, które istniały, działały i w jakiejś części współdziałały ze sobą pod względem gospodarczym na tym samym terytorium. Należały

¹ Artykuł w swojej pierwotnej wersji został wygłoszony jako referat na konferencji w dniu 8 grudnia 2016 r. w Oddziale Muzeum Warmii i Mazur w Lidzbarku Warmińskim pt. *Pokój toruński 1466. W 550. rocznicę przyłączenia Warmii do Rzeczypospolitej*. Referat konferencyjny zawierał autorskie zdjęcia Mirosława Garnca przedstawiające obecny stan niektórych kompleksów zamków krzyżackich w dawnych Prusach.

one w zdecydowanej większości do jednego właściciela, który widział w nich możliwość rozszerzenia i uzupełnienia swojego stanu posiadania, ale również dalszego kontynuowania działalności gospodarczej.

2. Rozwój prywatnej własności ziemskiej. I tak w trakcie sprawowania urzędu wielkomistrzowskiego przez Martina Truchssesa von Wetzhausen zostało wydanych wiele aktów nadawczych ziemi. Jednak nie tylko owe akty nadania wraz z przywilejami informują nas o takich i podobnych dzierżawach, nabyciach czy też wynikających z nich powinnościach. Podobnego rodzaju informacje dostarczają nam również listy zastawne, które szczególnie są dostępne dzisiaj dla badacza tych dziejów właśnie w pozostałościach źródłowych z czasów urzędowania wymienionego wyżej wielkiego mistrza. Z takim właśnie listem zastawnym mamy do czynienia w przypadku dokumentu wystawionego dla Jorge Pesschina, najprawdopodobniej na początku lat osiemdziesiątych XV stulecia. Dokument został wystawiony jako dokument testamentalny, przeznaczony do identyfikacji i zajęcia określonych w nim dóbr². Pojawia się tu kilka wsi wymienionych z naw własnych, ale również niejako dodatkowo – tak przynajmniej wynika z treści analizowanego dokumentu – również elementy infrastruktury gospodarczej. Widzimy w nim zapis o wsi *Jerwken* wraz z karczmą z rozwiniętym zapleczem gospodarczym, a więc w jakimś sensie również elementami ówczesnej infrastruktury gospodarczej pozakarczmianej. Pojawia się również tu, w zapisie zastawnym, młyn zbożowy, co może wskazywać, że niektóre wsie oprócz tradycyjnej struktury posiadały również wydzielone urządzenia i elementy oddzielnie działającej struktury gospodarczej, najprawdopodobniej również o charakterze przetwórczym, przechowalniczym bądź też przechowalniczo-handlowym³. Pojawia się również zapis o wsi Krzemity (*Kremitten*, *Cramytten*)⁴ i położonym najprawdopodobniej niedaleko niej młyna. Stąd też możemy zauważyć, że zapisy majątków (w tym także folwarków) oraz poszczególnych ich części jako infrastruktury gospodarczej, mogły i często szły w parze z innymi zapisami, dotyczącymi np. wsi. Innym razem ten sam wielki mistrz wystawia akt nadania dla Hannsa Clau(w)senc, w którym to otrzymuje on w zapisie od wielkiego mistrza dobro Wikrowo (*Wickerau*, *Wyckeraw*) leżące w komturstwie pokarmińskim i komornictwie barciańskim wraz z siedemnastoma łanami ziemi uprawnej. Użyty w dokumencie zwrot: *das gut Wyckeraw* może świadczyć, że mamy tu do czynienia nie tylko ze wsią i ziemią przeznaczoną w jej obrębie do uprawy, ale również z pewnego rodzaju infrastrukturą pozawiejską tworzącą owe dobro⁵. Rozpatrując ten zapis pod takim względem możemy dojść do wniosku, że była to wieś z dworem typu mieszkalnego

² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XX Hauptabteilung, Ordens Folianten (dalej: OF) 92, k. 44v.

³ OF 92, k. 44v: [...] vnnd ouch das dorff Jerwken mit dem kruge Im Gebitte Brandenburg gelegen [...]; [...] Im dieselbigyn dorffer mole und krug in Krafft und macht dieß brreiffs [...]. Por. J. Gancewski, *Rola zamków krzyżackich w ziemi chełmińskiej od połowy XIV wieku do 1454 roku*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Edycja wspólna Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 201, Olsztyn 2001, szczególnie tabele nr 7, 8, 11, 12, 13 oraz diagram 2 na s. 48.

⁴ Obie wsie i inne opisywane obiekty gospodarcze znajdowały się w komturstwie pokarmińskim (brandenburskim).

⁵ OF 92, k. 44.

(rezydencjonalnego), który mógł służyć w dalszym czasie, biorąc pod uwagę ewentualny jego rozwój gospodarczy, również jako dwór hodowlany (po dokonaniu zakupu zwierząt hodowlanych) lub też dwór gromadzący i przetwarzający zboże, zebrane z okolicznych pól, należących do tego „dobra” i jednocześnie wsi. Następnym zapisem wydanym najprawdopodobniej dla Krzysztofa (Cristoffa) Magnusa w 1476 r. (lub 1477 r.) jest podobny w brzmieniu przywilej nadający mu wieś i najprawdopodobniej również folwark w Kajnach (*Kainen*, Cayn(m)en) z dużym i małym prawem sądenia na wyznaczonym terytorium wsi i najprawdopodobniej zarazem folwarku⁶. Podobne brzmienie posiada zapis ziemi z 1476 r. dla Niklasa Keisera, który otrzymał od wielkiego mistrza Heinricha von Richtenberg 7 łanów w miejscowości *Floßkaym* (*Floßhaym*?). Ziemia ta została nadana Niklasowi na prawie pruskim⁷. Posiadłości siedmiołanowe, co wiemy już z wcześniejszej analizy, były często przeznaczane na założenie i prowadzenie folwarku, ewentualnie na kontynuowanie hodowli i uprawy ziemi w folwarkach już istniejących, które zostały wcześniej założone przez posiadacza feudalnego jakim był zakon krzyżacki, a później odsprzedane lub wydzierżawione dla nowego użytkownika lub posiadacza i użytkownika. W takim razie i w tej ostatnio wymienionej posiadłości mógł być prowadzony, przez wspomnianego Niklasa, folwark. Wynika z tego, że w ówczesnych posiadłościach ziemskich z urządzeniami typu folwarcznego istniały również takie obiekty, które łączyły w sobie kilka form prowadzenia działalności gospodarczej. Do takich należały np. folwark i zarazem karczma w Kobylej Budzie (*Kobellbude*), nadany Balcerowi Rimikem⁸ na prawie chełmińskim przez Hansa von Tieffen ówczesnego wielkiego szpitalnika Zakonu i jednocześnie komtura pokarmińskiego w dniu 15 lipca 1483 r.⁹, czy też wieś i jednocześnie dobro Lemkiny (?) *Lehmkuhnen*¹⁰ wraz z 4 innymi dobrami, leżącymi w komturstwie bałgijskim oraz komornictwie *Zinten*, znane z dokumentu zastawczego wystawionego w dniu 17 sierpnia 1521 r. dla Hansa Witicha z Królewca¹¹. Innym razem spotykamy w dokumencie nadawczym najprawdopodobniej dla Hansa Colnau¹² z dnia 6 czerwca 1469 r. wystawionym przez wielkiego mistrza Heinricha Reuß von Plauen, młyn i zarazem, najprawdopodobniej obok występujący, folwark w miejscowości Juchowo (*Hanswelde*)¹³. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku miejscowości w *Merkla(u)cken*, która została wymieniona w dokumencie z 7 stycznia 1468 r. jako przedmiot nadania przez wielkiego mistrza Heinricha Reuß von Plauen, zarówno jako wsi i zarazem istniejącego tam dobra¹⁴.

⁶ OF 92, k. 3, 3v. Nie mamy bezpośredniego odniesienia w źródle do folwarku, ale mamy zapis o prawach, które zostały jemu nadane, a są takie same w strukturze swojej treści, jak te nadawane dla właścicieli folwarków.

⁷ OF 92, k. 18v. Prawo pruskie nie było wówczas często stosowane, bardziej powracano do prawa magdeburskiego (choćaby w wersji odnowionej w XV stuleciu), co też jest widoczne w dokumentach.

⁸ Bądź też *Rimiken*.

⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XX Hauptkatalog, Ostpreussische Folianten (dalej: Ost. Fol.) 116, k. 155-155v.

¹⁰ Ost. Fol. 116, k. 683: *dorffere und gütttere als nemlich Lemgkyn*.

¹¹ Ost. Fol. 116, k. 683.

¹² *Collnaw*.

¹³ Ost. Fol. 308, k. 73-74.

¹⁴ Ost. Fol. 323, k. 155-158: [...] *Dorff Mergklackes* [...] *und gutt* [...].

3. Niezwykle istotnym elementem struktury gospodarczej po 1466 r., a zwłaszcza od końca lat 70-tych XV w. staje się w krajobrazie infrastruktury gospodarczej „dobro” (*Gut*)¹⁵. Mianem „dobro” są najczęściej określane w dokumentach posiadłości o wielofunkcyjnej strukturze. W skład „dobra” mogły wchodzić zarówno wsie, folwarki z ziemiami i łąkami, inne ośrodki i obiekty gospodarcze o strukturze bardziej rozbudowanej, zarówno pod względem strukturalnym, jak i wielkości zajmowanego obszaru, np. hodowlane stawy rybne. Często były to formy mieszane, złożone z ośrodków o różnej strukturze i różnym przeznaczeniu gospodarczym, a także z poszczególnych obiektów o charakterze *stricte* gospodarczym, tak jak np. przetwórczym (młyny zbożowe). Spotykamy zatem połączenia na obszarze jednego dobra folwarku i młyna zbożowego, które egzystowały np. przy prywatnej wsi. Obserwujemy często połączenia wsi czynszowej i folwarku prywatnego, lub też i innych do tego obiektów. Występowały też formy zbliżone do siebie jak rozwinięty w formie karczmy z zapleczem gospodarczym, ziemią uprawną i np. przywilejem rzeźnickim typowy folwark hodowlano-zbożowy. Szczególnie przy sprzyjających warunkach gospodarczo-terytorialnych spotykamy połączenie powyższych form organizacji gospodarczej¹⁶. Tak było w przypadku ośrodka gospodarczego w miejscowości Siedlisko (*Einsiedel*) w okręgu braniewskim¹⁷. Już w XIV w. widać w tej miejscowości duże budowlane zamierzenia inwestycyjne, które z jednej strony miały powiększyć folwark krzyżacki, z drugiej zaś miały sprostać, pod względem miejsca, ciągle rosnącemu zapotrzebowaniu przejeżdżających i zatrzymujących się tam gości-kupców¹⁸. Swoją dychotomiczną rolę odgrywał ten ośrodek gospodarczy również po zakończeniu wojny trzynastoletniej. Tak więc 11 września 1470 r. miejscowy posiadacz ziemski Michael Marquardt otrzymuje nadaniem od komtura bałgijskiego Siegfrieda Flacha von Schwarzburg dodatkowo ponad 1 łan ziemi uprawnej na warunkach prawa magdeburskiego. Tym samym przywilejem zezwala Michaelowi na wystawienie i prowadzenie karczmy z rozwiniętym zapleczem gospodarczym (ze względu na otrzymaną tym dokumentem ziemię) w celu prowadzenia w nim również sprzedaży: „czego by tam tylko chciał”¹⁹, czyli też własnych produktów pochodzących np. z hodowli w swoim folwarku. Widać zatem, że niektóre karczmy nie służyły li tylko jako miejsca zakupu posiłku dla podróżujących i odpoczynku dla nich, ale również jako ośrodki gospodarcze i handlowe w połączonych zespołach dóbr. Cechą takich zespołów dóbr była przynależność do tego samego właściciela. Przy tym widzimy często proces przechodzenia od ośrodka monokulturowego do posiadłości o cechach kompleksu gospodarczego typu „dobro”. Tak

¹⁵ W dokumentach nadawczych z badanego okresu istnieje bardzo dużo zapisów na ten temat.

¹⁶ E. J. Guttzeit, *Der Ordenshof und Grenzkrug Einsiedel*, „Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg”, Bd. 4 (1967), s. 189-201. Autor w sposób klarowny pokazuje, że jeden i ten sam ośrodek gospodarczy był zarówno folwarkiem jak i nadgranicznym gościńcem krzyżackim. Por. A. Marciniak-Kajzer, *Nieznany prywatny zamek na pograniczu krzyżacko-mazowieckim* [w:] *XV Sesja Pomoroznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada - 2 grudnia 2005 roku*, pod red. G. Nawrołskiej, Elbląg 2007, s. 320, gdzie autorka zakłada, jak się wydaje słusznie, tezę o nie tylko obronnym i rezydencjonalnym przeznaczeniu prywatnego zamku w Narzymiu (*Wildenau*). Jego umiejscowienie w rejonie bardzo ważnym pod względem gospodarczym ze względu na szlaki handlowe tędy biegnące, stawia ową budowlę w pozycji ośrodka centralnego (zarządzającego) w stosunku do działających w pobliżu folwarków.

¹⁷ W okręgu braniewskim. Tamże, s. 190.

¹⁸ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399-1409*, hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896, s. 245.

¹⁹ A. Rogge, *Das Amt Balga*, „Altpreußische Monatsschrift”, Bd. 6 (1869), s. 489.

było np. z ośrodkami gospodarczymi w miejscowości Lemkiejny (*Lehmkühnen*). Jest w niej widoczny folwark, potwierdzony w źródłach 3 marca 1493 r.²⁰ oraz 8 i 13 lipca 1515 r.²¹, a także 12 lipca 1520 r. i 17 sierpnia 1521 r.²². W tym ostatnim przypadku mamy już jednak do czynienia zarówno z wsią pod tą nazwą, jak i funkcjonującym na jej terenie dobrem, z folwarkiem w jego obrębie²³. Hans zu Witting otrzymał od wielkiego mistrza Albrechta Hohenzollerna von Ansbach–Kulmbach posiadłość Lemkiejny, a wraz z nią zostały mu zapisane inne wsie i dobra²⁴, w tym także dobro Leumbergk. Wszystkie one leżą w komturstwie bałgijskim. W ten sposób posiadłość monokulturowa w postaci folwarku z bogatym zapleczem ziemskim i być może rozwijającym się wokół osadnictwem chłopskim (co da później początek wsi) z początku lat 90-tych XV w. przekształca się w zespół ośrodków gospodarczych i dóbr, skupionych w rękach jednego właściciela. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku dobra Dirka Greuenrade w okręgu Weckenrade. Wcześniej, bo w 17 czerwca 1520 r. oraz 7 września 1521 r. możemy zaobserwować istnienie posiadłości monokulturowej o charakterze folwarku, żeby później w 1523 r. zaobserwować na tym samym obszarze występowanie szeregu ośrodków gospodarczych w postaci dobra, któremu zostaje ono nadane w tym też roku²⁵. Spotykamy też nierzadko pojedyncze dobra, które już od początku swojego istnienia miały charakter bardziej ośrodka scentralizowanego, niż kompleksu różnych ośrodków gospodarczych. Tu można wspomnieć o takich dobrach jak: Barciany (*Barten*)²⁶, Łącznie (*Wiese*)²⁷, Stolno (*Stollen*)²⁸, Żołędno (*Gillwalde*)²⁹, Mojtyny (*Moythienen*)³⁰, Młynary³¹ (*Mühling*)³², Dagwitten³³, Sportyny (*Sportehnen*)³⁴, Dzierżatnik (*Hartels*)³⁵, Rodele (*Rodehlen*)³⁶.

4. Paralelnie do powyższego następował proces rozwoju już istniejących i będących w prywatnych rękach dóbr jako kompleksów gospodarczych, w tym przypadku ziemsko-produkcyjnych, czyli w dużej mierze również folwarcznych, w tym hodowlanych. Najczęściej były to dobra, które funkcjonowały już na prawie chełmińskim, a do dalszych nadań dochodziło również na tym prawie, lub na prawie magdeburskim. Na przykład w przypadku prawa chełmińskiego istnieje zapis o nadaniu przez wielkiego mistrza Martina Truchsess von Wetzhausen w 1482 r. Hansowi Bircksen w miejscowości Marinfelde,

²⁰ Ost. Fol., nr 116, k. 482v.

²¹ Ost. Fol., nr 116, k. 482v, 483v.

²² Ost. Fol., nr 141, k. 426-427.

²³ Ost. Fol., nr 116, k. 683.

²⁴ Ost. Fol., nr 116, k. 683: *dorffere und guttere*.

²⁵ Ost. Fol., nr 348, k. 63v, 64v-65.

²⁶ Ost. Fol., nr 122, k. 230-230v. Wzmianka z 01.02.1467 r.

²⁷ Ost. Fol., nr 122, k. 83-84. Wzmianka pochodzi z 11.06.1495 r.

²⁸ Ost. Fol., nr 122, k. 143-143v. Wzmianka pochodzi z 07.07.1521 r.

²⁹ Ost. Fol., nr 123, k. 26v-27. Wzmianka pochodzi z 13.12.1476 r.

³⁰ Ost. Fol., nr 126, k. 16v. Wzmianka pochodzi najprawdopodobniej z 1468 r.

³¹ W okręgu mrągowskim (ewentualnie Wólka Młynowska).

³² Ost. Fol., nr 178/1, k. 86-88. Wzmianka pochodzi z 19.01.1477 r.

³³ Ost. Fol., nr 156, k. 263v-264. Wzmianka pochodzi z 10.08.1498 r.

³⁴ Ost. Fol., nr 298, k. 204-204v (nowa numeracja 232-232v). Wzmianka pochodzi z końca 1471 r.

³⁵ Ost. Fol., nr 322, k. 198-199; 441-444. Wzmianka pochodzi z 29.09.1518 r.

³⁶ Ost. Fol., nr 395, k. 99-99v. Wzmianka pochodzi z 04.11.1504 r.

w komturstwie ostródzkim, następnych 60 łanów ziemi, do już posiadanego przez niego wcześniej dobra³⁷. Do tych, które były zmieniane, wraz z nowymi nadaniami, na prawo magdeburskie, należało m.in. nadanie 15 listopada 1471 r. przez Witha von Giech wielkiego szpitalnika i jednocześnie komtura pokarmińskiego dobra w miejscowości Schollen w komturstwie pokarmińskim, komornictwie giżyckim dla Litwina Stenzla. Dobro miało obszar 15 łanów³⁸. Innym razem ten sam wydzierżawia w dniu 25 lipca 1473 r. Nicklowi Luplitzowi 10,5 radeł ziemi w miejscowości *Glabothin* w komturstwie pokarmińskim na prawie magdeburskim w celu dalszego prowadzenia działalności gospodarczej³⁹. Natomiast 30 stycznia 1474 r. wielki mistrz Heinrich Reffle von Richtenberg zapisuje na zamku w Królewcu niejakiemu Hansowi dobro Deutsch Kemmerer z 13 łanami ziemi na prawie magdeburskim⁴⁰. Innym razem, 11 grudnia 1493 r. wielki szpitalnik i zarazem komtur pokarmiński, Melchior von Schwansdorf, nadaje w wieczne posiadanie Hansowi Bremserowi 7 radeł⁴¹ ziemi z połową krugu w miejscowości *Krücken*, a ponadto 7 dalszych radeł położonych przy miejscowości *Lebain* w komturstwie pokarmińskim⁴². Świadczy to ponownie o dość częstym występowaniu działalności gospodarczej łączonej (mieszanej). Uprawa roli i hodowla zwierząt gospodarskich pozwalała m.in. na sprzedaż dań mięsnych w karczmie. Za pośrednictwem miejsca w jakim znajdowała się karczma możliwy też był dalszy handel pośredni (sprzedaż zboża lub innych produktów wytworzonych w miejscowym folwarku). Wreszcie wielki mistrz Albrecht Hohenzollern nadaje 3 maja 1520 roku na wieczne posiadanie Casparowi Nenningerowi dobro *Görgehen* z areałem 12 łanów ziemi uprawnej oraz do tego następne dobro w miejscowości *Merten*.

5. Narasta różnorodność prawnocywilna. W omawianych nadaniach jest stosowane nie tylko prawo magdeburskie⁴³. Spotykamy również, chociaż rzadko, nadania na prawie pruskim. Tak na przykład 28 marca 1473 r. With von Giech, wielki szpitalnik i komtur pokarmiński, wydzierżawia Austynowi Ratmanowi 5 radeł ziemi w wieczyste użytkowanie w miejscowości *Globotin*, właśnie na prawie pruskim, najprawdopodobniej w celu powiększenia jego dobra⁴⁴. Szczególnie z okresu sprawowania urzędu wielkomistrzowskiego przez Martina Truchsess von Wetzhausen spotykamy kilka nadań na tym prawie. I tak, Greger Sleycher⁴⁵ otrzymuje dwa łany ziemi (najprawdopodobniej w latach 1477-1489) w obrębie dobra *Ayssel Gut*, położonego w obrębie komturstwa królewieckiego, na obszarze komornictwa Rudawy, właśnie na prawie pruskim⁴⁶. Podobnie

³⁷ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Etats-Ministerium (dalej: EM) VIII, nr 45, k. 8.

³⁸ APO, EM VII/ II/ 12, nr 22.

³⁹ APO, EM VII/ II/ 13, nr 28-30, k. 1.

⁴⁰ APO, EM VII/ II/ 18, nr 2.

⁴¹ 1 Hack(e), radło = 12,531 ha (według miary stosowanej w komturstwie królewieckim).

⁴² APO, EM VII/ II/ 19, nr 16, k. 1.

⁴³ Por. G. Białuński, *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) – starostwa piskie, etckie, straduńskie, zelkowskie i węgorzowskie (węgorzewskie)*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 204, Olsztyn 2002, s. 47 i nn.

⁴⁴ APO, EM, sygn. VII/ II/ 13, nr 31.

⁴⁵ Greg?

⁴⁶ OF 92, k. 70v: [...] zu prewsschem rechte [...].

dobro *Pomaudau* z 4 łanami ziemi przekazane do użytkowania Paulowi Hermanowi. Jego zagospodarowywanie według zapisu w dokumencie miało odbywać się na zasadach prawa pruskiego⁴⁷.

6. Ważkim zagadnieniem był problem karczm z tzw. rozwiniętym zapleczem gospodarczym oraz/lub też z przywilejem rzeźnickim⁴⁸. Centralnym miejscem karczmy, nie tylko w badanym okresie, było miejsce zarówno spożywania pokarmów przygotowywanych głównie dla członków karawan kupieckich, jak też miejsce ich odpoczynku i wymiany koni. Pośrednio ośrodek taki stawał się również miejscem wymiany towarowej między kupcami oraz płacenia właścicielowi karczmy przewożonym towarem za jego usługi. Takie też były jego pierwotne role, dużo szersze niż mogłoby się nam współcześnie wydawać. Interesującym jest także problem zaopatrzenia owych karczm w artykuły spożywcze, a jeszcze bardziej systematyczności tego działania. O ile możemy sobie wyobrazić drobną hodowlę zwierząt przyzagrodowych, to jednak trzeba wskazać, że nie w każdym wypadku mogła to być hodowla w pełni wystarczająca, a z pewnością najczęściej miejscowa, dla potrzeb własnych. Stałe i duże zapotrzebowanie w karczmach, zarówno na produkty pochodzenia zwierzęcego, jak i na produkty roślinne rodziło problemy natury technicznej – skąd dostarczać owe produkty w sposób przede wszystkim zgodny z zapotrzebowaniem, systematyczny, ale również opłacalny dla posiadacza karczmy i nierodzący problemów odległości z miejscem docelowym, jakim była karczma (*Krug*). Niewątpliwie rodziło to potrzebę skoncentrowania wszystkich tych elementów najbliżej celu i doprowadzenie do takiego stanu rzeczy, aby właściciel karczmy był jednocześnie producentem i sprzedawcą własnych produktów. W takim wypadku właściciele karczm otrzymywali w wielu wypadkach zezwolenia od urzędników krzyżackich na ubój hodowanego prze siebie bydła, czy też świń⁴⁹. Zakon pobierał najczęściej przy tym dodatkowe opłaty w wysokości określonej każdorazowo w przywilejach i zezwoleniach, wydawanych w tym celu⁵⁰. Stawało się to także coraz bardziej opłacalne dla samego zakonu krzyżackiego, który coraz częściej musiał, szczególnie w opisywanym okresie, liczyć się ze słabymi wpływami do kasy centralnej, a także mógł, a po wojnie trzynastoletniej również chciał, wykorzystywać karczmarzy również pod względem wojskowym, na zasadach przede wszystkim określonych w prawie chełmińskim⁵¹. Z drugiej zaś strony dowodzi to również istnienia w tamtym czasie rozbudowanej działalności gospodarczej wśród tej grupy społecznej i wskazuje, że często karczmy nie były li tylko miejscem wyszynku piwa i serwowania dań, ale także (w ich posiadłościach ziemskich) działalnością typu folwarcznego. Tak na przykład Hans z komornictwa pruskołławskiego otrzymał w 1473 r. prawo do prowadzenia karczmy z wynikającymi z tego obowiązkami na zasadach prawa chełmińskiego⁵², jak Simon z miejscowości *Underwangen*⁵³. Inni karczmarze służyli

⁴⁷ OF 92, k. 70v.

⁴⁸ W dokładnym tłumaczeniu na język polski.

⁴⁹ Ost. Fol., nr 119, k. 22; G. Białuński, *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1568 roku)*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 195, Olsztyn 2001, s. 182.

⁵⁰ G. Białuński, *Przemiany*, dz. cyt., s. 182.

⁵¹ Tamże, s. 179-184.

⁵² Ost. Fol., nr 116, k. 149.

również, podobnie jak posiadacze dóbr, lokowanych lub odnawianych wówczas na prawie magdeburskim, w zbroi i konno⁵⁴. Coraz więcej karczmarzy zaczęło zatem koncentrować w swoich rękach oprócz karczmy lub też karczm również posiadłości ziemskie, dobra, w tym folwarki oraz inne nieruchomości, które mogły po pierwsze stanowić doskonały dodatkowy dochód, a po drugie dawać możliwość wykorzystania ich i powiązania z główną działalnością, jaką było prowadzenie karczmy. Tak było np. w przypadku Hansa karczmarza z miejscowości *Siebenbrucken* w komturstwie królewieckim, komornictwie *Waldau*⁵⁵. Nabył on w dniu 10 marca 1466 r. od innego Hansa, niejakiego Rebecke, 3 łany lasu⁵⁶. Prawdopodobnie uczynił to z zamiarem założenia tam pasieki. Był to jednak tylko początek procesu, który szczególnie rozwinął się w latach 80-tych i 90-tych XV w.

7. Rozwój mieszanych form gospodarczych. Powstawały one poprzez dokupowanie przez właściciela (już jednej monotypowej własności gospodarczej) innej działalności gospodarczej i łączenie ich w kompleksy dóbr⁵⁷ lub też dzierżawę i/lub dokupienie innej części infrastruktury gospodarczej na terenie państwa krzyżackiego w Prusach⁵⁸. Rozwój dóbr wymagał od administracji krzyżackiej odpowiedniego, zmienionego podejścia do spraw majątku nieruchomego, a przede wszystkim własności ziemi. Coraz częściej majątki ziemskie, w tym ich infrastruktura w postaci dóbr, folwarków i innych jej składników, przekształcała się w kompleksy ziemsko-gospodarcze. Tak na przykład w 1494 roku Andreas Hermann kupił folwark, który wcześniej należał do niejakiego Ulricha. W tym samym czasie zakupił część wsi *Düsterwalde* oraz nieco później jeszcze karczmę

⁵³ Ost. Fol., nr 116, k. 153, 157v-158.

⁵⁴ Ost. Fol., nr 120, k. 116: Wzmianka dotyczy Hansa Falkenhayna, który otrzymał wówczas od Zakonu dwie wsie i służył z tych posiadłości: *uff richtige plathe dienst mith hengst und harnisch*.

⁵⁵ Obecnie Niżowe w obwodzie kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej.

⁵⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XX Hauptabteilung, Pergament Urkunden (dalej: Perg. Urk.), XXXIV, nr 92.

⁵⁷ Np. Perg. Urk., XXVIII, Nr 50, k. 1 z 10. 09. 1472 r., kiedy to na podstawie przywileju karczmarz Paul z *Grebieten* otrzymuje 2 łany ziemi, najprawdopodobniej do rozszerzenia już prowadzonej wcześniej działalności gospodarczej w oparciu o nieokreśloną bliżej infrastrukturę i założenia własnej hodowli świń; Perg. Urk., 93 [XCIII], Nr 58, k. 1 z 12.06.1486 r. wówczas to wielki mistrz Martin Truchsess von Wetzhausen zapisuje Guntherowi von Hohendorff 10 łanów ziemi w miejscowości *Klein-Poetlawken* oraz dalsze 2 łany ziemi z posiadłości swojego folwarku w *Kloschenen*, tym samym rozszerzając jego działalność gospodarczą na inne terytoria; Perg. Urk., XXXI, Nr 80, k. 1 z 18.01.1487 r., kiedy to ten sam, co wyżej wymieniony wielki mistrz wydzierżawia Michaelowi Kolerowi oprócz karczmy, ogrodu chmielowego i łąk, także 3 część z dobra *Zewmen*, tym samym umożliwiając powstanie podstaw kompleksu gospodarczego w postaci rzeczzonej karczmy i wymienionego dobra, lub też: Perg. Urk., XXXIV, Nr 122, k. 1 z 13.12.1497 r. Wówczas to Wilhelm graf von Isenburg, wielki komtur i namiestnik wielkiego mistrza na zamku w *Schaaken*, wydzierżawia Niclasowi i Peterowi von Sassen folwark w *Sproden* (*Sprittlauken*) z 7 łanami ziemi i jeszcze 4 łanami (dodatkowymi ponad miarę), który to graniczy m in. z folwarkiem *Sperlings*. Został tu również wymieniony folwark *Tatters* z 7 łanami ziemi. Jest to doskonały przykład na możliwość powstania i istnienia (biorąc pod uwagę chociażby dwa pierwsze folwarki) podstaw do istnienia złożonego dobra.

⁵⁸ Perg. Urk., XXXVII, Nr 39, k. 1, z 21.04.1488 r., kiedy to wielki mistrz Martin Truchsess von Wetzhausen odnawia na prośbę Hansa von Weyher dokument wystawiony uprzednio przez namiestnika wielkiego mistrza Heinricha Reuß von Plauen w dniu 16.08.1468 r., dotyczący przedłużenia dzierżawy folwarku *Wohnsdorf* z wsiami (folwarcznymi?) *Herrendorf* i *Schönwalde* na prawie magdeburskim, który był wcześniej wydzierżawiony na prawie chełmińskim; Perg. Urk., 93, Nr 72. k.1, z 1.03.1522 r. Tym przywilejem wielki mistrz Albrecht Hohenzollern von Ansbach wydzierżawia Stefanowi Hobberer folwark Nowy Dwór z 4 łanami i do tego 13 radłami ziemi na polu *Kaynkaymen* w komornictwie *Waldau*.

z zapleczem gospodarczym wraz z browarem. Uzyskał przy tym zezwolenie na wyszynk piwa⁵⁹. W ten sposób nie tylko powiększył swój majątek, ale również zróżnicował produkcję i zwiększył możliwość uzyskania dochodu. Innym razem Brosius Kalnein posiadał dwie wsie, ale nie posiadał przy tym żadnego folwarku. Później jeszcze nabył jedną wieś i wreszcie kilkanaście lat później leżący przy niej folwark *Luxneinen*⁶⁰.

8. Nabywanie dalszego areálu do posiadanego już dobra lub prowadzonej działalności gospodarczej. Tak często bywało wśród karczarzy. Jak słusznie zauważa G. Białuński karczmarze bardzo często posiadali dodatkowe dobra w postaci uprawnej ziemi i łąk⁶¹. Stosowali przy tym prosty mechanizm ułatwień gospodarczych i kompensaty zobowiązań⁶². W zamian za zezwolenie na sprzedaż własnych produktów, np. miodu czy też chleba lub również wyszynk piwa musieli płacić czynsz. Karczmarze jak i również czasami młynarze, prowadzący wówczas w Prusach często spotykane monotypowe ośrodki gospodarcze, otrzymywali również dodatkowo ziemię. Mogli zatem prowadzić oprócz podstawowej również dodatkową lub równoległą działalność gospodarczą, zwiększającą ich dochody, a przede wszystkim własne możliwości produkcyjne, a poprzez to również tzw. samowystarczalność w produkty pochodzenia rolniczego zarówno roślinnego jak i zwierzęcego. Po zakończeniu wojny trzynastoletniej obserwujemy dwa równoległe procesy w organizacji i prowadzeniu gospodarki folwarcznej. Z jednej strony widoczny jest proces tworzenia dóbr łączonych w postaci kompleksów gospodarczych z wykorzystaniem już istniejących folwarków, a z drugiej strony proces zwiększania możliwości gospodarczych poszczególnych właścicieli i dzierżawców, poprzez tworzenie typów wielofunkcyjnych, takich jak karczmy z ziemią i samowystarczalnym zapleczem folwarcznym. Prywatni inwestorzy i właściciele posiadali często nadane folwarki jako część większych dóbr, zarówno w układzie z wsią, młynem czy też formami pośrednimi, takimi jak właśnie karczmy z ziemią i własną hodowlą zwierząt gospodarskich, czyli w konsekwencji gospodarcze ośrodki samowystarczalne. Na tej zasadzie zaczęły funkcjonować, począwszy od przełomu lat 60-tych i 70-tych XV wieku, m.in. następujące karczmy oraz kompleksy gospodarcze złożone z karczmy i folwarku: *Wangitt*⁶³, *Siedlisko (Einsiedel)*⁶⁴, *Uderwangen*⁶⁵, w Stary Dwór⁶⁶ (*Althof*)⁶⁷, *Leysuhnen*⁶⁸, Piniewo (*Pinnau*)⁶⁹,

⁵⁹ Ost. Fol., nr 141, k. 167-168.

⁶⁰ Ost. Fol., nr 157, k. 39; nr 1271.

⁶¹ G. Białuński, *Przemiany*, dz. cyt., s. 179.

⁶² Mechanizm ten był znany wcześniej, chociaż w innej uproszczonej formie np. zezwoleń na wywóz zboża lub produkcję i sprzedaż mąki i stosowany w państwie zakonnym już od początku XV wieku. Pisał o tym Z. H. Nowak w pozycji *Zezwolenia wielkich mistrzów Zakonu krzyżackiego na wywóz zboża z Prus w latach 1421-1422*, „Zapiski Historyczne Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, T. 44 (1979), z. 4. Wówczas jednak było o wiele trudniej otrzymać takie zezwolenie. Było one udzielane raczej poplecznikom Zakonu i jego bliskim współpracownikom, nie zaś na zasadzie opłacalności gospodarczej i liczenia ewentualnego zysku z jego wydania.

⁶³ Ost. Fol., nr 116, k. 146. Pojawia się w dokumentach w takiej roli (protofolwarku) w 1469 r.

⁶⁴ Ost. Fol., nr 116, k. 584v. Zapis dokumentalny z 1470 r.; E. J. Guttzeit, *Der Ordenshof und Grenzkrug Einsiedel*, „Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg”, Bd. 4 (1967), s. 189-201.

⁶⁵ Ost. Fol., nr 116, k. 152v. Zapis dokumentalny z 1471 r.

⁶⁶ W okręgu braniewskim lub pasłęckim.

⁶⁷ Ost. Fol., nr 116, k. 149. Zapis dokumentalny z 1473 r.

⁶⁸ Ost. Fol., nr 116, k. 583v. Zapis dokumentalny z 1476 r.

w *Abschwangen*⁷⁰, Kruki⁷¹ (*Kruecken*)⁷², *Godrienen*⁷³, w Pokarminie (*Brandenburg*)⁷⁴, *Bladiau*⁷⁵, Kobyla Buda (*Kobbelbude*)⁷⁶, Lemkiejny (*Lehmkuhnen*)⁷⁷, Łodygi⁷⁸ (*Ludwigswalde*)⁷⁹, *Dollstaedt*⁸⁰, Piszu (*Johannesburg*)⁸¹ i wiele innych.

9. Narastała różnorodność osadnicza wśród nowych posiadaczy nadań ziemi. Uzyskiwali ją osadnicy niemieccy, wolni Prusowie oraz osoby w osadach i ośrodkach gospodarczych już istniejących. Taka akcja osadnicza obejmowała całe Prusy krzyżackie po zawarciu z Polską II pokoju toruńskiego, szczególnie od końca lat 60-tych⁸², szczególnie już od lat 1465-1468⁸³, w latach 70-tych i później, pod koniec XV w., a także przez cały czas istnienia okrojonych tzw. Prus krzyżackich, aż do 1525 r.⁸⁴. Należy jednak nadmienić, że z całą pewnością proces ten przybrał w omawianym czasie na sile. Świadczą o tym liczne tego dowody. Zakon krzyżacki we wskazanym wyżej okresie postanowił bardziej skierować

⁶⁹ Ost. Fol., nr 116, k. 145v. Zapis dokumentalny z 1483 r.

⁷⁰ Ost. Fol., nr 116, k. 147. Zapis dokumentalny z 1490 r.

⁷¹ W okręgu węgorzewskim.

⁷² Ost. Fol., nr 116, k. 29. Zapis dokumentalny prawdopodobnie z 1504 r.

⁷³ Ost. Fol., nr 116, k. 143v. Zapis dokumentalny z 1506 r.

⁷⁴ Ost. Fol., nr 116, k. 142. Zapis dokumentalny z 1513 r.

⁷⁵ Ost. Fol., nr 116, k. 587. Zapis dokumentalny z 11 lipca 1480 r.

⁷⁶ Ost. Fol., nr 116, k. 155-155v. Zapis dokumentalny z 15 lipca 1483 r. Przykład istnienia typowego kompleksu gospodarczego w postaci krugu i oddzielnego folwarku w posiadaniu jednego użytkownika.

⁷⁷ Ost. Fol., nr 116, k. 438v, 482v, 483v, 683. Zapis dokumentalny z kilku lat. W kolejności zapisu źródłowego z: 3 marca 1493 r., 29 lipca 1498 r., 8 i 13 lipca 1515 r. oraz 17 sierpnia 1521 r. W ostatnim z wymienionych zapisów oprócz wsi i folwarku pojawia się cały kompleks gospodarczy nazwany „dobrem” - *Gutt*.

⁷⁸ W okręgu oleckim.

⁷⁹ Ost. Fol., nr 116, k. 158. Zapis dokumentalny z 21 września 1487 r.

⁸⁰ Ost. Fol., nr 171, k. 18/ fol. 1. Zapis dokumentalny z 1470 r.

⁸¹ Ost. Fol., nr 207, k. 44. Zapis dokumentalny z 1471 r.

⁸² Bywały jednak od tego wyjątki. Do takich należało nadanie w 1462 r. przez wielkiego mistrza Ludwika von Erlichshausen dla Hritscha von Luckwen połowy folwarku położonego w *Krungsaym*, w prokuratorstwie szeszeńskim, OF 94, k. 98-100.

⁸³ Proces ten nie rozpoczął się po wojnie trzynastoletniej z Polską. Jego korzeni należy szukać już w zmianach, które zaszły w organizacji i ekonomii państwa krzyżackiego przede wszystkim po 1411 r. Jeden z takich zapisów w tym okresie, dóbr ziemskich najprawdopodobniej z folwarkiem, w państwie zakonnym, a nie ich dożywotniej lub ograniczonej dzierżawy (jak to zwykle wówczas praktykowano) został dokonany na podstawie zapisu wielkiego mistrza zakonu Pawła von Rusdorf dla Matiasa von Wendekeym z 29 czerwca 1433 r. OBA, nr 2356: [...] *Marienborg. Der HM Paul von Rusdorf verschreibt dem Matthes von Wendekeym erblich 21 Hufen und 12 Morgen auf der Feldmark von Podewitten (Kr. Wehlau) zu magdeburgischem Recht, dazu die hohe und niedere Gerichtsbarkeit außer dem Straßengericht, 60 Mark gewöhnlicher preußischer Münze Wergeld gegen die Verpflichtung zu 1 Dienst mit Pferd und Harnisch, 1 Krampfund Wachs, 1 kulmischem Pfennig oder anstatt dessen 5 preußischen Pfennigen, 1 Scheffel Weizen und 1 Scheffel Rogen für Pflugkorn zu Martini [...]*.

⁸⁴ Np. Ost. Fol., nr 14 403, k. 4v. Jest tu m.in. mowa o działalności urzędników krzyżackich z Barcian i Kętrzyna, wydzierżawiających posiadłości (w tym najprawdopodobniej o charakterze gospodarczym) dla innych osób, np. z obszaru prokuratorstwa wystruckiego; Ost. Fol., nr 14 396, k. 1: wzmianka na temat najprawdopodobniej prokuratora z Nidzicy Adama von Halle, zapisującego ziemie osadnikom na terytorium, które było jemu podległe administracyjnie, k. 4: Ten sam urzędnik krzyżacki dokonuje m.in. zapisu ziem leżących pomiędzy Morągiem a Ostródą w 1503 r. osadnikom spoza Zakonu; Ost. Fol., nr 14 381, k. 10v: Źródło zawiera m.in. informacje o prokuratorze w *Tilsit* (Tylży) współpracującym z piwnicznym w Ragnecie, a także informację o kompanie z *Insterburga* w 1516 r. Wzmianki dotyczą najczęściej zapisów ziemi przez urzędników krzyżackich dla innych osób, związanych z zakonem; k. 4v: Wielki marszałek Zakonu zapisuje pewne posiadłości ze wsią *Mulkendorff*. Czynność dokonana w 1505 r.

organizację swojej gospodarki, w tym folwarcznej, na tory prywatyzacji⁸⁵. Takie rozwiązanie było wyjściem logicznym w ówczesnej, dość trudnej pod względem ekonomicznym, sytuacji Zakonu. Topniejące kadry zarządzające, postępujący proces, jak się okazało, nieuchronnej sekularyzacji, zachodzący dość szybko proces odejścia od korporacyjnego życia zakonnego, pojawiające się coraz częściej poszukiwanie w zakonie „łatwego życia” lub też „bezpiecznej emerytury”⁸⁶. To wszystko nie sprzyjało utrzymywaniu zdyscyplinowanego i scentralizowanego organizmu korporacyjnego, ani też tworzonego przezeń państwowego, „ślepo idącego” za swoimi przywódcami. Stąd też również powstaje wewnętrzna sugestia postawienia tezy o ponadgospodarczych czynnikach pojawienia się w organizacji gospodarczej, a raczej przyspieszenia jej rozwoju, wcześniej już istniejącego na terytorium państwa zakonu krzyżackiego w Prusach, typu organizacji prywatnej gospodarki folwarcznej. W taki sposób można było, przy zmniejszonym nakładzie pracy własnej, czerpać korzyści wynikające z powinności czynszowych osób dzierżawiących folwarki lub rzadziej od tych, którzy otrzymali owe ośrodki gospodarcze od Zakonu jako zastawy. W latach 1470-1477 ówcześni wielcy mistrzowie zakonu: Henryk Reuß von Plauen, a zwłaszcza Henryk Reffle von Richtenberg, wystawili wiele przywilejów nadawczych dla „nowych” właścicieli ziemskich, w tym dla właścicieli obiektów gospodarczych, takich jak m.in. folwarki. Tu możemy wskazać liczne przykłady z lat 70-tych XV w. Np. przywilej takiego typu otrzymał 6 października 1470 r. Peter Pobersch. W jego ramach otrzymał on folwark w *Pobitten*⁸⁷. 5 sierpnia 1471 r. został zapisany na nazwisko Heinza Mentalers’a folwark w *Huntenau* wraz z ziemią⁸⁸. Następnie otrzymał go (lub je, gdyż mogło być ich więcej niż jeden w ciągu lat 1470-1477) Wenzel Rosynhayn⁸⁹. Od wielkiego mistrza Henryka von Richtenberg otrzymał folwark Wordyty (*Worditten*) z arealem 9 łanów⁹⁰ ziemi uprawnej na wieczne posiadanie dla siebie i swoich następców⁹¹. Folwark ten otrzymał na zasadach prawa magdeburskiego, „z jego wszystkimi prawami i udogodnieniami”⁹², oraz dodatkowo z tzw. dużym prawem sądenia poddanych. Raz w roku powinien był wносить Zakonowi opłatę płaconą w wosku oraz w fenigach⁹³. Z kolei w 1473 r. na mocy przywileju wystawionego przez wielkiego mistrza Henryka von Plauen dla Daniela von Kunheim jest mowa o folwarku w *Skaltetey*⁹⁴. W podobnym czasie, tj. w latach 1470-1473 został dokonany zapis 8 łanów ziemi w przywileju wystawionym przez wielkiego mistrza Ludwika von Erlichhausen dla niejakiego Cristoffera von Padangen. Na ziemi był również usytuowany folwark

⁸⁵ O tym w dalszej części tego tekstu.

⁸⁶ Zob. Z. H. Nowak, *Sprawa zaopatrzenia „emerytalnego” w zakonie krzyżackim w pierwszej połowie XV wieku* [w:] *Zakon krzyżacki a społeczeństwo państwa w Prusach. Wybór studiów*, pod red. Z. H. Nowaka, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 86, z. 3, Toruń 1995, s. 83-101.

⁸⁷ OF 92, k. 19-19v, 31v-32.

⁸⁸ OF 92, k. 20-20v.

⁸⁹ OF 92, k. 2, 3.

⁹⁰ 1 (*Hube*) łan, tzw. pruski = ~16, 5 - 17, 5 hektarów.

⁹¹ OF 92, k. 3: *vschreiben [...] seinen rechten erben unnd nochkomlungen den hoff worditten der do innholt ix huben mit allen vnd iglichen [...]*.

⁹² OF 92, k. 3.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ OF 94, k. 101-102.

w Karwitach (*Karwitthen*)⁹⁵. Natomiast 1475 r. został wydany przywilej dla Hansa Fanlera, który zapisywał jemu w posiadanie 7 łanów ziemi w miejscowości *Oppeln*⁹⁶. Przywilej ten zezwalał jego odbiorcy na organizację karczmy oraz najprawdopodobniej również folwarku, z wykorzystaniem przekazanej ziemi pod uprawę i częściowo hodowlę zwierząt gospodarskich. Jest to przykład godny uwagi, mimo, że nie mówi on bezpośrednio o wydzierżawieniu lub nadaniu folwarku, z tego powodu gdyż niektóre przywileje wiązały się z działaniami połączonymi. Osoba, która otrzymywała taki przywilej mogła prowadzić nie tylko karczmę, ale również rozwinięte pod względem gospodarczym zaplecze w postaci hodowli, co wiązało się również z pewnego rodzaju formą gospodarczą zbliżoną do założeń folwarku. Z taką sytuacją mogliśmy się spotkać już wcześniej, kiedy to w 1471 lub 1472 r. Thomasowi Rosenau został wydany przywilej nadania folwarku *Sparwyn* (*Sparwin*) wraz z karczmą o łącznej powierzchni 20 łanów pruskich na prawie magdeburskim, z wszystkimi prawami do sądzenia ludności osiadłej na tej ziemi⁹⁷. Również w 1471 r. został nadany przywilejem przez ówczesnego wielkiego mistrza folwark *Himtenaw* (*Hintenau*) oraz karczmą i ziemie we wsi *Tharaw* (*Tharau*) dla Heinza Mentalersa⁹⁸. Jednocześnie nadanie obejmowało przekazanie w jego ręce urzędu sołectwa w wymienionej wyżej wsi i w związku z tym sprawowanie urzędu sołtysa. Z tej racji otrzymał od wielkiego mistrza dodatkowych 7 łanów ziemi, następnie 124 łany⁹⁹ i folwark z 6 łanami i 7 radłami (*Hacken*) ziemi¹⁰⁰. Ów Heinz Mentalers został zobowiązany wydanym aktem nadania do służby w lekkiej zbroi lecz konno na każde wezwanie swojego pana (czyli zakonu krzyżackiego) na wyprawy zarówno zaczepne jak i obronne. Dodatkowo w dzień św. Marcina został zobowiązany do uiszczenia opłaty w naturze w wielkości funta wosku oraz jednego kolońskiego (chełmińskiego) feniga lub zamiast niego pięć pruskich fenigów¹⁰¹. Innym razem ten sam wielki mistrz zapisał 25 stycznia 1474 r. dla Petera Kobersehen, również z urzędem sołtysa trzy wsie: *Pilmenhausen* (*Pihmenhusen*) z arealem 51 łanów, *Pokmiden* (*Pokmidey*) z arealem 29 łanów oraz wieś o nazwie *Pockenheym* (?) z arealem 20 łanów ziemi. Łącznie Peter Kobersehe otrzymał 100 łanów ziemi, z których większość stanowiła ziemię dla przyszłych osadników. Dodatkowo ten sam Peter otrzymał tym samym nadaniem folwark *Pobyttten* o powierzchni 12 łanów ziemi¹⁰². Był to najprawdopodobniej folwark hodowlany, jako część dobra złożonego. Wszystkie wymienione posiadłości –

⁹⁵ OF 94, k. 392-393.

⁹⁶ OF 92, k. 3v.

⁹⁷ OF 92, k. 17.

⁹⁸ OF 92, k. 20v.

⁹⁹ Przeznaczone m.in. do podziału na działki dla nowych osadników?

¹⁰⁰ OF 92, k. 20v.

¹⁰¹ OF 92, k. 20v. Wielokrotnie trudno jest dokonać rozgraniczenia między poszczególnymi rodzajami organizacji ośrodków gospodarczych, przede wszystkim pomiędzy typowym folwarkiem a zespołem dóbr z folwarkiem, czy też karczmą w zespole dóbr z hodowlanym zapleczem typu folwarcznego. Dzieje się tak dlatego, ponieważ przywileje nadawcze nie zawsze zawierają precyzyjne określenia rodzaju organizacji ośrodka gospodarczego w postaci zapisu, czy to: *Hoff* (lub *Vorwerk*), czy też *Gut* lub też mieszane jedno i drugie. Pewno uściślenie daje nam zawarcie w dokumencie nadawczym wielkości przydzielonej ziemi oraz prawa osoby ją nabywającą lub dzierżawiącą. Wtedy można z dużą dozą prawdopodobieństwa wskazać, że w niektórych kompleksach dóbr istniały wówczas folwarki.

¹⁰² OF 92, k. 31v: [...] *Derzu den hoff Pobyttten der zwolff huben Innhalt* [...]. Co wskazuje, że folwark ten był przekazany dodatkowo do już posiadanych wcześniej ziem w zespole dóbr.

według zapisu w akcie nadania – były położone w obrębie ówczesnych komturstwa pokarmińskiego oraz prokuratorstwa przezmarskiego¹⁰³. Posiadłości były na prawie magdeburskim z małym i dużym prawem sądenia. Ponadto Peter i jego następcy byli zobowiązani na mocy tego samego aktu nadania do świadczeń podatkowych w takiej samej wielkości i specyfikacji, jak już wyżej opisywane. Ponadto ze wsi *Pobunden* z każdego pruskiego pługa (radła) musiała być odprowadzana danina w wielkości jednego półkorca żyta oraz dwóch półkorców pszenicy.

10. Rozwój kompleksów dóbr wielogamicznych, mieszanych. Przyjmujemy, że w około 15-20% zbadanych sytuacji pod względem nadań ziemi i zarazem obiektów o charakterze gospodarczym w dzierżawę lub na własność, mamy do czynienia z tzw. kompleksami różnych obiektów o charakterze gospodarczym, typu folwark właściwy, karczma z samowystarczalnym zapleczem hodowlanym, młyn zintegrowany lub wolnostojący, czy też inne dobro pozawiejskie, określane w dokumentach jako *Gut*, występujących w jednej posiadłości w rękach jednego właściciela. W takich wypadkach w dokumentach nadawczych obok określenia *Gut*, występują również inne określenia (dla tej samej nazwy odmiejscowej, w tym samym ośrodku), takie jak *Hoff*, *Dorf*¹⁰⁴ czy też *Krug*¹⁰⁵. Tak było chociażby w przypadku posiadłości w takich miejscowościach jak: Barciany (*Barten*)¹⁰⁶, Stolno¹⁰⁷ (*Stollen*)¹⁰⁸, Łączno¹⁰⁹ (*Wiese*)¹¹⁰, Żołędno¹¹¹ (*Gillwalde*)¹¹², Mojtyny¹¹³ (*Moithienen*, *Moythienen*)¹¹⁴, Mühling¹¹⁵, Dagwitten¹¹⁶, Sportyny¹¹⁷ (*Sportehnen*)¹¹⁸, Dzierżążnik¹¹⁹ (*Hartels*)¹²⁰ czy też Rodele¹²¹ (*Rodehlen*)¹²². Tu dominującym

¹⁰³ OF 92, k. 31v.

¹⁰⁴ OF 122, k. 19-19v, znajduje się zapis o umiejscowieniu we wsi Nawiady (*Aweyden*), działającego tam również folwarku.

¹⁰⁵ J. Gancewski, *Methodological remarks concerning historical researching upon the Monastic State of the Theutonic Knights, contained in the source: XX Hauptabteilung [in:] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, particularly in: Ordensbriefarchiv, Ordens Foliaten as well as in Pergament Urkunden and Ostpreussische Folianten* [w:] *History-Archive Studies-Information Science*, ed. K. Narojczyk, M. Świgoń, M. Wolny, Olsztyn 2010, s. 41, poz. 3e w tab., gdzie jest wymieniona karczma w starym folwarku (*Krug in Althof*), Ost. Fol. 116, k. 149; s. 42, poz. 3ac w tab., gdzie jest wymieniona karczma i folwark (jako jeden obiekt gospodarczy) w Kobyle Budzie, Ost. Fol. 116, k. 384-385; s. 50, poz. 63a w tab., gdzie jest wymieniona wieś i jednocześnie folwark, które to tworzą zespół gospodarczy, Ost. Fol. 126, k. 42v-44v.

¹⁰⁶ Ost. Fol. 122, k. 230-230v. Dokument z dnia 1 lutego 1467 r.

¹⁰⁷ W okręgu morąskim.

¹⁰⁸ Ost. Fol. 122, k. 143-143v. Dokument z dnia 7 lipca 1521 r.

¹⁰⁹ Najprawdopodobniej w okręgu morąskim lub Burzyna w pasłęckim.

¹¹⁰ Ost. Fol. 122, k. 83-84. Dokument z dnia 11 czerwca 1495 r.

¹¹¹ W okręgu morąskim.

¹¹² Ost. Fol. 123, k. 26v-27. Dokument z dnia 13 grudnia 1476 r.

¹¹³ W okręgu mrągowskim.

¹¹⁴ Ost. Fol. 126, k. 16 v. Dokument najprawdopodobniej z 1468 r.

¹¹⁵ Ost. Fol. 178/1, k. 86-88. Dokument z dnia 19 stycznia 1477 r.

¹¹⁶ Ost. Fol. 156, k. 263 v-264. Dokument z dnia 10 sierpnia 1498 r.

¹¹⁷ W okręgu morąskim.

¹¹⁸ Ost. Fol. 298, k. (stara numeracja) 204-204v. Dokument z listopada 1471 r.

¹¹⁹ W okręgu kętrzyńskim.

¹²⁰ Ost. Fol. 322, k. 198-199 i 441-444. Dokument z dnia 29 września 1518 r.

¹²¹ W okręgu kętrzyńskim.

¹²² Ost. Fol. 395, k. 99-99v. Dokument z dnia 4 listopada 1504 r.

elementem struktury gospodarczej było wymieniane już „dobro” (*Gut*) z mniej lub częściej bardziej rozległym kwantum obiektów gospodarczych na jego obszarze. Spotykamy również takie sytuacje w zapisie dokumentalnym, że jedna i ta sama posiadłość immanentnie spełniała funkcje kilku wyżej wymienionych obiektów gospodarczych, najczęściej folwarku i karczmy lub folwarku i młyna lub też wszystkich tych obiektów gospodarczych razem¹²³. Tak było na przykład w przypadku takich miejscowości jak wspomniane już miejscowości pod nazwą Kobyla Buda¹²⁴, gdzie wraz z folwarkiem występuje również karczma¹²⁵, czy też Lemkiny, gdzie na terytorium wsi występuje, według informacji zawartych w dokumencie z 17 sierpnia 1521 r. bliżej nieokreślone „dobro”, z podobnymi zobowiązaniami natury prawno-ekonomicznej, jakie występowały wówczas w państwie krzyżackim w Prusach¹²⁶. Do kolejnych należały Łodygi¹²⁷ (*Ludwigswalde*), gdzie występował w jednej posiadłości karczma i zarazem folwark¹²⁸. Do podobnych połączeń doszło w przypadku następujących posiadłości: Piniewo¹²⁹ (*Pinnau*)¹³⁰, *Uderwangen*¹³¹, Krasnolipie¹³² (*Schönlinde*)¹³³. W przypadku posiadłości w Nawiady¹³⁴ (*Aweyden*) istniał rozległy i złożony z wielu obiektów gospodarczych folwark na terenie tej samej posiadłości jaką była wieś¹³⁵. W przypadku miejscowości Kinwagi¹³⁶ (*Kinnwangen*) mamy do czynienia z istnieniem po 1470 r. folwarku jak i innych obiektów gospodarczych poza granicą tegoż folwarku, które jednak należały do wspólnego „dobra” i jednego właściciela, którym był Hannis Ramburg¹³⁷.

11. Wśród nowych zasad prawnych dotyczących nabywania nieruchomości i/lub ich obrotów znalazły się przepisy prawne zgromadzone m.in. w poszczególnych *Landesordnungen* jeszcze w okresie przed wojną trzynastoletnią, a szczególnie te z drugiego i trzeciego dziesięciolecia XV w. Wówczas to podawały konieczność podejmowania decyzji w takich wypadkach, ze strony Zakonu, przez wielkiego mistrza tejsze korporacji. Podejmowane decyzje w sprawach obrotu ziemią i innymi nieruchomościami należały w zasadzie do wielkiego mistrza. Taka zasada jest widoczna

¹²³ Np. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Akta Ekonomii Malborskiej, 1510-1766, sygn. 711-690-10/ 271, k. 14v: *Karczma Statcka. To tylko chałupa z małą stodołą i z małym ogrodem*. Wniosek, że do tej karczmy wcześniej musiały należeć (być może już w czasach krzyżackich) również pola uprawne, z których zbiory (przynajmniej częściowo) były gromadzone w stodole znajdujące się przy tejsze karczmie. Czyli obiekt ten prowadził również działalność typowo folwarczną; sygn. 711-690-10/ 238, k.2-22, gdzie przy każdym folwarku w dawnym komturstwie malborskim została wymieniona karczma: *Villa + Taberna* (folwark + karczma).

¹²⁴ W okręgu iławskim (niemiecko-iławskim = *Deutsche Eylau*).

¹²⁵ Ost. Fol. 116, k. 155-155v.

¹²⁶ Ost. Fol. 116, k. 683.

¹²⁷ W okręgu oleckim.

¹²⁸ Ost. Fol. 116, k. 158. Dokument z 21 września 1487 r.

¹²⁹ W okręgu pasłęckim.

¹³⁰ Ost. Fol. 116, k. 145v-146. Dokument z 13 kwietnia 1483 r.

¹³¹ Ost. Fol. 116, k. 152v-154. Dokument z 15/22 stycznia 1471 r.

¹³² W okręgu braniewskim.

¹³³ Ost. Fol. 141, k. 203-203v. Dokument z 21 marca 1490 r.

¹³⁴ W okręgu mrągowskim.

¹³⁵ Ost. Fol. 126, k. 42v-44v. Dokument z 20 sierpnia 1506 r.

¹³⁶ W okręgu bartoszyckim.

¹³⁷ Być może *Jannis*, Ost. Fol. 322, k. 143-144v. Dokument z 18 kwietnia 1471 r.

zarówno w zapisach prawa krajowego, jak też postępowaniu przez korporację. Dopiero ostania ćwierć XV stulecia i jej praktyka działania w XVI wieku dowodzi obniżenia rangi dostojnika krzyżackiego w podejmowaniu decyzji tego typu, w stosunku do decyzji podejmowanych przez wielkiego szpitalnika i marszałka¹³⁸, a także komtura, chociaż ci ostatni byli ciągle w mniejszości¹³⁹. Z pewnością do pierwotnych zasad w tej dziedzinie należały te, które określały obrót ziemią oraz istniejącą na niej infrastrukturą gospodarczą i zaważyły go do osadników pochodzenia niemieckiego oraz osób zaufanych dla zakonu krzyżackiego, również innej nacji, ale ściśle współpracujących z zakonem krzyżackim. Być może były one podobnie dokonywane i zawierane na podobnych zasadach jak zezwolenia na wywóz niektórych produktów rolnych z państwa krzyżackiego, czyli na zasadach akceptowalności partnera i jego stosunku do Zakonu¹⁴⁰. Itak w drugiej połowie XV stulecia, po zakończeniu wojny trzynastoletniej, Zakon widział powyższe kwestie w nieco innym odbiciu, a poprzez to również zmienił się sposób, po pierwsze nadania samego aktu (przywileju) oraz prawa na jakim to było dokonywane. Zasadą stosowaną w takich sprawach było w przeważającej mierze prawo magdeburskie. 1 sierpnia 1487 r. nastąpiło podpisanie uzgodnień pomiędzy wielkim mistrzem, wielkimi dostojnikami zakonnymi oraz biskupem sambijskim a stanami pruskimi właśnie w sprawie dóbr na prawie magdeburskim, położonych przede wszystkim na terenie Sambii¹⁴¹. Mówiły one między innymi, że dobra lenne, które są lub będą dzierżawione od Zakonu od momentu wydania tego dokumentu, będą traktowane jak dobra na prawie magdeburskim. Ziemia w takich dobrach mogła przejść na linię żeńską (córkę) bez żadnych dodatkowych zabiegów sądowych już w momencie śmierci ojca. Młyny w tych posiadłościach (dzierżawionych) miały przechodzić z mocą prawa na synów i córki, a potem na ich braci. Dalej ustalenia te mówiły, że po 21 latach powinni (jeśli zajdzie taka konieczność) przekazać zarządzanie takimi dobrami swoim siostrze. Jeśli by się natomiast okazało, że siostry wskazane (z jakiś względów) nie mogą tego uczynić, powinny one znaleźć innych „dobrych ludzi”¹⁴², którzy to uczynią. W przypadku braku możliwości dokonania innego zapisu i jeżeli na mocy prawa magdeburskiego doszło do zapisu ziemi, która była w dobrach wydzierżawionych, dla mężczyzny lub kobiety, powinni oni dla innych również „dobrych ludzi” ją pozostawić. Jeżeli zaś była w tych dobrach prowadzona hodowla (świń), dóbr takich nie wolno było podzielić na mniejsze części, chyba żeby synowie chcieli ją otrzymać (w celu prowadzenia działalności gospodarczej), wówczas należałoby to uczynić. Natomiast dalej czytamy, że ziemię w dobrach wydzierżawionych, które nie miały możliwości bycia przekazanymi

¹³⁸ Np. w dokumencie zamieszczonym w Perg. Urk., XXVI, Nr 55 z 23.04.1478 roku czynności prawnej dokonał Zygfryd Flach von Schwarzenberg wielki szpitalnik i komtur w Bałdze; w dokumencie zamieszczonym w Perg. Urk., XXII, Nr 42 z 08.04.1481 roku czynności prawnej dokonał Niclas von Gebesattel wielki marszałek; w dokumencie zamieszczonym w Perg. Urk., XXVII, Nr 210 z 04.12.1498 roku czynności prawnej dokonał Erasmus von Reitzenstein wielki szatny i zarazem komtur w Bałdze; w dokumencie zamieszczonym w Perg. Urk. XXXIV, Nr 122 z 13.12.1497 roku czynności prawnej dokonał Wilhelm graf von Isenburg wielki komtur i namiestnik wielkiego mistrza na zamku w Schaaken.

¹³⁹ Np. w dokumencie zamieszczonym w Perg. Urk., XXVI, Nr 237 z 13.07.1515 roku czynności prawnej dokonał komtur domowy z Bałgi, Klaus von Bach.

¹⁴⁰ Zob. Z. H. Nowak, *Zezwolenia wielkich mistrzów...*, dz. cyt. s. 125-134.

¹⁴¹ Perg. Urk., XVII, nr 35, k. 1.

¹⁴² OF 94, k. 198-200.

w spadku dla braci lub ich dzieci (w obu przypadkach zamieszkujących poza tymi dobrami), mogą zostać sprzedane, jeżeli można by było to uczynić. Takie sprzedane ziemie, w dobrach na prawie magdeburskim, nadal pozostawałyby na tym prawie. W konsekwencji, jeżeli tzw. „dobrzy ludzie” nie zdecydowali by się na dzierżawę tej ziemi (lub jej zakup), ta miała przejść z powrotem na rzecz Zakonu, który będzie dalej szukał (tańszego) nabywcy (dzierżawcy) na prawie magdeburskim. Wszystkie powyższe ustalenia jako obowiązujące prawo, miało być przestrzegane przez następców wystawcy oraz całą korporację zakonną. Wynika z powyższego jednoznaczna dbałość Krzyżaków do pozostawiania ziemi w uprawie i w dobrych rękach. To ostatnie sformułowanie dotyczy dobrych gospodarzy, którzy już dzierżawili daną ziemię i prowadzili dobro, a teraz mogą to jak najszybciej przejąć (na mocy tego ustalenia i prawa) ich następcy, również w linii żeńskiej, bez zbędnego tracenia czasu (zaraz po śmierci dotychczasowego dzierżawcy). Był to jak najbardziej zrozumiały zabieg ze strony Zakonu, który liczył w ten sposób na utrzymanie określonych nadaniach dochodów z tych ziem oraz pozostawienia owych dóbr w dobrej kondycji gospodarczej, cały czas prowadzących działalność, np. hodowlaną.

12. Odejście zakonu krzyżackiego od własności korporacyjnej zarówno ziemi, jak i istniejącej na niej infrastruktury gospodarczej, zmiany w trybie i szczelności nadania aktów własności, zmiany organizacyjne (polegające przede wszystkim na przemianie różnych ośrodków produkcji, przetwórstwa gospodarczego w kompleksy gospodarcze, dobra, z jednoczesnym zakładaniem i prowadzeniem karczm czy też innej działalności gospodarczej (stawów rybnych, młynów zbożowych). Zakon krzyżacki przy tym dbał coraz częściej li tylko o dochody wpływające do kasy centralnej lub terytorialnej, pomijając zapisy statutowe o współwłasności majątku korporacyjnego, w tym ziemi i elementów infrastruktury gospodarczej.

Pamiętki związane z wojną trzynastoletnią i II pokojem toruńskim na zamku biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim

W muzeum na zamku biskupów w Lidzbarku Warmińskim od lat sześćdziesiątych XX wieku eksponowana jest kopia aktu II pokoju toruńskiego, kończącego wojnę trzynastoletnią, zawartego 19 października 1466 r. w Toruniu. Wykonana została tak znakomicie, że w internetowej encyklopedii długo widniał wpis, iż oryginał dokumentu przechowywany jest na zamku w Lidzbarku Warmińskim. Pomysł wykonania kopii dokumentu zrodził się 50 lat temu, kiedy przypadał jubileusz 500 lat od podpisania II pokoju toruńskiego.

Kierownikiem muzeum na zamku biskupów w 1966 roku był nieżyjący już Antoni Łukaszewski (historyk, współtwórca Olsztyńskiego Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, kierownik Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur). To on prawdopodobnie był inicjatorem wykonania kopii dokumentu. Wówczas, od około trzech lat funkcjonował na zamku biskupów w Lidzbarku, oddział Muzeum Warmii i Mazur. Wcześniej (w latach 1958-1963), zamkiem opiekowało się Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze”, które przy pomocy Muzeum Narodowego w Warszawie starało się realizować ambitny program miejsca działalności kulturalnej połączonej z wystawienniczą. Powołano tu Muzeum Zamkowe, które zaczęło gromadzić własne zbiory, eksponaty z Lidzbarka Warmińskiego i okolic. W 1963 roku Muzeum przeszło pod zarząd Muzeum Mazurskiego w Olsztynie (późniejszego Muzeum Warmii i Mazur). W pomieszczeniach zamku zaczęto aranżować wystawy, kontynuowano i prowadzono prace konserwatorskie i remontowe, zorganizowano także główne magazyny muzealiów.

W roku 1966, kiedy przypadał jubileusz, zamek lidzbarski włączył się w obchody okazjonalną wystawą i właśnie wówczas, zapewne z inicjatywy ówczesnego kierownika muzeum, zaprezentowano kopię aktu II pokoju toruńskiego, która pozostaje do dziś w stałej ekspozycji muzeum. O wykonanie kopii poproszono Muzeum Okręgowe w Toruniu, gdzie pracował wówczas Józef Flik, tworząc w nim Pracownię Konserwacji Malarstwa i Rzeźby, późniejszy wieloletni pracownik dydaktyczny Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Profesor Józef Flik pamięta, że wykonanie kopii dokumentu zlecono małżeństwu konserwatorów papieru i kopistom dokumentów, państwu Mazurkiewiczom z Warszawy, którzy mieli możliwość oglądania oryginału dokumentu w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, zapewne dlatego lidzbarska kopia jest tak wierna oryginałowi.

W zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie znajdują się również historyczne pamiętki związane z czasem wojny trzynastoletniej. Są to głównie monety z czasów krzyżackich oraz pamiątkowe medale upamiętniające jubileusze uwolnienia miast. Wyjątkowo cenny jest tzw. Skarb z Domkowa. Został znaleziony w 1974 roku podczas prac leśnych w gminie Grunwald, nieopodal Domkowa. Było to rozbite gliniane naczynie wypełnione monetami z XV wieku, głównie z państwa krzyżackiego (szelągi, brakteaty). Były tam również ozdobne srebrne guzy i zapinki do szat. Wśród 472 srebrnych monet znalazły się szelągi ziem pruskich bite w mennicy toruńskiej w latach 1454-1457. Zatem skarb musiał zostać ukryty w początkach wojny trzynastoletniej, krótko po 1454 roku.

Niedawno, na zamku lidzbarskim odczytana została niecodzienna pamiątka wojny trzynastoletniej. W odkrytych w latach 2010-2011 i odrestaurowanych polichromiach ścian krużganków doktor Adma Szweda z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu dokonał odkrycia około stu czterdziestu historycznych napisów, rysunków heraldycznych i symboli pozostawionych i wydrapanych na ścianach w okresie późnego średniowiecza. Cenne malowidła krużganków zdobiły rezydencję biskupów warmińskich w sposób wyjątkowy, podkreślały splendor ośrodka władzy, jakim był zamek, nie tylko siedziby księcia biskupa, ale też ordynariusza diecezji, władcy sporego terytorium. Wszystkie pola tarczowe ścian krużganków pokryte były bogatymi, o nasyconych barwach, scenami rodzajowymi z życia Chrystusa, Marii, postaciami świętych wspomóżycielek. Natomiast poniżej średniowieczni artyści namalowali pas polichromii o szerokości ponad 2 m, który pokryty był fryzem ornamentowym. Znajdująca się na ścianie południowej i zachodniej iluzyjna architektura ozdobiona została w szachownicowym układzie wizerunkiem czerwonego lwa i czarnego orła, natomiast na ścianie północnej i wschodniej – stylizowanymi owocami granatu. I na tych płaszczyznach malowideł przybywający na zamek w wielorakich sprawach niższe duchowieństwo, petenci, ale też okupujący zamek w okresie wojny trzynastoletniej rycerze zaciężni pozostawiali swój ślad w formie dziś nazywanej graffiti.

Jest wśród nich zidentyfikowany na ścianie południowej, nad schodami kamiennymi, napis: DA DOMINE BENIGNISSIME PACEM AD (MCCCCLIIII), co można przetłumaczyć: „Daj Panie Najłaskawszy Pokój, Roku Pańskiego 1454”. Data wskazuje początek wojny trzynastoletniej. Autorem tego napisu – jak dowodzi Szweda – mógł być duchowny, a inspiracją – modlitwy w intencji pokoju, zarządzane przez wielkiego mistrza i biskupów. Wśród odczytanych znaków heraldycznych są też takie, które prowadzą do spotykanych w Czechach panów z Chlumu czy Jana Kolda z Żampachu. Wiadomo, że ten ostatni, jak i grupa rycerzy zaciężnych z Czech byli w służbie króla Polski w Prusach, rezydowali w Ornie, ale też okupowali lidzbarski zamek. Większość inskrypcji jest w języku łacińskim, pochodzi z drugiej połowy XV wieku. Najwcześniejsze z nich i analizowane głównie po kroju pisma można datować na pierwszą połowę XV wieku (były pisane kursywą gotycką). Najpóźniejsze mogą pochodzić z końca wieku XV. Polichromie ścian krużganków po tym czasie, zapewne z powodu zniszczenia, zostały zamalowane pobiałą, później wielokrotnie powtarzaną, dzięki temu, odkryte w całości w ostatnich latach, stanowią jeden z cenniejszych zespołów gotyckich polichromii w Polsce.

Pośrednią pamiątką wojny trzynastoletniej jest eksponowana w Wielkim Refektarzu płyta nagrobna biskupa Pawła Legendorfa, pochodząca z braniewskiego kościoła, zniszczonego podczas działań wojennych w 1945 roku. Ufundowana została w 1494 roku przez biskupa Łukasza Watzenrodego, wuja Mikołaja Kopernika, za zasługi dla diecezji warmińskiej, a przede wszystkim za oderwanie od Zakonu i wprowadzenie Warmii pod opiekę Rzeczypospolitej. Płyta nagrobna z brązu, z reliefowym wizerunkiem biskupa, z bogatą ornamentyką, napisem w otoku, pierwotnie umieszczona na płycie z wapienia gotlandzkiego, jest dziś jednym z najcenniejszych zabytków późnośredniowiecznej sztuki nagrobnej nie tylko terenu Warmii, ale i Polski. Napis w otoku brzmi: MONUMENTUM DNI PAULI DE LOGENDORF EPISCOPI WARMIENSIS PIE DEFUNCTI QUI PROHIBENTE VI ARMORUM CUM PATRIBUS SIN ECCLESIA SUA WARMIEN MINIME COLLOCARI POTUIT FACTUM IMPENSIS DNI LUCE SUCCESORISSU I ANNO DNI 1494, co oznacza: „Pomnik pana Pawła Logendorfa biskupa warmińskiego pobożnie zmarłego, który z powodu wojny nie mógł być pochowany wraz z poprzednikami w swoim kościele warmińskim; sprawiony sumptem pana Łukasza jego następcy roku Pańskiego 1494”. Pod stopami biskupa znajduje się herb rodu Stango-Legendorf, w narożach – herby biskupa Łukasza Watzenrodego.

Od czasu podpisania II pokoju toruńskiego Warmia pozostała, aż do 1772 roku pod opieką Rzeczypospolitej przez całe 306 lat.

Bibliografia

Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 25 czerwca - 12 września 2010 roku, T. 1, red. nauk. B. Pospieszna, Malbork 2010.

Pilecka E., *Splendor władzy w średniowiecznej rezydencji biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim*, s. 53-75 [w:] *Sztuka w kręgu władzy. Materiały LVII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki Warszawa poświęconej pamięci Profesora Szczęsnego Dettloffa (1878-1961) w 130. rocznicę urodzin*, Toruń 13-15 listopada 2008, red. E. Pilecka, K. Kluczwajd, Warszawa 2009.

Sikorski J., *Warmia w wojnach polsko-krzyżackich*, s. 14-47 [w:] *Dziedzictwo Warmii. 3 wojny*, pod. red. S. Achremczyka, K. Orłowskiej-Wojczulanis, Olsztyn 2007.

Wróblewska K., *Późnogotycka brązowa płyta nagrobna biskupa warmińskiego Pawła Legendorfa*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1966, nr 1, s. 99-126.

Szweda A., *Graffiti na ścianach krużganków zamku biskupiego w Lidzbarku Warmińskim* [w:] M. Kozarzewski, R. Żankowski, A. Szweda, *Polichromie krużganków zamku w Lidzbarku Warmińskim*, Olsztyn 2016.